

Hagada trockokaraimska

Henryk Jankowski

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Neofilologii
Katedra Studiów Azjatyckich

Troki Karaim Haggadah

Summary: This article is a critical edition of the Karaim Haggadah in the Troki or the North-West Karaim dialect based on an undated, probably 19th-century manuscript and a text published by Feliks/Pinahas Malecki in 1900, which was most likely based on a another, albeit very similar manuscript. The manuscript was selected as the basic text for the edition, because it is older. In addition, Malecki, a renowned Karaim scholar and spiritual leader, made a number of editorial adaptations in his publication. Occasionally, reference is made to Firkovičius's (1999) modern edition. In some instances, we also noted the Crimean Karaim versions of the Haggadah, although a comparison with Crimean Karaim is not our goal. Since the Karaim Haggadah is mostly composed of biblical verses, all such verses have been identified and noted. At the same time, the non-biblical portions have also been presented. The introduction discusses the state of the art and all important issues relating to East European Karaim Haggadah whilst also referencing the Egyptian Karaite branch. The edition is composed of the transcribed text with footnotes, a Polish translation, a glossary and facsimiles.

Keywords: Haggadah, Troki Karaim, manuscript, 1900 printed edition

I Wstęp

1. Hagada karaimska

O hagadzie karaimskiej w języku karaimskim brak jest opracowań, choć Firkovičius (1999: 31–46) wydał tekst dla potrzeb liturgicznych Karaimów. W wydaniu Firkovičiusa hagada nosi tytuł *Kiči machtav jergiasi Tymbyl chydžyna* ‘Obrządek małej modlitwy pochwalnej¹ na Święto Przaśników’ z podtytułem *Kotarmach üčiuń any Tymbyl chydžynyn burunhusu kiuniuniuń Chydz kiečiasindia* ‘dla odprawiania w noc pierwszego dnia Święta Przaśników’. Jak wiadomo, Firkovičius nie podaje źródła modlitw w swoich modlitewnikach (Firkovičius 1998, 1999), jedynie tom i stronę. W tym wypadku jest to tom IV, strony 13–20. Tekst w wydaniu Firkovičiusa jest bardzo podobny do wydania Maleckiego i rękopisu F 305-49, jedynie wstęp podany kursywą (Firkovičius 1999: 31) prawdopodobnie pochodzi od wydawcy. Oto ten wstęp w tłumaczeniu polskim:

Cała rodzina po wyjściu z wieczornej modlitwy w kienesie siadała do stołu, a głowa rodziny odprawiała małą modlitwę pochwalną. W tym obrządku modlitwy pochwalnej sławiono Boga za jego cudowne czyny i moc, gdy wybawił naród Izraela z przemocy Egipcjan. Wedle przykazań naszej wiary spożywanie potrawy na Święto Przaśników odbywa się przy stole: przaśniki, gorzkie zioła, pieczeń jagnięca, kozia i cielęca, pieczone jaja, chrzan, szczypiorek, orzechy, miód, napój z suszonych owoców oraz inne smakowite potrawy. W to święto nie wolno jeść pieczywa z zakwaszanego ciasta.

Hagada karaimska jest dobrze znana w obrządku Karaimów egipskich. Po raz pierwszy wyszła drukiem w 1879 w Preszburgu, czyli Bratysławie (Pressburg), w tłumaczeniu Sirghaniego na arabski (Poznański 1909: 143), choć bardziej znane jest następne wydanie tekstu hebrajskiego z 1903 r. z Budapesztu staraniem tego samego autora (Sirghani 1903), zob. Walfish (2003: 942) oraz Walfish i Kizilov (2011: 462). Tekst hebrajski hagady egipskokaraimskiej był tłumaczony też na inne języki, między innymi francuski i angielski (Yaron i Qanaï 2000).

Wiadomo, że hagada karaimska jest inna od hagady rabinackiej (Trevisan Semi 1991: 100). Już Poznański (1909: 143) pisał, że hagada karaimska jest złożona głównie z wersetów biblijnych. Według Anonima (2003: 182),

¹ *Kiči machtav jergiasi* to tłumaczenie z heb. *hallel haq-qatan*.

hagada składa się głównie z psalmów, fragmentów Księgi Rodzaju, Wyjścia, Ezechiela, Powtórzonego Prawa i Kapłańskiej.

Hagady karaïmskiej w obrządku egipskim i wschodnioeuropejskim nie porównywano dotąd, jakkolwiek o istnieniu tej ostatniej wiadomo już od czasów Poznańskiego (1913: 46).

Jeśli chodzi o karaïmską hagadę wschodnioeuropejską, jest ona znana we wszystkich dialektach, krymskokaraïmskim lub wschodnim, trockim lub północno-zachodnim oraz południowo-zachodnim, zarówno w wersji halickiej jak i łuckiej. Wersja karaïmskokaraïmska jest znana jak dotąd z jedyne go rękopisu, jest to rękopis z Biblioteki Uniwersyteckiej w Edynburgu, sygnatura Or.Ms. 629 (dalej E), o mieszanej zawartości. Hagada w tym rękopisie nosi nazwę karaïmskoturecką *Hagada täfsiri* ‘tłumaczenie hagady’, choć język jest krymskokaraïmski, znany z rękopisów z XVIII i XIX w. O istnieniu tekstu hagady w tym rękopisie wiemy z bibliografii Sklare’a (2003: 914), który tak opisuje ten rękopis: “a translation of Chronicles in Judeo-Tatar with some other Judeo-Tatar texts appended (responsa on religious questions and a translation of Hallel)”. Tu warto zaznaczyć, że termin “judeotatarski” dla turkijskiego karaïmskiego jest sporny i nieakceptowany przez większość badaczy tego języka. Jak wiadomo, terminem tatarski określano niegdyś prawie wszystkie języki turkijskie oprócz tureckiego, a dawniej też niektóre nieturkijskie języki syberyjskie, takie jak tunguski. Już Henderson (1826: 335) pisał, że karaïmski z rękopisów krymskokaraïmskich jest niezrozumiały dla Turków i Tatarów. Poza tym hagada krymskokaraïmska jest znana z niedatowanego druku z Gözlöv/Gözleve (dzisiejsza Eupatoria, dalej G).

Hagada w języku trockokaraïmskim, jak wspominałem wyżej, została wydana przez Maleckiego (dalej M) w 1900 r. w Wilnie czcionkami hebrajskimi (Poznański 1913: 46, Zajączkowski 1926: 9, Kowalski 1929: LXXVIII, Walfish 2003: 938, Walfish i Kizilov 2011: 465). Na pewno istniała w wielu rękopisach, ale jak dotąd znany jest jedynie jeden rękopis – sygnatura F 305-49 (dalej T) – w zbiorach Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie².

² Za wiadomość o tym rękopisie i fotokopię dziękuję dr Annie Sulimowicz-Keruth. Dziękuję też Bibliotece Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauki za zgodę na publikację faksymile rękopisu F305-49 oraz mgr Marioli Abkowicz za uzyskanie tej zgody w ramach realizacji projektu MKiDN Program: Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą, pt.: *Kwerenda i udostępnianie karaïmskiego dziedzictwa narodowego jako części dziedzictwa Rzeczpospolitej na Litwie II*.

Jeśli chodzi o dialekt łucko-halicki lub południowo-zachodni, znane mi są trzy rękopisy halickie i jeden łucki, choć ten ostatni autorstwa użytkownika dialektu trockiego z Nowego Miasta³.

Treść wszystkich znanych wersji hagady wschodnioeuropejskiej jest taka sama, więc jest oczywiste, że wywodzą się one od jednego tekstu karaïmskiego. Oczywiście różne rękopisy różnią się od siebie w rozmaitym stopniu, jednak możemy stwierdzić, że tekst hagady krymskokaraïmskiej jest bardziej odmienny od wersji zachodnich, które są do siebie bardziej podobne. Tekst hebrajski był wydany po raz pierwszy w 1907 w Wilnie, ale wcześniej wydano tekst dwujęzyczny hebrajsko-rosyjski, najpierw w Odessie w 1883, przekład rosyjski Dawida Kukizowa, następnie w reprimie w 1889. Drugie wydanie Szemuela syna Abrahama Pirika (S. A. Prik) wyszło w Odessie w 1900, zaś trzecie w 1901 przez tego samego autora również w Odessie, wydane w reprimie w 2002 w Aszdod przez Abrahama Kefeliego, o szczegółach i innych wydaniach zob. Walfish i Kizilov (2011: 464–465). Wydanie Pirika z 1901, z którego korzystam (dalej O), nosi tytuł *Haggadah o Hallel haq-Qaṭan* ‘Hagada albo Mały Hallel’.

1.1. Treść hagady wschodniokaraïmskiej w porównaniu do hagady egipskokaraïmskiej

Treść hagady wschodniokaraïmskiej (NB oznacza fragmenty niebiblijne):

Psa 71:16, Psa 45:18, Psa 77:12–16, Neh 9:7–10, 1 NB, Gen 15:13–14, Gen 15:18, Psa 105:23–25, Exo 1:11–14, 2 NB, Exo 1:15–16, 1 NB, Exo 1:17, 1 NB, Exo 1:22, Eze 16:4–5, 1 NB, Eze 16:6, Psa 105:5–15, 1 NB, Jos 24:2–5, Exo 2:24–25, Exo 3:7–8, Exo 3:10–12, Psa 105:26–27, Exo 3:19–20, Exo 6:5–8, Exo 4:22–23, Exo 7:4, 1 NB, Exo 7:20, Exo 8:2, Exo 3:13, Exo 8:20, Exo 9:6, Exo 9:10, Exo 9:23, Exo 10:13, Exo 10:12, Exo 12:29–32, Psa 66:9, 1 NB, Deu 26:5–8, Psa 105:1, Psa 78:41–49, Exo 11:10, Exo 12:1–20, Exo 12:42–49, Exo 12:21–28, Exo 13:6–10, Deu 6:20–25, Exo 10:2, Psa 78:3–4, Exo 135:8, Psa 136:10–12⁴, Psa 107:15, Psa 99:3, Psa 9:2–6, Psa 124:6, Psa 68:20–21, 30 NB, Psa 35:9–10, 4 NB, Isa 60:22.

³ Wszystkie te rękopisy są w posiadaniu dr Anny Sulimowicz-Keruth, której serdecznie dziękuję za informację, opis bibliograficzny i udostępnienie kopii do badań.

⁴ Psa 136:11–12 brak w M, a Psa 136:11 w T. Wydawca i kopista opuścili te fragmenty z powodu powtarzającej się frazy *ki dunjaya dejiń ševayaty anyn* ‘gdyż łaska

Hagada wschodniokaraïmska zawiera 158 wersetów biblijnych i 43 niebiblijnych, jeśli pominiemy kilka krótkich formuł. Wersety biblijne to: Księga Wyjścia – 79, Psalmy – 54, Księga Powtórzonego Prawa – 10, Jozue – 4, Nechemiasz – 4, Księga Rodzaju – 3, Ezechiel – 3 Izajasz – 1 oraz kilka fragmentów wersetów.

M nie zawiera hebrajskich incipitów obecnych w innych wersjach, T wprowadza jedynie w nawiasach hebrajskie nazwy plag i ich numery. Natomiast obie wersje zaczynają się od pierwszego wersu w oryginale hebrajskim, po którym następuje jego karaïmskie tłumaczenie. Podobnie z zakończeniem – najpierw jest ostatni wers w tłumaczeniu karaïmskim, a po nim oryginalny wers hebrajski, czyli coś w rodzaju ogólnego incipitu i explicitu.

Po ostatnim wersie Isa 60:22 w obu wersjach następują hebrajskie modlitwy pochwalne i dziękczynne do Boga – podobne, lecz różniące się układem i w mniejszym stopniu treścią. M tym różni się od T, że instrukcje do tych modlitw są po karaïmsku, podczas gdy w T po hebrajsku. Modlitw tych nie ma w rękopisie krymskokaraïmskim, a i w druku z Gözlöv jest ich znacznie mniej, nie ma ich też w rękopisach południowo-zachodnich. Część ta jest w hagadzie hebrajsko-rosyjskiej z Odessy, lecz nieco inna. W porównaniu z innymi wersjami tedy T i M mają charakter modlitewnika o znamionach pomocy liturgicznej, podczas gdy inne wersje zawierają tylko zasadniczy tekst.

Treść hagady egipskokaraïmskiej:

Psa 111:1–10, Psa 77:12–16, Neh 9:7, 1 NB, Gen 15:13–14, Psa 105:23–25, 1 NB, Exo 1:14, 2 NB, Exo 1:15–16, 1 NB, Exo 1:22, 1 NB, Eze 16:6, Psa 105:42, Exo 2:24–25, 1 NB, Exo 3:7, Exo 3:10, Psa 105:26–27, Psa 135:9, 1 NB, 11 NB, Exo 12:29–30, Isa 26:14, Psa 69:29–31, Jer 20:13, 1 NB, Exo 10:2, Deu 26:6–8, Psa 78:43–51, Psa 105:37, Psa 105:43, Psa 66:8–9, Psa 126:3, Psa 126:34, Psa 124:6, 3 NB, Psa 35:9–10, Psa 148:14, Psa 113:1–9, Psa 114:1–8, Psa 115:1, Psa 111:4, Psa 145:4, Psa 79:13, Psa 115:18, Psa 119:4, Lev 23:44, Lev 23:4, Exo 12:15–16, Exo 12:18, Exo 12:42.

Hagada egipskokaraïmska jest krótsza. Zawiera 94 wersety biblijne i 23 niebiblijne: Psalmy – 66, Księga Wyjścia – 18, Księga Powtórzonego Prawa

jego jest po wieki', co spowodowało mylne przeoczenie całych wersów. Wersy te są w hagadzie wschodniej i południowo-zachodniej.

- 3, Księga Rodzaju – 2, Księga Kapłańska – 2, Nechemiasza – 1, Ezechiela – 1, Izajasza – 1 i Jeremiasza – 1.

2. Opis źródeł

1. Hagada z rękopisu F305-49 (T), który jest składką, znajduje się na początkowych kartach 1–18. 2b i 8b są niezapisane. Tekst karaïmski kopiowany jest dwiema różnymi rękami. Kopista główny spisał k. 3a–7b i 9a–18a, na każdej stronie po 17 rzędków. K. 1a–2a, zapewne zniszczone lub utracone, zastąpiono później spisany przez innego kopistę, jednak w tych później dodanych fragmentach tekst nie różni się ani językowo, ani stylistycznie od podstawowego. K. 8 została dodana później przez głównego kopistę, jednak jest przycięta do mniejszego formatu i zawiera tylko 9 rzędków. Jest to korekta, gdyż plaga 4 na k. 7b została pomyłona z plagą 5, a kustosz odsyła do plagi 6. A zatem k. 8a zawiera plagę 4 i początek 5 z prawidłowo podaną liczbą (literowo).

Rękopis jest w złym stanie zachowania, atrament wyblakły. Żaden z kopistów nie podał swego imienia ani nazwiska, brak też datacji. Język, styl i treść są bardzo podobne do wydania Maleckiego, ale nie jednakowe, z pewnością pochodzą z wcześniejszych rękopisów – przynajmniej tekst kopisty głównego.

Tekst jest wokalizowany z wyjątkiem hebrajskich incipitów oraz hebrajskich nazw plag. W tekście jest dość dużo błędów kopistów. Nie używali oni znaku *rafe* oznaczającego trącą wymowę, ani *dageszu* dla podwojonych spółgłosek. Stąd literę *qof* oddają jako *k*, nie *χ*.

2. Wydanie Maleckiego (M) wydrukowano w Wilnie w 1900 r. Nie ma potrzeby go szczegółowo opisywać, gdyż zostało opisane przez Poznańskiego (1913: 44), Kowalskiego (1929: LXXVIII), Walfisha (2003: 942) oraz Walfisha i Kizilova (2011: 465). Przypomnijmy tylko, że tekst hagady obejmuje 26 początkowych stron druku, w rzeczywistości strony 3–26. Tekst karaïmski kończy się na s. 15 (Iza 60:22), zaś na s. 15–21 jest tekst hebrajski zbliżony do Pirika (1901: 22–30). W końcowej części druku (s. 22–26) znajduje się *haftara*.

Wydanie współczesne Firkovičiusa (1999: 31–46) jest bardzo podobne do T i M. Choć Firkovičius jako źródło podaje *Siddur* wileński (tom IV, 13–20), nie jest to z pewnością znany drukowany *Siddur*, gdyż tamten jest po hebrajsku i jedynie tom III zawiera pewne modlitwy w języku

karaimskim. Należy zatem domniemywać, że Firkovičius oparł się na jakiejś rękopiśmiennej wersji lub rękopiśmiennym tłumaczeniu karaimskim, nie znanym nam; o *Siddurze*, wydanym również przez Maleckiego, zob. Poznański (1909: 142) oraz Walfish i Kizilov (2011: 454).

3. Różnice między T a M

Jedną z różnic jest to, że niektórym słowom hebrajskim w M odpowiadają słowa karaimskie lub inne w T i na odwrót.

1. T wyraz hebrajski – M niehebrajski: T 18a *cadyk* ‘sprawiedliwy’ – M 15 *raš* ‘ts’; T 17a *zoḥe (etkej)* ‘(uczyn) godnymi’ – M 14 *jetištirgej* ‘spraw, byśmy osiągnęli’.
2. T wyraz niehebrajski – M hebrajski: T 1a *aziż kokta* ‘w świętym niebie’ – M3 *kodešta* ‘w świętości’; T 14b *saruv* ‘nakaz; przepis, przykazanie’ – M 12 *micva* ‘ts’⁵; T 13a *čabor* ‘kropidło’⁶ – M 11 *ezov* ‘hyzop’⁷; T 4b *χorluju* (*była żanyjnyn*) ‘w poniewierce (twojej duszy)’ – M 5 *mijus* w *mijusłuyuj* ‘twoja nieczystość’⁸.

Poza tym, T 10b *arbe-čegirtka* ‘szarańcza’ w M występuje tylko jako *čegirtka*, M 13 *χuppa* ‘ślub’ jest amplifikacją, tak samo jak T 17b *meleχ* (*mašijax*) ‘król (Mesjasz; pomazaniec)’ i T 4b *miła* ‘obrzezanie’. Wyraz o znaczeniu

⁵ O tkar. *micva* zob. Kowalski (1929: 234).

⁶ Być może *čabor* jest wyrazem hebrajskim, gdyż nie da się go wyprowadzić z turk., a jest on podobny do heb. pobiblijnego *רָכַץ* ‘heaped up, piled up, gathered, accumulated’ (Klein 1987: 540). Nie odczuwali go jako hebraizm autorzy KRPS, którzy przy tym haśle nie umieścili kwalifikatora etymologicznego, a także Altbauer (1980), który w swej krytycznej recenzji wykazał 67 haseł heb. nie podanych w KRPS jako takie. Etymologia ta nie jest jednak przekonywująca z powodu trudności znaczeniowych i fonologicznych. Jeśli o te ostatnie chodzi, to po pierwsze nagłosowe heb. *צ* powinno w tkar. dać *c-*, nie *č-* jak w kkar., po drugie mamy samogłoskę *-o-*, nie *-u-*, po trzecie *-b-*, nie *-v-*.

⁷ T 13a *bav čabor* to dosł. ‘wiązka kropidła’, podczas gdy M 11 *bav ezov* to ‘wiązka hyzopu’.

⁸ O tkar. *mijus* ‘nieczysty’ zob. Kowalski (1929: 234).

‘imię’ we wszystkich wystąpieniach w M ma postać heb. *šem*, podczas gdy w T postać *šem* występuje sześć razy, zaś kar. *at* ‘ts’ – cztery. Jak widać z tego zestawienia i z wykazu wyrazów hebrajskich w T i M poniżej, na pewno nie można mówić o jakiejś znaczącej różnicy, a już w żaden sposób o unikaniu hebraizmów w którejkolwiek z badanej wersji.

Sprawa jest bardziej złożona z hagdą wydaną przez Firkovičiusa (dalej F). Porównania słownictwa z wydania Maleckiego i Firkovičiusa dokonała Urbaniak (2001: 15–20), wykazując, jakie wyrazy hebrajskie w M zostały zastąpione karaimskimi w F. Autorka była jednak ostrożna. Choć przypuszczała, że Firkovičius dążył do zamiany wyrazów obcych rodzimymi, dopuściła możliwość, że w istocie korzystał z innego źródła, co teraz, po porównaniu z T, może być częściowo potwierdzone. Wykazała następujące różnice: M 12 *žexut* – F 42 *julun* ‘wybawić się, uwolnić się’ (w istocie *julunmach* ‘ocalenie, zbawienie’), M 12 *Adonaj* – F 42 *Kiučliu* ‘silny’ (oraz w wielu miejscach podobna zamiana skrótu ה' od הוה', wymawianego *Adonaj* (*ha-šem*, jak twierdzi Urbaniak), M 8 *kadim* – F 37 *tuvuš* ‘powstanie, zrodzenie’ (w istocie *kiuñ tuvuš* ‘wschodni’), M 10 *χamec* – F 40 *kudžur* ‘kwaśny’ (w istocie *kudžurajchanny* ‘skwaszonego; skisłego’), M 14 *ševaχ* – F 44 *machtav* ‘chwała, pochwała’, M 14 *nešex* – F 44 *kuj*- ‘lać itp.’ (w istocie *kujmach* ‘ofiara pitna’), M 12 *micva* – F 42 *saruv* ‘rozkaz, przykazanie’ (Urbaniak 2001: 17), M 13 *neš* – F 43 *synav* ‘doświadczenie’, M 13 *raša*^c – F 42 *tanuvču* ‘zaprzaniec, bezbożny, zaprzeczający’, M 10 *maca* – F 39 *tymbyl* ‘placek wielkanocny’, M 14 *regalim* – F 44 *kieriat* ‘raz’ (dokładniej *kieriatliar* ‘razy’) (Urbaniak 2001: 18), M 14 *đevir* – F 44 *saraj* ‘pałac’, M 11 *ezov* – F 40 *čabor* ‘kropidło’ (Urbaniak 2001: 19).

Gdy porównamy M z F, widzimy, że dwie zmiany z F były widoczne znacznie wcześniej w T, jest to *micva* – *saruv* i *ezov* – *čabor*. Jeśli chodzi o *regalim* – *kieriatliar*, podobnie oddał to po kar. wydawca Hagady z Gözlöv, a mianowicie *künlärindä ol kerätlärniņ* (G 7a) dosł. ‘w dniach tych razów’, w przypadku *kujmach*, taki sam termin *quymaq* odnajdujemy zarówno w druku z Gözlöv (G 7a), jak i w rękopisie z Edynburgu (E 20). Dodajmy, że zmian w F jest więcej, niż wynotowała Urbaniak, np. M 14 ‘*oła* ‘ofiara całopalna’ jest zastąpiona przez *čyharmach*, takiego znaczenia KRPS nie podaje. Już pobieżna analiza semantyczna zmian w F pokazuje, że niektóre są udane, np. *raša*^c – F 42 *tanuvču*, inne, jak *neš* – *synav* mniej. Wreszcie należy zaznaczyć, że Firkovičius nie zmieniał nazw hebrajskich wedle swego pomysłu lub widzimi się, lecz korzystał z innych źródeł, jak też że – co wykazała Urbaniak – nie zmieniał wyłącznie wyrazów hebrajskich,

ale też inne, karaimskie, arabsko-perskie i słowiańskie. Ograniczmy się tu do tych uwag. Jakkolwiek praca magisterska Urbaniak jest ważna, to w świetle nowych dokumentów zagadnienie zmian w F wymaga nowego opracowania.

Pewne charakterystyczne wyrazy tkar. występujące w T nie występują w M, np. T 12b *kużur* ‘kwaśny’ (w znaczeniu ‘ciasto zakwaszane’), w M 11 *ačyjdoyon* ‘kwaśniejący’; T 16b *zynharla-* ‘nakazywać’, wobec M 13 *symarla-*; T 15a *vat-* ‘bić’ (w *vatuvču*) wobec M 12 *kyr-* (w *kyruvču*). Z drugiej strony M 8 *ińda-* ‘wołać; wzywać’ odpowiada T 9b *čayyr-*, tak jak w wersjach kkar. (np. E 9 i G 3b *čaqir-*).

Jedna cecha różni T zarówno od M, jak i wersji krymskokaraimskiej, zaś zbliża do halickokaraimskich. Jak ustaliła Olach (2013: 77), w tłumaczeniach halickokaraimskich hebrajski wykładnik dopełnienia bliższego, czyli biernika, ma postać *osol ol*. Jakkolwiek nie jest to w pełni konsekwentne, T oddaje to odpowiednią formą *ošol ol*. Jeśli natomiast dopełnienie bliższe w oryginale hebrajskim nie jest oznakowane przez *ha-*, co często zdarza się w przypadku nazw własnych, T oddaje to zaimkiem wskazującym *ošol*, np. T 6a *ošol Mošeni* ‘ten-PRON Mojżesz-ACC’, podczas gdy M 6 tylko *Mošeni*.

Warto zwrócić uwagę na to, że T *ńečik jazyłyan* ‘jak napisano’ w M odpowiada forma czynna *ńečik jazyan*. Zwróćmy uwagę, że forma bierna, jak w T, pojawia się też w późniejszych tekstach modlitewnych, np. *nieczyk jazyłhan* (Firkowicz 1935: 25).

4. Różnice językowe między hagadą północno-zachodnio-karaimską a południowo-zachodnio-karaimską i krymską

Porównanie wszystkich wersji Hagady nie jest zadaniem niniejszego artykułu, ograniczę się więc tylko do kilku ogólnych uwag. Jeśli chodzi o hagadę południowo-zachodnio-karaimską, poza typowymi różnicami fonetycznymi różnic jest niewiele, choć trzeba zaznaczyć, że wersje hagady halickiej mamy więcej i wykazują one też zróżnicowanie między sobą. Na przykład, w jednej (H 187a) znajdujemy wyraz ukraiński *moroz* ‘mróz’, a zamiast *komiń* w wersjach północno-zachodnich, widzimy *kirec pęc* ‘piec z polepy wapiennej’ (H 185a).

Natomiast różnice między hagadą zachodnią a jedyną znaną dotąd wersją hagady wschodniej (krymskokaraimskiej) w rękopisie są znaczniejsze. Po pierwsze w krymskokaraimskiej nie ma zapożyczeń słowiańskich, brak w niej wielu typowo zachodniokaraimskich słów, tłumaczenie

jest bardziej zwięzłe, niemal słowo w słowo kopiujące tekst hebrajski. Jeśli chodzi o składnię, mowa niezależna wprowadzana jest przez *demä*, co jest kopią z heb. לֵאמֹר ‘powiedzieć’, podczas gdy tkar. ma *ajtadoyoč*, zaś hkar. *ajtadoyac* ‘mówiąc’.

5. Słownictwo

Słownictwo zachodniokaraïmskie jest dobrze zbadane (Kowalski 1929 i KRPS⁹). Niemniej jednak nowe prace, przede wszystkim krytyczne wydania nowych tekstów, wciąż przynoszą nowe, dotąd niezaświadczone słowa i znaczenia. W niniejszej haggadzie udało się wykazać jeden niezaświadczony dotąd czasownik złożony, tkar. *öra tur-* ‘wstać, powstać’, zob. M 13 i T 16a *öra turadoyonlarny* ‘idący prosto’, złożony z *ör-* i *tur-*. O ile drugi składnik jest powszechnie znany, pierwszy jest czasownikiem stturk., zob. *ör-* ‘to rise’ (Clauson 1972: 195), rzadko używanym we współczesnych językach turkij-skich, właśnie poza *öre tur-*, zaświadczonym w kilku językach kipczackich, np. kaz. *öre tur-* ‘powstać (nagle)’ (KRS 660).

Inne nowe odkrycia są mniej istotne i dotyczą nie nieznanymi, niezaświadczonego rdzeni, lecz osnów, a mianowicie:

1. M 4 i T 3b *Jisra’elka* ‘Izraelka’, w którym wyraz ten występuje z powszechnym w zachkar. przyrostkiem słowiańskim *+ka* oznaczającym osoby płci żeńskiej, o przyrostku zob. Zajączkowski (1932: 35–36), Zajączkowski podaje 19 pochodnych, lecz tego – nie.
2. T 11a *sałyšsynlar*, czasownik użyty na oddanie heb. לִיכַתְּוּ ‘liczycie’, należy rozumieć jako ‘położcie wzajemnie’, tzn. ‘określcie; wyznaczcie’, brak w KRPS; odpowiednikiem M jest M 9 *ülašin-* ‘dzielić się’; o ile czasownik *sal-* ‘1. kłaść. 2. słać. 3. postawić’ itp. jest dobrze znany (zob. KRPS 462), ta pochodna nie jest częsta.

Niektóre wyrazy wreszcie są zaświadczone w innym dialekcie, niż północno-zachodni, np. hkar. *jasak* ‘podatek’ (KRPS 237) i kkar. *yasaq* ‘ts’ (AJ 452,

⁹ Choć KRPS ogólnie jest uznawany za bardzo dobry słownik, z czym trzeba się zgodzić, to warunki, w jakich powstawał, spowodowały liczne błędy, z których wiele zostało przeniesionych ze słownika Radłowa (1893–1911), krytykę zob. w Aqtaý i Jankowski (2015: 12–14).

KRPS 237), natomiast spodziewanej formy *jasax* nie ma podanej dla tkar.; hkar. *katys kijik* ‘psia mucha | Hundefliege’ (Mardkowicz 1935: 40), tak też KRPS (298) oraz kkar. *qatış çibin* ‘ts’ (KRPS 367), brak tkar. *katyš kijik*¹⁰.

Są wreszcie wyrazy, które różnią się co do formy od tych zaświadczonych w tkar., np. M 10 i T 12b *Keńsasińda* ‘w samym sobie’; forma ta odpowiada kkar. *kensesinde* ‘w tym samym’ (KRPS 391), podczas gdy zachodniokaraïmski ma samogłoskę wysoką, por. hkar. *kensisinde* (Mardkowicz 1935: 42), a tkar. *keńsisińda* (KRPS 304).

Pod względem pochodzenia wyrazy występujące w T można podzielić na karaïmskie (wliczając w to arabizmy, iranizmy, mongolizmy i in. typowe dla języków turkijskich), hebrajskie i słowiańskie. Na ogólną liczbę ok. 630 wyrazów – pomijając oczywiście wielokrotne wystąpienia i formy zależne – wyrazów hebrajskich jest 33 oraz dodatkowo 39 hebrajskich nazw własnych. Daje to odpowiednio 5,4% i 6,1% całości, czyli łącznie 12%. Wyrazów słowiańskich jest 5, a więc znikoma liczba. Do tego można dodać jeden element gramatyczny, przyrostek *+ka* tworzący nazwy żeńskie od męskich – T 3b *Jisra’elka* ‘Izraelka’.

Warto zaznaczyć, że wszystkie sławizmy – z wyjątkiem morfologicznego – zostały w M zastąpione przez Maleckiego odpowiednikami karaïmskimi. Rodzi to wcześniej już stawiane wątpliwości co do tendencji dehebraizacji u przywódców karaïmskich, przypisywanej im przez pewnych badaczy. Otóż uwzględniając językową czystkę sławizmów, należałoby mówić raczej o ogólnej puryfikacji języka karaïmskiego z elementów obcych, która skądinąd w obliczu zawężania się kręgu użycia języka wśród rodzimych użytkowników była z punktu widzenia jego ochrony działaniem korzystnym. Oczywiście nie ma mowy o jakiegokolwiek dehebraizacji ideologicznej w przypadku Maleckiego. Jego *Hallel haq-qatan* nosi hebrajski tytuł, książka ma stronę tytułową hebrajską (dla wymogów prawa rosyjskiego także stopkę rosyjską), została wydana w rabinackiej drukarni Pirożnikowa w Wilnie, a kontekst językowy jest w sposób oczywisty hebrajski.

¹⁰ Większość angielskich tłumaczeń tłumaczy ten wyraz jako ‘gnat’, czyli ‘komar’, heb. *גַּנָּב* l. mn. od *גַּנָּב* ‘wesz’ (Klein 1978: 280); pol. tłumaczenie Petera i Wolniewicza red. (2003: 92) ‘bąk’; w kkar. tłumaczeniu jest *yaman kiyik*, co Jankowski, Aqtay, Cegiołka, Németh i Çulha (2019a: 103, 2019b: 80) tłumaczą jako ‘evil beast’.

5.1. Wyrazy hebrajskie

Hebrajskich wyrazów pospolitych, nie licząc pochodnych utworzonych przyrostkami karaimskimi, jest w T 33. Są to: (T 5a, M 5) *adam* '1. człowiek. 2. ktoś; ktokolwiek', (T 1a, M 3) *Adonaj* 'Pan' (choć użyty w odniesieniu do Boga), (T 16b, M 14) *amēn* 'amen', (T 10b) *arbe* 'szarańcza' (w: *arbe-čegirfka* 'szarańcza'), (T 18a) *cadyk* 'sprawiedliwy', (T 17a, M 14) *devir* 'świątynia', (T 1a, M 3) *dor* 'pokolenie', (T 17a, M 14) *hexał* 'ołtarz', (T 12a, M 10) *χamec* 'kwas', (T 10b, M 9) *χasil* 'rodzaj szarańczy', (T 12a, M 10) *χyż* 'święto'¹¹, (T 9b, M 8) *kadim* (*jeli*) '(wiatr) wschodni', (T 16b, M 13) *kała* 'panna młoda; narzeczoną', (T 1a, M 3) *ki* 'ponieważ; gdyż; bowiem', (T 11b, M 10) *maca* 'maca', (T 11b, M 10) *maror* 'gorzkie zioła', (T 17a, M 14) *mašijaχ* 'Mesjasz' (T 17b) *meleχ* 'król', (T 4b) *miła* 'obrzezanie', (T 16b, M 13) *mo'ed* 'święto', (T 4b, M 5) *navi* 'prorok', (T 15b, M 13) *ńeś* 'cud', (T 17a, M 14) *ńešeχ* 'ofiara pitna', (T 17a, M 14) *oła* 'ofiara całopalna', (T 1b, M 3) *par'o* 'faraon', (T 15b, M 13) *raša* 'bezbożny, bezbożnik', (T 17a, M 14) *regalim* 'święta wędrowné', (T 10a, M 9) *ribbimiż* 'nasz pan', (T 1a, M 3) *šem* 'imię', (T 17a, M 14) *ševaχ* 'chwała', (T 2a, M 4) *tora* 'Prawo; Tora', (T 14b, M 12) *zeχut* 'zasługa', (T 15b, M 13) *zeńer* 'pieśń pochwalna; hymn', (T 17a) *zoχe* 'zasłużony, godny'.

Jak widać, *arbe*, *cadyk*, *meleχ*, *miła* i *zoχe* nie zostały użyte w M.

Hebrajskich nazw własnych, nie licząc składników nazw złożonych i pochodnych, jest 39. Są to: *Aharon* 'Aron', *Aram* 'Aram'¹², *Avraham* 'Abraham', *Avram* 'Abram', *Cijon* 'Cyjon', *Co'an* 'Coan', *Emori* 'Amoryjczyk', *Esav* 'Ezaw', *Girgaši* 'Girgaszyta', *Xam* 'Cham', *Xiti* 'Chittyjczyk', *Xivi* 'Chiwijczyk', *Ja'akov* 'Jakub', *Jam Suf* 'Morze Sitowia', *Jeruśałajim* 'Jerozolima', *Jevusi* 'Jebuzyjczyk', *Jicχak* 'Izaak', *Jisra'el* 'Izrael; Izraelici; izraelski', *Johošu'a* 'Jozue', *Jośef* 'Józef', *Juhuda* 'Juda', *Kasdim* 'chaldejski', *Kena'ani* 'Kananejczyk', *Mi'cri* 'Egipt; egipski', *Mirjam* 'Miriam', *Moše* 'Mojżesz', *Naχor* 'Nachor', *Nil* '1. Nil. 2. rzeka', *Perat* 'Eufrat', *Perizi* 'Peryzyjczyk', *Pesaχ* 'pascha', *Pitom* 'Pitom', *Pu'a* 'Pua', *Ra'amśeś* 'Ramses', *Śe'ir* 'Seir', *Sinaj* 'Synaj', *Šifra* 'Szyfra', *Terax* 'Terach', *Ur* 'Ur'.

¹¹ W. Zajączkowski (1962: 194) uznaje *χyż* za zapożyczenie arabskie, z ar. *hağğ*, lecz ta etymologia jest sporna, gdyż ar. *hağğ* to 'pielgrzymka' (Wehr 1980: 156). Najprawdopodobniej zachkar. *χyż* jest hybrydą formy arabskiej i znaczenia hebrajskiego, zob. heb. *אָפּ* 'feast, festival' (Klein 1987: 207), choć Klein wiąże ten wyraz hebrajski z arabskim *hiğğā* 'święto', który jest z kolei pokrewny *hağğ*.

¹² M 9 *aramly* 'Aramejczyk'.

5.2. Wyrazy słowiańskie

Wyrazy słowiańskie w T są również znane i zaświadczone:

1. *karanja*, jest to zapożyczenie z języka polskiego, wielokrotnie występujące w tekście hagady, o znaczeniu ‘kara; plaga’. M zastąpił je rodzimym odpowiednikiem *kyranč*. Nie wiadomo, czy jest to twór Maleckiego (zob. KRPS 387), czy był używany wcześniej.
2. T 9a *komiń* ‘komin’, również zapożyczenie polskie, zastąpione przez Maleckiego (M 8) *tuťuńluk* ‘dymnik; komin’.
3. T 11b *odwórja* ‘odrzwia; ościerznica’, jest mieszanką wschodniosłowiańsko-polską M 10 *jan*. Malecki, podając wyraz *jan*, zdawał sobie sprawę, że jest on niezrozumiały, dlatego w przypisie objaśnił z rosyjska jako *дверные косяки* ‘odrzwia; ościerznica’, podobnie *üšť ešik* jako *перекладина* ‘drażek; poprzeczka’, *притлоока*, zapewne błędna lub regionalna odmiana ros. *притолока* ‘nadproże’, lub literówka (Malecki 1900: 10).
4. T 4a *publične* ‘publicznie’, jest zapożyczeniem z polskiego, por. M 4 *aška-ra*, wyraz o pochodzeniu perskim.
5. T 16a *volnošt* ‘wolność’ (użyte dwukrotnie), jest również zapożyczeniem z języka polskiego, zastąpionym przez Maleckiego (M 13) *azatłyχ*, wyrazem o pochodzeniu perskim z rodzimym przyrostkiem.

6. Transkrypcja

Zastosowana transkrypcja opiera się na Kowalskim (1929) z kilkoma odstępstwami. Heb. literę ן *het* Karaimi z pewnością artykułowali jako *χ*, gdyż w niektórych wyrazach oznaczali nią *χ* w wyrazach rodzimych, np. dawna kipczacka pożyczka mongolska T 16b *maħtavlu*. Dlatego transkrybuję ją jako *χ*. Z drugiej strony *h* jest zawsze odróżniane od *γ*, a zatem tę różnicę zachowuję. Jak wspominałem wyżej, kopiści T nigdy nie używali znaków *rafe* dla oznaczania wymowy trącej i *dageszu* dla podwojenia. Jeśli chodzi o pierwszą kwestię, *qof* oddaję jako *k*, nie *χ*. Jeśli chodzi o podwojenie, w wyrazach karaimskich nie stanowi to problemu, gdyż podwojenie jest zawsze zaznaczone dwiema spółgłoskami, natomiast problemem są wyrazy hebrajskie. Postanowiłem nie oznaczać podwojenia w T, gdzie nie ma odpowiedniego znaku, natomiast w M – głównie w przypisach – podwojenie oddaję jako zaznaczone przez wydawcę. Nie podaję drobnych różnic fonetycznych – lub tylko graficznych – np. T *baγatyrylyk*, M *baγatyrylyχ* ‘moc’.

II Tekst karaimski

1. Transkrypcja

[1a] [M 3]

סדר הלל הקטן
אָבּוּ בְּגִבּוּרֹת אֲדֹנָי יְיָ הוּא אֲזִכִּיר צְדָקָתְךָ לְבִדְךָ.

[Psa 71:16] Kélajim kotarma bayatyrykłaryn Adonaj¹³ feńriniń, sayyndyrajym rastlyyyjny seniń jałyzzyn. [Psa 45:18 (45:17)] Sayyndyramyn šemijni¹⁴ har bir dorda¹⁵ anyn ućuń ułuslar šukur efedirlar šemija¹⁶ dunjadan da dunjaya đejni. [Psa 77:12] Sayynamyn ułlu¹⁷ išlariń feńriniń ki¹⁸ sayynamyn avałdan tamaša išjini. [Psa 77:13] Da ğorulđejniń bar išlarijni da ułlu¹⁹ išlarijni sož-lajjni. [Psa 77:14] Ej feńri aziž kokta²⁰ jołuj seniń kim feńri ułlu feńrimiž²¹ kibik²². [Psa 77:15] Šeń oł feńri kyłuvču tamaša iš bildirdij ułuslarda kuva-tyjny. [Psa 77:16] Jułuduj kuvat była ułusujnu ułanłaryn Ja‘akovnun²³ da Jośefniń hammeša²⁴. [Neh 9:7] Šeń oł Adonaj oł feńri ki sajladyj

¹³ T wszędzie הָ, M z nieco inną kreseczką ךָ; jest to skrót od imienia Boga יהוה ‘Jahwe’, którego nie wymawiano, zaś wymawiano jako [adonaj], zob. heb. אֲדֹנָי ‘the Lord, God (lit. my God)’ (Klein 1987: 8), por. Kowalski (1929: 151) i KRPS 46; tłumaczenie *Adonaj feńri* jako ‘Pan Bóg’ nie jest zatem chrystologiczne, lecz dokładnym oddaniem oryginału.

¹⁴ Heb. שֵׁם ‘1. name, designation. 2 reputation, renown, fame. 3. name, as designation of God’ (Klein 1987: 664); por. Kowalski (1929: 255), w KRPS brak.

¹⁵ Heb. דֹּר ‘1. generation. 2. period, age’ (Klein 1987: 119).

¹⁶ M *šukur beradirlar saja* dosł ‘dają ci dzięki’.

¹⁷ M *kyłyan* ‘czynione’ zamiast *ułlu* ‘wielkie’.

¹⁸ W tekstach kar. występują dwa homofoniczne spójniki *ki*, jeden heb. *ki* ‘1. ponieważ; gdyż; bowiem. 2. gdy, kiedy. 3. jeśli. 4. jednak’, drugi per. *ki* ‘1. że. 2. który; jaki’; w tym wypadku mamy do czynienia z heb., skopiowanym z heb. oryginału biblijnego.

¹⁹ M jak wyżej.

²⁰ T pisownia dwiema literami *qof*; M *kodęšta* ‘w świętości’.

²¹ T *feńrimiš*.

²² M *kim ułlu feńri feńri kibik* ‘który jesteś wielkim Bogiem jak Bóg’.

²³ T wokalizowane nietypowo przez dwa znaki *qamaš*.

²⁴ T Dalej *hammeša*; M tu i w dalszych wystąpieniach zamiast *hammeša* ‘zawsze’, *koturujuž avaz* ‘wznosimy głos’.

[1b]

Avramny da čygyardyj any Ur Kasdimdań da kojduj atyn²⁵ anyn Avraham. [Neh 9:8] Da taptyj oł juragiń²⁶ inamły ałnyjda da keśma birgasińa²⁷ oł šertni bėrma oł jerijniń²⁸ oł Kena’aniniń oł Xitiniń oł Emoriniń da oł Ėeriziniń da oł Jevusiniń da oł Girgašiniń bėrma urluγuna da kajam eftij šozlarijni ki rast šeń. [Neh 9:9] Da korduj kyjynyn atařarymzynyn Mićriđa da firjatřaryn ešitij Jam Suf katyna. [Neh 9:10] Da bėrdij belgilar da nišanřar par‘oda²⁹ da bar uřusunda³⁰ jeriniń ki bildij ki čajařyk eftilar (keltirdij) ařar uřtuńa da kyřdyj ožuja [at]³¹ uřpu kuńlaj.

[2a]

[NB] Da ařej bildirdij Avrahamγa atamyřza ořoř kyjynyn³² urluγunun jerińda řuvul ořřlarińiń ki řečik [M 4] jazyřan³³ torajda³⁴. [Gen 15:13] Da ajřty Avramγa bilma bilgiń ki harip³⁵ bořur urluγuj jerińda řuvul ořřlarińiń đorř juř jřł kuřluk eftirdilar ařarny da kyjnadyřar³⁶ ařarny.

[3a]

[Gen 15:14] Da dayγ ořoř oł řanřlykny ki³⁷ kuřluk eftiřsalar³⁸ jaryγ jarar-myn meń da andan sortun čyγarřar uřlu mař byřa. Da jazyřan [Gen 15:18] oł kunda keřti Adonaj Avram byřa řerř ajřtadoγoč urluγuja bėrirmiń ořoř

²⁵ M *řemiń* ‘ts’.

²⁶ M *řragiń*, tak teř dalej.

²⁷ M *keřma keřtij*.

²⁸ M *jeriń* ‘ziemię [...]’.

²⁹ Heb. פֶּרְעֹה ‘faraon’, por. Kowalski (1929: 244), KRPS 446 i Mardkowicz (1935: 53).

³⁰ M *da bar kuřřarynda da bar uřusunda*.

³¹ T wyraz będnie zapisany jako *antny* i zaznaczony (tj. nadkreřłony); M 3 *řem* ‘imię’.

³² M *atamyřza kyjynyn*.

³³ T będnie *jazyřa*; Firkowicz (1935: 25) *nieczyk jazyřan*.

³⁴ Heb. תּוֹרָה ‘1. instruction, teaching. 2. the Book of Laws, the Torah. 3. (post-biblical) the Five Books of the Torah, the Pentateuch’ (Klein 1987: 696); por. Kowalski (1929: 266) i KRPS 539; ten wyraz jest bardzo podobny do turkijskiego wyrazu kar. *tora* ‘prawo’.

³⁵ M *harib*.

³⁶ M *eftirirlar ... kyjnarřar*.

³⁷ M *Da dayyn oł řanřlykny kińga ki*.

³⁸ M *eřřalar*.

oł jerni³⁹ ušpunu bašlap özanińdań Mićriniń oł ułtu özańga đejin özani Ęeratnyn. [Psa 105:23] Da keldi Jisra'el Mićrięa da Ja'akov tirildi jerińda Xamnyn. [Psa 105:24] Da jajdy ošoł ułusun⁴⁰ astry da kućlurak ełti any tar berićvularińdań. [Psa 105:25] ćuvurđu juraklariń ĥor ełma ułusun jaman sayyš ełma kułłaryna⁴¹. [Exo 1:11] Da kojdułar any üštuńa ayałyklaryn jasak [ałyvćułarnyn]⁴² kyjnamak üćuń any juklari była⁴³ da kondardy ĥazna šaharłaryn par'oya ošoł Pitomnu da ošoł Ra'amšešni⁴⁴. [Exo 1:12] Da něćik kyjnaredilar⁴⁵ any ałej artyk artaredi da ałej artyk jajlyredi da beždilar ałnyndan ułanłarynyn Jisra'elniń. [Exo 1:13] Da kułłuk

[3b]

ełtidilar Mićrililar ošoł ułanłaryn Jisra'elniń⁴⁶ ĥokuńluk była. [Exo 1:14] Da aćy ełtilar tirliklarińa ałarnyn katy kułłuk była⁴⁷ bałćyk była da kirpićlar była da bar kułłuk⁴⁸ była tuźda ošoł bar⁴⁹ kułłukłaryn ki kułłuk ełtilar ałarda ĥokuńluk była⁵⁰. [NB] Da eki katy bujrukłar bujurdułar⁵¹ atałarymyz üštuńa par'oa da Mićri. [NB] Burunyu bujruk oł anaćałar üćuń⁵². Něćik jazylğan⁵³ [Exo 1:15] da ajtty biji Mićriniń anaćałaręa oł Jisra'elkałaręa ki aty oł birisińiń Šifra da aty⁵⁴ oł ekińćsiniń Pu'a. [Exo 1:16] Da ajtty foratķanijźda ošoł oł⁵⁵ Jisra'elkałarny da bayyżyz oł forar orunlar üštuńa eđer uvuł eša oł⁵⁶ da

³⁹ M *berirmiń oł jerni*.

⁴⁰ M *jajdy ułusun*.

⁴¹ M *kułłarynda*.

⁴² T *jasak berićvularniń* 'płatników podatków', poprawiono na M *jasax alyvću-larnyn* 'poborców podatkowych'.

⁴³ M *juklarińda*.

⁴⁴ M *šaharłar par'oya Pitomnu da Ra'amšešni*.

⁴⁵ M *Da ki něća kyjnasa edilar*.

⁴⁶ T Urywek *Da kułłuk ... Jisra'elniń is* błędnie powtórzone dwukrotnie, a następnie ujęty w nawiasy przez kopistę; M *Mićrililar ułanłaryn*.

⁴⁷ M *tirliklarińa avur iš była*.

⁴⁸ M *iš*.

⁴⁹ M *tuźda bar*.

⁵⁰ M *ki kyłdyłar ałar była kyštav ašyra*.

⁵¹ M *bujruł ełtilar*.

⁵² M *ašyra*.

⁵³ M *jazęan*, tak też dalej.

⁵⁴ M ... *šemi*, ... *šemi*.

⁵⁵ M *foratķanijźda oł*.

⁵⁶ M *uvuł oł*.

öľturujuž any da eđer kyz eša oľ⁵⁷ da tiri boľsun. [NB] (Da eđer) Da kabuľ eřmadilar

[4a]

keňašin da bujruyyn anyn⁵⁸. Ńećik jazylğan [Exo 1:17] da korktuľar oľ anaćaľar oľ teńriďań da kyľmadyľar ki nećik šozľadi aľarğa biji Mićriniń da tiri tuttuľar ošoľ oľ⁵⁹ uľanľarny. [NB] Ekińči bujruk bujurdu bar uľusuna publićne⁶⁰ da jarar eřti kanyń uľanľarynyń Jisra’elniń öľturma aľarny da battyrma aľarny Nilďa. Ńećik jazylğan [Exo 1:22] da bujurdu Par’o bar uľusuna [M 5] ajtadohoć bar oľ uvuľnu oľ tuvğanyń oľ Nilğa tašľajyz any da bar oľ kyzny tiri tutujuz. [NB] Da aľar üřtuńa⁶¹ oľ tora ajtadyr. [Eze 16:4] Da tuvmuřaryj tuvğan⁶² kuńďa šeń kesilmadi kińdigij da suv byľa juvuľmadyj⁶³ aruvľukka da tuzľanma tuzľanmadyj da beľańma beľańmadij. [Eze 16:5] Xajyfsunmady üřtuńa koź kyľma saja birni buľardan ħajyfsunma üřtuja da tašľandyj juźlari üřtuńa oľ tuźnuń

[4b]

ħorľuyy byľa žanyńnyń tuvğan vaħtta šeń⁶⁴. [NB] Da kordu teńrimiź ošoľ avanľyğyń anyń da⁶⁵ raħmeľladi üřtuńuźğa ki nećik oľ tora anľatadyr naviligi ařyra navisiniń⁶⁶. [Eze 16:6] Da ařtym šeńiń ařyra da kordum šeńi ovolańadoyń⁶⁷ kanľaryj ićińa da ajttym saja kanľary byľa řesaxnyń tiri boľğeysyn da ajttym saja kanľary byľa miľanyń tiri boľğeysyn⁶⁸. [Psa 105:5]

⁵⁷ M kyz oľ.

⁵⁸ M brak tego wyrazu.

⁵⁹ M tuttuľar oľ.

⁶⁰ T *publićne*, zapoźyczenie z polskiego; M *ařkara*.

⁶¹ M *üřtuń*.

⁶² M *tuvduruľyan*.

⁶³ M *ćajkaľmadyj*.

⁶⁴ M *mi’uřľuyuj sartyn öžuńnuń tuvduruľyan kuńďa šeń*.

⁶⁵ M *teńrimiź avanľyħ kyľmaysyn da*.

⁶⁶ Heb. *נביא* ‘prophet’ (Klein 1987: 401), por. Kowalski (1929: 236) i KRPS 417; *navilik* ‘proroctwo’ jest pochodną utworzoną za pomocą przyrostka *+lik*.

⁶⁷ *ovalań-* ~ *avylan-* ~ *avkelen-* ~ *juvalan-* itd. ‘walać się, tarzać się’ KRPS (423); M *řurkaľadoyynnu*.

⁶⁸ M *da ajttym saja kanľyďe boľsaj tiri boľğun da ajttym saja kanľyďe boľsaj tiri boľğun*; T *miľa* ‘obrzezanie’, z heb. pobiblijnego *מילה* ‘circumcision’ (Klein 1987: 341), por. Kowalski (1929: 234) i KRPS 407, wskazywaľoby, że chodzi o chłopca, ale w oryginale hebrajskim są formy żeńskie.

Sayynyjyz tamaša išlariń ki kyłdy nišanlaryn da tóralariń bujruyunun. [Psa 105:6] Urłuyu Avraham⁶⁹ kułunun ułanlary Ja'akovnun sajanmyšlary. [Psa 105:7] Oł Adonaj teńrimiž bar oł jerda tóralari⁷⁰. [Psa 105:8] Sayyndy dunjaya dejiń šertiń sož sarydy miń dorya. [Psa 105:9] Kim⁷¹ kešti Avraham była šerť da antyn kajam efti Jicχakka. [Psa 105:10] Da kajam efti⁷² any Ja'akovya resimǵa Jisra'elǵa ömurluk šerťka. [Psa 105:11] Ajtadoyoč saja berirmiń ošoł jeriń⁷³

[5a]

Ķena'annyn tijiš üluşujužnú. [Psa 105:12] Bołyanlarynda sanly el azǵyna da tiriliredilar anda. [Psa 105:13] Da jurudular χanlyktan χanlykka bijliktań ekińči ułuska. [Psa 105:14] Erk bermadi adamy⁷⁴ zułumlama ałarny da üǵufladi⁷⁵ ałar ücuń bijlarni. [Psa 105:15] Tijmajiž⁷⁶ šurtulmušlarima da navilarima jaman etmajiž. [Jos 24:2] Da ajtty Johošu'a bar oł ułuska bulej ajtty Adonaj teńrиси Jisra'elniń kočuúnda oł özańniń ołturduar atałaryjyz avałdan Ĥeraχ atasy Avrahamnyn da atasy Naχornun da kułluk eftilar öžǵa teńrilarǵa. [Jos 24:3] Da ałdym ošoł atajyzny ošoł Avrahamny⁷⁷ kočuúndań oł özańniń da juruttum any bar jerińda Ķena'annyn da arttyrdym ošoł urłuyun da berdim anar ošoł Jicχakny⁷⁸. [Jos 24:4] Da berdim Jicχakka ošoł Ja'akovnu da ošoł 'Esavny⁷⁹ da berdim 'Esavya ošoł tavyn Še'irniń merešlama

⁶⁹ M Avrahamnyn.

⁷⁰ M tóralari anyn.

⁷¹ M ki.

⁷² M turyuzdu.

⁷³ M berirmiń jeriń.

⁷⁴ Heb. אָדָם '1. a man. 2. man, mankind. 3. Adam' (Klein 1987: 7); por. Kowalski (1929: 151), KRPS 45. Jak wiadomo, *adam* jest wyrazem semickim używanym też w innych językach semickich, m.in. w arabskim, ale tu jest zapożyczeniem hebrajskim, gdyż oddaje oryginał w tekście Psalmów.

⁷⁵ M hađepladi.

⁷⁶ M Ajtadoyoč tijmajiž.

⁷⁷ M ałdym Avraham atajyzny.

⁷⁸ M arttyrdym urłuyun da berdim anar Jicχakny.

⁷⁹ M berdim Jicχakχa Ja'akovnu da 'Esavny.

[5b]

any da Ja'akov da uvuľary eńdilar Mićriġa. [Jos 24:5] Da ijdim ošoľ Mošeni da ošoľ Aharonnu [M 6] da kyrdym ošoľ Mićrini⁸⁰ ki ńećik kyľdym ortasyn-da da andan sortun čyyardym siźni. [Exo 2:24] Da ešitti teńri ošoľ firjatłaryn da sayyndy teńri ošoľ šertiń Avrahamy Jicħakka da Ja'akovy⁸¹. [Exo 2:25] Da kordu teńri ošoľ uľanłaryn⁸² Jisra'elniń da bildi teńri. [Exo 3:7] Da ajtty Adonaj korma kordum ošoľ kyjynyn uľusumnun ki Mićriďa da ošoľ firjatłaryn ešittim aľnyndan kystavčuľarynyn ki bildim ošoľ syzłavłaryn⁸³. [Exo 3:8] Da eńdim kutkarma any koľundan Mićriniń da čygarma any oľ jerďań oľ jaħšy jerġa da avłak jerġa aġadoyon suť da baľ ornuna oľ Kena'annyn oľ⁸⁴ Xitiniń da oľ Emoriniń da oľ Ėriziniń da oľ Jivusiniń.

[6a]

([Exo 3:9] Da haleġińa muna firjaty uľanłarynyn Jisra'elniń keldi maja da dayy kordum oľ kysyħłykny ki Mićrililar kysadyrlar aľarny.)⁸⁵ [Exo 3:10] Da haleġińa kel da ijajym šeni par'oya da čygarayyn ošoľ uľusumnu⁸⁶ uľanłaryn Jisra'elniń Mićriďań. [Exo 3:11] Da ajtty Moše oľ teńriġa kim meń ki baręejmyn par'oya da ki čygaręejmyn ošoľ uľanłaryn⁸⁷ Jisra'elniń Mićriďań. [Exo 3:12] Da ajtty ki boľurmeń birġaja da bu saja oľ belgi ki meń ijańeń šeni čygaranyjda ošoľ oľ uľusnu Mićriďań kuľluk efersiź oľ tav⁸⁸ uštuńa ušpu. [por. Mic 6:4] Ki čyyardym šeni jerińďań Mićriniń da kuľlar üvuńďań juľudum šeni da ijdim aľnyja ošoľ Mošeni⁸⁹ Aharonnu da Miriamny. [Psa 105:26] Ijdi Mošeni kuľun Aharonnu[n] ki saľłady any. [Psa 105:27] Kojduľar aľarda išłariń belgilariniń da nišanłar jerińďa Xamnyn. [NB] Ki ńećik jazylıyan

⁸⁰ M *ijdim Mošeni da Aharonnu da kyrdym Mićrini*.

⁸¹ M ... *teńri inčyrymaħłaryn da sayyndy teńri šertiń kesilġańni Avraham byľa Jicħak byľa da Ja'akov byľa*.

⁸² M *teńri uľanłaryn*.

⁸³ M *kordum kyjynyn ... da firjatłaryn ... bildim syzłavłaryn*.

⁸⁴ M *da oľ*.

⁸⁵ Wers dodany na podstawie M 6, nie ma go teź w niektórych innych rękopisach; kopiści zapewne przeoczyli ten fragment, gdyż jest podobny do następnego, zob. G 2b *Da endi muna firyati oġlanłarińiń Yisra'elniń keldi mańa da daġin kördüm ol qištovni ki Misirlilar qištaydirar alarni*.

⁸⁶ M *čygarayyn uľusumnu*.

⁸⁷ M *čygaręejmyn uľanłaryn*.

⁸⁸ M *čygaranyjda oľ uľusnu ... efersiź teńriġa oľ tav*.

⁸⁹ M *aľnyja Mošeni*.

torajda. [Exo 3:19] Da méń bilameń ki bermašt sižga biji Mićriniń barma any kučlu

[6b]

koł była. [Exo 3:20] Da sunarméń ošoł chyššymymny da kyrarméń ošoł Mićrini bar tamašalyklarym⁹⁰ była né ki kylarméń ortasynda da andan sortun ijar sižni. Da jazyłyan [Exo 6:5] da dayy méń ešittim ošoł firjatyn ułanlarynyn Jisra'elniń ki Mićrililar kułluk ettiradirlar alarny da sayyndym ošoł šertińni⁹¹. [Exo 6:6] Anyn üçuń ajtkyn ułanlaryna Jisra'elniń méń Adonaj da čyğaryrméń sižni jułkari tubuńdań Mićriniń da kutkaryrméń sižni kułluklaryndan da jułurméń sižni sunułyan kuvat była da ułlu karanjałar⁹² była. [Exo 6:7] Da alyrméń sižni öžuma ułuska da bołurméń sižga feńri da bilirsiz ki méń Adonaj feńrijiž [M 7] oł čyğaryvču sižni jułkari tubuńdań Mićriniń. [Exo 6:8] Da keltirirmiń sižni oł jerga ki ant eřtim kudratymdan

[7a]

berma any Avrahamy Jicçakka da Ja'akovya da berirmiń any sižga méréšlik méń Adonaj. [Exo 4:22] Da ajtkyn par'oya bulej ajtty Adonaj uvłum tunyučum Jisra'el. [Exo 4:23] Da ajttym saja ijgin ošoł uvłumnu da kułluk efsiń maja muna méń kyrarmyn ošoł uvłujnu⁹³ tunyučujnu. [Exo 7:4] Da tynlamast sižga par'ο (par'ο) da berirmiń ošoł chyššymymny Mićrida da čyğaryrmyn ošoł čerivłarińni ošoł ułusumnu ułanlaryn Jisra'elniń {jerińdań Mićriniń ułlu karanjałar była⁹⁴. [NB] Da alar on karanjałar}⁹⁵ né ki⁹⁶ kyrdy Adonaj alar była par'onu da Mićrini ułusu üçuń da kotarmak üçuń šemiń anyn.

⁹⁰ M sunarmyn chyššymymny da kyrarmyn Mićrini ... tamaša išlarim.

⁹¹ M ešittim inčyrmayyn ... sayyndym šertińni.

⁹² Cf. TKar. karanja 'kara' (KRPS 292), z pol. *karanie*; M *toralar*.

⁹³ M *maja da klamid'ešaj ijma any muna*.

⁹⁴ M *berirmiń chyššymymny ... čyğaryrmyn čerivłarińni ... ułlu toralar była*.

⁹⁵ T Ta część dodana na marginesie; *né ki kyrdy* zbytecznie powtórzona.

⁹⁶ M *kyrančtar ki*.

[NB] (ראשונה דם) Burunyu karanja⁹⁷ kan. (Něčik) jazyłyan [Exo 7:20] da kyłdyłar ałej Moše da Aharon ki něčik bujurdu Adonaj da kołurdu tajakny da urdu ošoł oł suwłarny⁹⁸ ki Nilda koźlariča

[7b]

par'onun da koźlariča kułłarynyn da ču'uruldular bar oł suwłar ki Nilda kanya. [NB] (שנית צפרדעם) Ekińči karanja bayałar. Něčik jazyłyan [Exo 8:2] da sundu Aharon ošoł kołun suwłar üštu'na Mićriniń da čyğardy oł bayany⁹⁹ da kapłady ošoł jeriń Mićriniń. [NB] (שלישית כנים) Üčuńču karanja biłlar. Něčik jazyłyan [Exo 8:13] da kyłdyłar ałej da sundu Aharon ošoł kołun tajajy była da urdu ošoł toprayyn oł jerniń da bołdu oł bił adamda da tuvarda bar toprayyn da oł jerniń edi¹⁰⁰ bił bar jerińda Mićriniń.

[8a]

[NB] (רביעת ערוב) Dörtüńču karanja katyš kijik¹⁰¹. Něčik jazyłyan [Exo 8:20] da kyłdy Adonaj ałej da keldi katyš kijik avur üvu'na par'onun da üvu'na kułłarynyn da bar jerińda Mićriniń čajpałdy oł jer ałnyndan oł katyš kijikniń¹⁰².

[7b]/[8a]

[NB] (חמישית דבר) Bešińči karanja ölať¹⁰³. Něčik jazyłyan [Exo 9:6] da kyłdy Adonaj ošoł oł iśni ušpunu ertañ byładan¹⁰⁴ da öldü bar tuvary Mićriniń vale tuvaryndan ułanłarynyn Jisra'elniń ölmadi bir-đa (ששית שחי).

⁹⁷ M *kyranč*, tak teź dalej do ostatniej plagi.

⁹⁸ M *kołurdu kołun tajał była da urdu oł suwłarny*.

⁹⁹ M *Aharon kołun ... da čyğty oł baya*.

¹⁰⁰ M *Aharon kołun ... urdu toprayyn ... oł jerniń da bołdu*.

¹⁰¹ M *čibiń*.

¹⁰² M *katyš čibiń kop astry üvu'na ... oł katyš čibińniń*.

¹⁰³ T Urywek zawierający czwartą plagę od *dörtüńču karanja* do początku piątej, tzn. do *ölať* został omyłkowo opuszczony na k. 7b przez kopistę i dodany na późniejszej k. 8a. Plaga piąta od *bešińči karanja ölať*, teź dodana na 8a, jest na 7b po pladze trzeciej, ale błędnie podana jako czwarta.

¹⁰⁴ M *Adonaj oł soźnu ušpunu tan byładan*.

[9a]

[M 8] [NB] Ałtynčy karanja čyban. Něčik jazyłyan [Exo 9:10] da ałdyłar ošoł sopχasyn oł komińniń¹⁰⁵ da turdułar ałnynda parʻonun da burkǵu any Moše koklarǵa¹⁰⁶ da edi čyban tomałčyklar jajyladoyon adamda da tuvarda. [NB] (שביעית ברד) Jedińči karanja buz. Něčik jazyłyan [Exo 9:23] da sundu Moše ošoł tajayyn oł koklar üštuńa da Adonaj berdi avazlar da buz da juruǵtu ot¹⁰⁷ jerga da javdurdu Adonaj buz jeri üštuńa Mićriniń. [NB] (שמניית ארבה) Šegizińči karanja čegirtka. Něčik jazyłyan [Exo 10:13] da sundu Moše ošoł tajayyn jeri üštuńa Mićriniń da Adonaj kondardi kadim¹⁰⁸ jeli(ń) jerda bar oł kuń uzunnu da bar oł tuń¹⁰⁹ oł tan bołdu da oł kadim jeli koturdu ošoł oł čegirtkani¹¹⁰. [NB] (תשיעית חשד) Toyuzunču karanja karantyk.

[9b]

Něčik jazyłyan [Exo 10:22] da sundu Moše ošoł kołun oł koklar üštuńa da edi¹¹¹ karantyk tuman bar jerińda Mićriniń üč kuńlar. [NB] (עשירית בכורות להכות ולהמית) Onunču karanja tunyučlarny kyrma da ölturma. Něčik jazyłyan [Exo 12:29] da edi jarty oł kečada da Adonaj kyrdy bar tunyučnu jerińda Mićriniń tunyučundan parʻonun ki ołturmak edi¹¹² taχty üštuńa tunyučuna dejiń oł jesirniń ki oł zyndan üvda da bar tunyučun tuvarnyn. [Exo 12:30] Da turdu parʻo keča oł da bar kułary da bar Mićri da edi ułıu¹¹³ firjat Mićrida ki joyedi üv ki bołmayej anda ölu. [Exo 12:31] Da čayyrdy Mošeǵa da Aharonyǵa¹¹⁴ keča da ajtty turujuz čyγyγyz ortasyndan ulusumnun dayy siž dayy ułanlary Jisraʼelniń da baryjyz kułluk

[10a]

etijiz Adonajya sozlağanijizǵa kora. [Exo 12:32] Dayy kojuznu dayy syγyryjzny alyjyz ki něčik sozladijiz da baryjyz da alyyšlajyz dayy

¹⁰⁵ TKar. *komiń* ‘komin’ (KRPS 331), z pol. *komin*.

¹⁰⁶ M *ałdyłar sopχasyn oł tutuńlukńuń ... Moše koklarǵa da bołdu*.

¹⁰⁷ M *Moše tajayyn oł koklarǵa ... da buz da jalynłady ot*.

¹⁰⁸ Heb. קָדִים ‘1. east. 2. (short for רֵיחַ קָדִים east wind’ (Klein 1987: 562); jak widać, kar. *kadim jeli* jest dosłownym tłumaczeniem heb. רֵיחַ קָדִים.

¹⁰⁹ T *tuń kařań*, niejasne.

¹¹⁰ M *Moše tajayyn ... koturdu oł čegirtkani*.

¹¹¹ M *Moše kołun oł koklarǵa da bołdu*.

¹¹² M *da bołdu jarty oł kečada ... bařlap tunyučundan parʻonun oł olturuvčunun ...*

¹¹³ M *Mićrililar da bołdu ułıu*.

¹¹⁴ M *Da ińdadi Mošeni da Aharonnu*.

mieni-dá. [Psa 66:8] Maɣtav berijiz ułuslar teńrimizǵa da ešittirijiz avazyn maɣtavunun¹¹⁵. [Psa 66:9] Oł kojuvču žanymyzny tirlikta da bermadi tajma ajaklarymyzǵa. [NB] Anyn učuń bujurdu bižǵa Adonaj teńrimiz naviligi [M 9] ašyra Moše ribbimižniń¹¹⁶. [Deu 26:5] Da bašlayyn da ajtkyn ałnynda Adonaj teńrijniń Aramda jarly edi atam¹¹⁷ da eńdi Mićriǵa da tirildi anda az el byla da boıdu anda ułlu ɣanlykka kućlu da kop. [Deu 26:6] Da jaman eftilar bižǵa oł Mićrililar da kyjnadylar bižni da berdilar uštumuzǵa katy kułluk. [Deu 26:7] Da firjat eetik Adonaj teńrisińa atałarymyznyn da ešitti Adonaj avazymyzny da kordı ošoł kyjynymyzny da ošoł emǵagimižni da ošoł kysyktıyymyzny¹¹⁸.

[10b]

[Deu 26:8] Da ɣyardy bižni Adonaj Mićridań kućlu kudrat byla da sunuıyan kuvat byla da ułlu korkuv byla da belgilar byla da nišanlar byla. [Psa 105:1] šukur etijiz Adonajǵa ɣayryjyz šemińa anyn bildirijiz ułuslarda ułlu išlariń anyn¹¹⁹. [Psa 78:41] Ki kojdu Mićrida belgilariń da nišanlaryn tužuńda Co‘annyn. [Psa 78:42] Da čuvurdu kanya Nillariń ałarnyn da ayn¹²⁰ suvıaryn ki ičilmagejlar. [Psa 78:43] Ijdi ałarda katyš kijikni¹²¹ da tavustu ałarny da baya da čajpady ałarny. [Psa 78:44] Da berdi ɣasilǵa¹²² bitišlariń da zaɣmetlariń arbe-čegirtkaǵa¹²³. [Psa 78:45] Kyrdy buz byla borıalyklaryn da ińžirliklariń jas-jasnamak byla. [Psa 78:46] Da ɣyɣara berdi buzǵa tuvarlaryn da ułlu tuvarlaryn¹²⁴ ućkunlaryǵa. [Psa 78:47] Ijdi ałarda kaɣyr ačuvun kaɣyr¹²⁵ da ačuv da tarlyk ijilmagi jaman elčilarniń. [Psa 78:48] tužafti iz ačuvuna ajamady olumdań žanlaryn da tirliklariń olatka

¹¹⁵ M avaz byla maɣtavyn.

¹¹⁶ Uzyte dla oddania heb. מֹשֶׁה רַבֵּנוּ ‘Mojżesz nasz pan’.

¹¹⁷ M aramly edi jarly atam.

¹¹⁸ M Adonajǵa ... da kordı kyjynymyzny da emǵagimižni da kysyktıyymyzny.

¹¹⁹ M šukur berijiz ... šemińa bildirijiz ... kılǵan išlariń.

¹²⁰ M Nillariń da ayn.

¹²¹ M katyš čibiń da.

¹²² Z heb. אֵתֵּל ‘a kind of locust’ (Klein 1987: 226), brak w słownikach karaimskich; zapis błędny ze zbyteczną literą s na początku.

¹²³ Z heb. אַרְבֵּה ‘locust’ (Klein 1987: 53), brak w słownikach karaimskich; M čegirtkaǵa.

¹²⁴ M da małlaryn.

¹²⁵ M ɣyššym da kaɣyr.

[11a]

čyğara berdi. [Psa 78:49] Da kyrdy bar tunyučnu Mićriđa ilkiñ kučlarniñ čatyrларыnda Xamnyn. [Exo 11:10] Da Moše da Aharon kyldyřar ošoř bar oř nišanларыny uşpularny ałnynda par'onun da kattyrdy Adonaj ošoř juragiñ par'onun da ijmadi ošoř uřanларыny¹²⁶ Jisra'lniñ jeriñdañ. [Exo 12:1] Da ajtty Adonaj Mošeğa da Aharonya jeriñda Mićriniñ ajtadoyoč. [Exo 12:2] Oř janyjy uşpu siğğa başlyğy janyjylarnyn burunyu oř siğğa janyjylaryna oř jyl-nyn. [Exo 12:3] Šozłajiz bar žym'atyna Jisra'lniñ ajtadoyoč onuñcu kuñuñda uşpu janyjynyn da ałsynlar ožlariña kiši kozu¹²⁷ üvu sajyn atařarynyn kozu¹²⁸ üv sajyn. [Exo 12:4] Da eđer az bořsa oř üv bořmaktan kozudan da ałsyn oř da koñsu oř juvukrak üvuña kyjasy byřa žanларыny kiši jemiña kora sařyşsynlar oř kozu üřtuña¹²⁹. [Exo 12:5] Kozu řuğal erkak¹³⁰ jyřlyk bořsun siğğa oř kozuřardan¹³¹ da oř ečkilardañ alyjyz.

[11b]

[M 10] [Exo 12:6] Da bořsun siğğa saklavya on d'ortuñcu kuñuña d'ejiñ uşpu janyjynyn da sojsunlar any bar ijyny žym'atynyn Jisra'elniñ oř eki iñgırlar arasyna. [Exo 12:7] Da ałsynlar oř kandan berşiñlar eki oř odverjařar¹³² üřtuña da oř üřt odverja¹³³ üřtuña oř üvlar üřtuña (oř üvlar üřtuña) ki ařasarařar¹³⁴ any ařarda. [Exo 12:8] Da ařasynlar ošoř oř efni¹³⁵ uşpu kečada řiřlağañni¹³⁶ otta da macařar marorařar¹³⁷ byřa ařasynlar any. [Exo 12:9] Ařamajyz andan

¹²⁶ M kyldyřar bar oř nišanларыny ... kattyrdy Adonaj üragiñ ... ijmadi uřanларыny.

¹²⁷ T Pisane przez *kaf* w dwóch pierwszych wystąpieniach, co by sugerowało wymowę *kožu*, por. tkar. i hkar. *kozu* 'jagnię' (KRPS 329); w dalszych wystąpieniach zapis prawidłowy.

¹²⁸ M ... *koz* ... *koz*.

¹²⁹ M *bořsa eli oř üvnuñ Kerakli bořmařtan koj da ałsyn ... kyjasyna kora ... ülaři-nijiž oř kojnu*.

¹³⁰ T Zapis przez dwie litery *qaf*.

¹³¹ M *jyřlyř bařasy bořsun siğğa oř kojřardan*.

¹³² M *janlar*; zob. hkar. *odverja* 'odrzwia' (KRPS 424), uznane za pol., ale ponieważ pol. dial. to *odrzwia*, ten wyraz powinien być uznany za mieszankę polsko-wschodniosłowiańską.

¹³³ M *eřik*.

¹³⁴ M *ařarlar*.

¹³⁵ M *ařasynlar oř efni*.

¹³⁶ M *řiřlağañni*.

¹³⁷ Heb. מרור 'bitter herbs' (Klein 1987: 384); brak w słownikach karaimskich; w kar. używany zwykle w liczbie mnogiej z przyrostkiem +*LaR*.

čyjny any bišma biširilgañni suv ičina ki ančak šišlañgañni¹³⁸ otta bašyn tižlari była da iči była. [Exo 12:10] Da kałdyrmajyz andan tany a dejiñ da oł kałyanny andan tany a dejiñ otta kuvđurujuž. [Exo 12:11] Da bulej ašajyz any bellarijiž bajłanyanlar etiklarijiž ajakłaryjyzda da tajajyjjyz kołujuzda da ašajyz any ašygyšlyk¹³⁹ była Pesax oł Adonajya. [Exo 12:12] Da ašarmyn

[12a]

jeriñda Mićriniñ ušpu kečada da kyrarmen bar tunyčuñ jeriñda Mićriniñ adamdan da tuvarya dejiñ da bar abakłaryna Mićriniñ kyłarmen karanjałar men Adonaj¹⁴⁰. [Exo 12:13] Da bołur oł kan sižga belgiğa oł üvlar üštuña ki siž anda da koršam ošo oł kanny¹⁴¹ da xayjysunurmen üstujuzğa da bołmast sižda kyranč čajpavčuğa kyryanymda jeriñda Mićriniñ. [Exo 12:14] Da bołsun oł kuñ ušpu sižga sayynmaklykka da xyž etijiz any xyž Adonajya dorłaryjyz sajyn ömurluk resim xyž etijiz any. [Exo 12:15] Jedi kuñlar macałar ašajyz tek burun oł burunyu kuñdañ oł jediñči kuñga dejiñ eksitijiz kužurnu üvlarijizdañ ki bar ašavču xañeć¹⁴² da eksilir oł žan oł Jisra'eldañ. [Exo 12:16] Da oł burunyu kuñda aziž oxumak da oł jediñči kuñda aziž oxumak bołsun sižga heć is kylynmasyn ałarda tek neki ašaladyr har žanya oł jałyyz kyłynsyn sižga. [Exo 12:17] Da sakłajyz

[12b]

ošo oł macałarny ki keñsasiñda ušpu kuñnuñ čyğardym ošo čerivlarijizni jeriñdañ Mićriniñ da sakłajyz ošo oł kuñnu ušpunu dorłaryjyz sajyn¹⁴³ ömurluk resim. [Exo 12:18] Burunyu janxyjda on dorčuñču kuñnuñda janxyjnyn ingirda ašajyz macałar egirmi¹⁴⁴ biriñči kuñnuña dejiñ janxyjnyn ingirda. [Exo 12:19] Jedi kuñlar [M 11] kužur tabułmasyn¹⁴⁵ üvlarijizda ki bar

¹³⁸ M šišlañgañni.

¹³⁹ T Błędnie ašygyšlyk; zaświadczone w kkar. ašygyšlyk 'pošpiech' (KRPS 93); M ašyğmağ.

¹⁴⁰ M jeri ašyra ... teñrilarinđa ... kyłarmyn toralar.

¹⁴¹ M koršam oł kanny.

¹⁴² M tek juvuğ oł burunyu kuñga oł burunyu kuñdañ oł jediñči ... eksitijiz ačytħanny ... xañećni; xañeć pochodzi od heb. חמץ 'hametz – that which is leavened' (Klein 1987: 222); brak w słownikach karaimskich.

¹⁴³ M sakłajyz xyžyn oł maccałarnyn ... čyğardym čerivlarijizni ... sakłajyz ušpu kuñnu dorłaryjyzya.

¹⁴⁴ M maccałar oł egirmi.

¹⁴⁵ M ačyjdoyon tabułmasyn.

ašavču ačytadoyonnu da eksišir oł žan oł žym'atyndan Jisra'elniń haripda da jerlisińda oł jerniń. [Exo 12:20] Heć ačytadoyonnu ašamajyz bar ołtu-rušlaryjyzda ašajyz¹⁴⁶ macašar. [Exo 12:42] Saklavlar kečasi oł Adonajya čyğarma ałarny jerińdań Mićriniń ołdur oł keča ušpu Adonajya saklavlar bar ułanlaryna Jisra'elniń dorlary sajyn. [Exo 12:43] Da ajtty Adonaj Mošeğa da Aharonya bu resimi oł Pesaxnyn¹⁴⁷ bar jat el ašamasyn anda. [Exo 12:44] Da bar kułu kišiniń satyn

[13a]

ałğany kumušnuń da çatna kyłsyn any anda ašasyn¹⁴⁸ any. [Exo 12:45] Očar da jałčy ašamasyn anda. [Exo 12:46] Bir üvda ašašsyn čyğarmayyn oł üvdań oł eřtań oł tyškaryya¹⁴⁹ da šuřak syndyrmajyz anda. [Exo 12:47] Bar žym'aty Jisra'elniń (Jisra'elniń) kyłsynlar any. [Exo 12:48] Da ki tirilša birgaja harip da klaša kyłma xyžyn Pesaxnyn Adonajya çatna kyłsyn anar bar erni da anda juvur¹⁵⁰ kyłma any da bołur jerlisi kibik oł jerniń da heć aklaply ašamasyn any. [Exo 12:49] Bir üvrařuv bołsun jerliğa da haripğa oł tiriličvu ortajyzda. [Exo 12:21] Da čayyrdy Moše bar kartlaryna Jisra'elniń da ajtty ałaryya sałyšyjjyz¹⁵¹ da alyjyz öžujužğa koj uruvlaryjyz sajyn da sojujuz xyžyn oł Pesaxnyn. [Exo 12:22] Da alyjyz bav čabor da mančyjyz kanya ki savutta da tijjiž oł üšř odverjaya da eki oł jan odverjałaryya

[13b]

oł kandan¹⁵² ki savutta da siž čykmajyz kiši-đa ešigińdań üvuńnuń tanyja đejin. [Exo 12:23] Da ašar Adonaj kyrma ošoł Mićrini da korša ošoł oł kanny oł üšř odverja üšřtuńa da eki oł jan odverjałar üšřtuńa¹⁵³ da bermašt oł čajpavčuya kelma üvlarijizğa kyrma. [Exo 12:24] Da sakłajyz ošoł oł išni ušřpunu¹⁵⁴ resimğa saja da ułanlaryja dunjaya đejin. [Exo 12:25] Da bołur ki kelšajiz oł jerga ki berša Adonaj sižğa ki nečik sožladi da sakłajyz ošoł oł

¹⁴⁶ T Wyras zamazany, poprawiony i dopisany dodatkowo na marginesie.

¹⁴⁷ M *resimi xyžynyn oł Pesaxnyn*.

¹⁴⁸ M *kyłsyn any oł vaxtta ašasyn*.

¹⁴⁹ M *oł eřtań tyškaryya*.

¹⁵⁰ M *Klaša kyłma ... bar er da oł vaxtta juvur*.

¹⁵¹ M *Da inđadi Moše bar kartlaryn ... ałaryya tartyjyz*.

¹⁵² M *bav ezov da mančyjyz ... oł üšř ešikka da eki oł janlaryya oł kandan*.

¹⁵³ M *Da ašyp ketar Adonaj ... oł üšř ešik üšřtuńa da eki oł janlar üšřtuńa da atlar Adonaj oł ešik ašyra*.

¹⁵⁴ M *Da sakłajyz oł sožnu ušřpunu*.

kułłuknu¹⁵⁵ ušpunu. [Exo 12:26] Da bołur ki ajtsałar sizǵa ułanłaryjyz ne oł¹⁵⁶ kułłuk ušpu sizǵa. [Exo 12:27] Da ajtyjyz đebexasy Pesałnyn oł Adonajya ki ɣajyfsundu üvlari üštuńa ułanłarynyn Jisra'elniń Mićrida kyrǵanynda

[14a]

ošoł Mićrińi da ošoł üvlarimižni(n) kutkardy da ijildi oł ułus da bašurdułar¹⁵⁷. [Exo 12:28] Da bardyłar da kyłdyłar ułanłary [M 12] Jisra'elniń ki nećik bujurdu Adonaj Mošeǵa da Aharonya ałej kyłdyłar. [Exo 13:6] Jedi kuńlar ašałsyn macałar da oł jedińči kuńda ɣyž Adonajya. [Exo 13:7] Macałar ašałsyn ošoł jedi oł kuńlarđa da koruńmasiń saja ɣameć da koruńmasiń saja kužur¹⁵⁸ bar čegijda. [Exo 13:8] Da anłatkyn uvłuja oł kuńda ajtadoyoč bunun üčuń kyłdy Adonaj maja čykkanymda Mićridań. [Exo 13:9] Da bołsun saja belgiǵa kołuj üštuńa da saynmakłykk kózlarij arasyna anyn üčuń ki bołej torasy Adonajnyn avzujda ki kućlu kudrat była čyǵardy seni Adonaj Mićridań. [Exo 13:10] Da sakłayyn ošoł oł resimni¹⁵⁹ ušpunu vaydasyna jyłdan jyłya. [Deu 6:20] Ki sorsa šendań uvłuj tan była ajtadoyoč ne oł šara'atlar da oł

[14b]

resimlar da oł toralar ki bujurdu Adonaj teńrimiz sizǵa. [Deu 6:21] Da ajtkyn uvłuja kułlar edik par'oya Mićrida da čyǵardy bižni Adonaj Mićridań kućlu kudrat była. [Deu 6:22] Da berdi Adonaj belgilar da nišanlar ułlułar da jamanlar Mićrida par'oda da bar üvunda kózlarimižča. [Deu 6:23] Da bižni čyǵardy andan keltirmak üčuń bižni berma bižǵa ošoł oł jerni¹⁶⁰ ki anfeťti atałarymyzya. [Deu 6:24] Da bujurdu bižǵa Adonaj kyłma ošoł bar oł resimlarni ušpularny korkma Adonaj teńrimizdań jaǵsy etma¹⁶¹ bižǵa

¹⁵⁵ M ki berir ... da sałtajyz oł kułłuxnu.

¹⁵⁶ M nedir oł.

¹⁵⁷ M kyrǵanynda Mićrińi ... da bašurdu.

¹⁵⁸ M ašałsyn jedi ... saja ɣameć da ... saja ačyjdoyon.

¹⁵⁹ M sakłayyn oł resimni.

¹⁶⁰ M bižǵa oł jerni.

¹⁶¹ M kyłma bar oł ... jaǵsy bolma.

bar oł¹⁶² kuńlarni tiri tutma biźni ušpu kuńlej. [Deu 6:25] Da źeχut¹⁶³ bołur biźǵa ki sakłasak kyłma ošoł bar oł saruvnu ušpunu¹⁶⁴ ałnynda

[15a]

Adonaj teńrimizniń ki ńečik bujurdu biźǵa. [Exo 10:2] Da anyn učuń ki kotaryejsyn kułakłaryča uvłujnun da uvłunon uvłujnun ošoł ńe ki kyłdym Mićriđa da ošoł belgilarimni¹⁶⁵ ki kojzum ałarda da bilirsiz ki meń Adonaj. [Psa 78:3] Ki ešitik da bildik¹⁶⁶ ałarny da atałarymyz jomakładyłar biźǵa. [Psa 78:4] Jašyrmajyk ułanłaryndan sondrayy¹⁶⁷ dorya anyn učuń ki bołyejlar kotaryvčułar maχtavłaryn Adonajnyn da kuvatyn¹⁶⁸ da tamaša išlariń ki kyłdy. [Psa 135:8] Ki kyrdy tunyučłaryn Mićriniń adamdan tuvarya đejin. [Psa 136:10] Vatyvčuya Mićrini tunyučłarynda¹⁶⁹ ki dunjaya đejin šavayaty anyn. [Psa 136:11] Da čyγardy Jisra'elni ortalaryndan ki dunjaya đejin šavayaty anyn¹⁷⁰. [Psa 136:12] Kučlu kudrat byla da sunułyan kuvat byla ki dunjaya đejin šavayaty anyn¹⁷¹. [Psa 107:15] šukur ešinlar¹⁷² Adonajya ševayaty učuń da tamaša išlari učuń ki kyłdy adam

[15b]

ułanłaryna. [Psa 99:3] šukur ešinlar šemija¹⁷³ ułlu da korkunčlu aziź oł. [Psa 9:2] šukur efańeń Adonajya bar juragim byla kotarameń¹⁷⁴ bar tamaša išlarijni. [Psa 9:3] Bijańajim da kuvanajym šeniń [M 13] byla źemeń¹⁷⁵

¹⁶² T Urywek *rešimlarni ... bar oł* został omyłkowo skopiowany dwa razy i później wymazany niebieską kredką.

¹⁶³ Heb. מְרִיבָה (postbiblical) ‘merit, virtue’ (Klein 1987: 198), por. Kowalski (1929: 280) i KRPS 188.

¹⁶⁴ M *kyłma bar oł micvany ušpunu*.

¹⁶⁵ M *ki jomaχłavejsyn kułakłaryča ... uvłujnun ńe ki ... da belgilarimni*.

¹⁶⁶ M *Ne ki ... da bilabiź*.

¹⁶⁷ T *Błędnie sodrayy*.

¹⁶⁸ M *ułanłaryndan ałarnyn sondrayy dorya ki bołyejlar ... da kučuń*.

¹⁶⁹ M *Kyruvčuya Mićriniń tunyučłaryn*.

¹⁷⁰ M brak tego i następnego wersu.

¹⁷¹ T Przy tym wersie na marginesie dopisano później inną ręką instrukcję obrzędową *Bunda Kerak turma ajaχka* ‘Tu trzeba powstać’.

¹⁷² M *šukur bersinlar*.

¹⁷³ M *šukur bersinlar šemija šeniń*.

¹⁷⁴ M *šukur beramiń ej Adonaj ... jomaχłejmin*; T Błędnie *kotaramim*.

¹⁷⁵ Heb. (postbiblical) מְזֶמֶר ‘song, tune’ (Klein 1987: 200), por. Kowalski ‘pieśń religijna | religiöser Gesang, religiöses Lied’ (1929: 280) i KRPS 188.

oχujum šemija šeniń joγaryy teńri¹⁷⁶. [Psa 9:4] Kajtkanda dušmanlarym keđargi šuruńurlar da taspońurlar¹⁷⁷ ańnyjdan. [Psa 9:5] Ki kyłdyj torańni da jarγumnu ołturduj taχtka rast torači. [Psa 9:6] Karγayyn χanlyklyarny tasefkiń rašańny¹⁷⁸ atlaryn šurtkuń¹⁷⁹ dunjadan dunjaya dejiń. [Psa 124:6] Maχtavludyr Adonaj ki berńadi biźni jyrtuv tišlarińa¹⁸⁰ ałarnyn. [Psa 68:20] Maχtavludur Adonaj ki har kuń juklejdur šavayatyń biźga oł teńri jarlyγašymyz hamńeša¹⁸¹. [Psa 68:21] Oł teńri biźga jarlyγašlar teńrisi da Adonaj teńriniń ölumńga čyγyšlar¹⁸². [NB] Maχtavludur teńrimiz da teńrisi atałarymyznyn ki kyłdy nešlar¹⁸³ da baγatyryklyar

[16a]

belgilar da nišanlar atałarymyz byla ušpu vaχtlarda¹⁸⁴ da ušpu zamanda, ameń. [NB] Da jułudu ałarny kułuyundan Mićriniń oł katy volnostka¹⁸⁵. [NB] Da kutkardy ałarny χokuńluğundań kyjnavčułarynyn azatlykka. [NB] Da jułudu ałarny erki tuńbundań par'onun bijiniń Mićriniń tynčtykka. [Deu 4:34] belgilar byla da nišanlar byla da čeriv byla da kučlu kudrat byla da sunułyan kuvaty byla da ułlu korkuvlar byla¹⁸⁶. [Psa 105:37] Da čyγardy ałarny kuńuś byla da ałtyn byla¹⁸⁷ [NB] bijańč byla da kuvanč byla da šatyryk byla kułuktan volnostka¹⁸⁸. [NB] Da juruńtu ałarny öra turadoyonlarny ki ałarny

¹⁷⁶ M žemer oχujmyn šemija šeniń ej joγaryy.

¹⁷⁷ M šuruńgejlar da taspońejlar.

¹⁷⁸ Heb. נָשָׂא 'wicked, sinful, wicked sinful; guilty' (Klein 1987: 630); por. Kowalski (1929: 245) i KRPS 452.

¹⁷⁹ M Ačuvlandyj χanlyχlarda ... šemlariń šurtfuj.

¹⁸⁰ M biźni jem tišlarińa.

¹⁸¹ M Adonaj har kuń jem beradir biźga ... kočurujuz avaz.

¹⁸² M Adonaj teńriğa ölumdań kutułmaχ; po tym versie jest następująca instrukcja liturgiczna: *Bu orunda ajaχka turmaχ kerakli* 'W tym miejscu należy powstać'.

¹⁸³ Heb. דָּג 'cud; dziw', według Kleina (1987: 418) może być rozszerzeniem znaczenia wyrazu homofonicznego דָּג '1. standard, ensign, flag. 2. signal, sign'.

¹⁸⁴ M belgilar da tamaša išlar atałarymyz byla bu kuńlarda.

¹⁸⁵ T Jest to słowo polskie *wolność* nie zaświadczone w słownikach; M *aγałyχtyχka* 'panowania'; KRPS (43) podaje to słowo właśnie z M, zapewne utworzone przez Maleckiego.

¹⁸⁶ T Jest to tylko część wersu biblijnego *belgilar byla da nišanlar byla da čeriv byla*; M *da uruś byla*.

¹⁸⁷ T Jest to tylko część Psa 105:37: *Da čyγardy ałarny kuńuś byla da ałtyn byla*.

¹⁸⁸ M *aγałyχtyχka*.

sajłady¹⁸⁹ Adonaj bołma anar sajlanmyš ułuska¹⁹⁰. [NB] Da kołurdu ałarny da ułłu ełti¹⁹¹ ałarny joğary joğary. [NB] Da dušmanłaryna kyłdy karanjałar¹⁹² da ułłu oć. [NB] Da kysykłyk ełiçvulariñ saıdy ortasyna ıerañ orunnun.

[16b]

[NB] Da ałarny jarłyyašladı jarłyyaš była hammeša. [NB] Da andan ałdy ałarny da keltirdi ałarny Sinaj tavğa kałany kibik¹⁹³. [NB] Da üluš berdi ałarğa torasyn oł syjly. [NB] Resim była da saruv była da ułłu ıora¹⁹⁴ była. [NB] Da zynharladı¹⁹⁵ ałarğa bijañlı mo'edlar¹⁹⁶ da kuvançly. [NB] Da anyn üçün keraklıdir¹⁹⁷ bižğa ki ajtkejbyz maıtavıudur oł da maıtavıudur¹⁹⁸ šemi anyn da bijik kołurulğan bar ałyyš da maıtav üštuña dunjadan dunjaya đejin da ömurdañ ömurğa đejin hammeša. [M 14] [NB] Da dayy ajtajyk maıtavıudur feñrimiz ki tiri tuttu bižni da kajam ełti bižni da jetištirdi bižni savlukta¹⁹⁹ ušpu zamanğa, ameñ²⁰⁰. [NB] Ałej bołıy kabułluk ałnyndan Adonaj feñrimizniñ da feñrisiniñ atałarymyznyn oł feñri oł bayatyr

¹⁸⁹ T seıladı.

¹⁹⁰ M anar onça ułusça.

¹⁹¹ M Da bijik kołurdu.

¹⁹² M ıoralar.

¹⁹³ M *neçik kałany çıppağa*; *kała* jest heb. הַלְבָּן '1. bride. 2. daughter-in-law' (Klein 1987: 277), brak u Kowalskiego (1929) i KRPS, zob. hkar. *kałła* 'narzeczona | Braut' (Mardkowicz 1935: 39); *çıppa* w M to heb. הַפֶּתַח '1. covering, canopy. 2. bridal chamber. 3. (postbiblical) marriage' (1987: 227), por. Kowalski (1929: 192) który podaje znaczenia '1. baldachim | Thronhimmel, Baldachin. 2. ślub | Trauung' i KRPS *çıppa* 'венчание, бракосочетание | ślub' (605), podobnie hkar. *çıppa* 'ślub | Trauung' (Mardkowicz 1935: 28).

¹⁹⁴ M *da micva była da rast ıora*.

¹⁹⁵ M *symarladı*.

¹⁹⁶ Heb. מִצֵּיט '1. appointed time, festival. 2. appointed place, place of meeting. 3. appointed sign, signal. 4. festival sacrifice. 5. temple, synagogue. 6. (postbiblical) half-holy-day, intermediate days of Pesach and Sukkoth' (Klein 1987: 327), por. Kowalski *moed* 'święto | Fest, Feiertag' (1929: 235) i hkar. *moed* 'święto' (Mardkowicz 1935: 50), KRPS podaje tylko dla hkar. za Mardkowiczem.

¹⁹⁷ M *ušeıdyr bižğa*.

¹⁹⁸ M *maıtavıu*.

¹⁹⁹ M *ki tirlikta tuttu ... da kajamlyçta tuttu ... bižni bazlyçta*.

²⁰⁰ Heb. אָמֵן '1. faithfulness, truth. 2. Amen, so be it, truly, certainly' (Klein 1987: 35); por. Kowalski (1929: 156) i KRPS 67.

da oł korkunčlu ki žaxtłaxej da teźłagej biźğa vaxtymyzda da vaxtyjyzda da vaxtynda bar ułusunun üvuñuñ Jisra'elniñ

[17a]

bar oł xabarłarny oł jaχšyłarny da oł čebarłarni da oł uvunčlułarny oł belgirtilğañlarni oł ajtyłanłarny da jazyłanłarny²⁰¹ avzundan bar naviniñ da korum koručvuñuñ. [NB] Da dayy zoχe etkeje²⁰² biźni korıma zamanyn onarmayymyznyn. [NB] Da korıma kuñlariñ jarlyγašymyznyn da bitišin²⁰³ mašijaχymyznyn²⁰⁴. [NB] Da anda²⁰⁵ baryejbyz Cijonyā Adonaj teñrimizğa vaxtynda oł regaliñniñ²⁰⁶ da zamanłarynda oł χyžłarnyn da oł mo'edlarniñ bijañadoγonlar²⁰⁷ da kuanadoγonlar²⁰⁸ bijañči była²⁰⁹ Jerušałajim šaharymynyn. [NB] Da tuğal bijañči była heχalñyn²¹⁰ da đevirimiźniñ²¹¹. [NB] Da anda juvutkejbyz đebəχalarnyn Pešaχłarnyn da 'ołałar²¹² da nijełlar tirkilar

²⁰¹ M oł ułlu oł bayatyr ... ki žaxtlatxexj da teźłagej ... oł uvunčlu(χ)łarny oł belgirtilğañlarni da jazyłanłarny.

²⁰² M Da dayy jetiştirgej; heb. זוכה, brak u Kleina (1987), Comey i Tzur (2006: 223) wyjaśniają we współczesnym znaczeniu 'winner'; por. Kowalski (1929: 280) i KRPS 189.

²⁰³ M jarlyγaš kuñlarimiźni da bitimagiñ.

²⁰⁴ Heb. מָשִׁיחַ '1. the anointed (king or high priest) 2. Messiah' (Klein 1987: 391).

²⁰⁵ M Da oł vaxtta.

²⁰⁶ Heb. רֶגְלִים, l. mn. od רָגַל 'stopa', w Biblii jako שְׁלֹשׁ רֶגְלִים (Num 22:28), oznacza '1. time. 2. festival of pilgrimage' (Klein 1987: 606), z następującą ewolucją znaczeniową: 'trzy stopy' > 'trzy kroki' > 'trzy razy'; w judaizmie termin ten oznacza trzy święta, tzw. wędrowne: Paschę, Święto Tygodni i Święto Szałasów (Kuczek).

²⁰⁷ T bijañadoγočlar.

²⁰⁸ T kuanadoγočlar; M šatyrlanadoγonlar.

²⁰⁹ M bijañma bijañči była.

²¹⁰ Heb. הַיְכָל 'palace, Temple' (Klein 1987: 148), Kowalski 1929, KRPS brak, hkar. hechal 'ołtarz | Altar' (Mardkowicz 1935: 26).

²¹¹ Heb. דְּבִיר 'hindmost room, innermost part of the Temple' (Klein 1987: 113), '1. sanctuary, temple. 2. the Holy of Holies' (Comey and Tzur 2006: 86).

²¹² Heb. עֹלָה 'burnt offering' (Klein 1987: 466), por. Kowalski (1929: 240) i KRPS 427.

ńeşeχlar była²¹³. [NB] Da şukur efkejbiz da şevax²¹⁴ ajtkeljbyz jaratuvčusuna²¹⁵ dunjařarnyn. [NB] Oľ feńri oľ inďalgań tuǵal iři anyn²¹⁶. [NB] Da oľ žaxťatyvču jarlyǵaş tuǵallarga. [NB] Ki eńdi burunrak

[17b]

aziźrak eřti biźni²¹⁷ bar oľ uluřlardan. [NB] Da sondrada sařady biźni bar oľ ümařlarďań²¹⁸. [NB] Da anyn üčuń bijańajik da kuvanajyk da řatyřlanajyk da bijańajik da sarnajyk kućlu sarnavřar była²¹⁹. Da ajtajyk [Psa 35:9] da žanym bijańsiń Adonaj była, kuvansyn²²⁰ jarlyǵaşı była. [Psa 35:10] Bar buvunřarym ajtsynřar eh Adonaj joxtur řeniń kibik kutkaryvču²²¹ miřkińni kućlurakťań andan da miřkińni da jarlyny tařavčusundan. [NB] Da jazyřyan bijańgiń astry žym‘aty Cijonnun kyčkyryǵyn žym‘aty Jeruřajimniń muna bijij řeniń melex²²² mařijax kelir saja rast da jarlyǵařlanıyan oľ miřkiń da atřanyvču²²³ eřak üřtuńa da katyr bařasy üřtuńa eřakřarniń. [NB] Muna oľ tavřar üřtuńa ajakřary řabar beričvunuń eřiřtiričvunuń bazřykny řyž efkiń Juhuda řyžřaryjny řolagiń nijefřarijni ki arttyrmastyr

²¹³ M *Da oľ vaxťta juvuturbyz ... tirkilar była da ńeşeχlar była; ńeşeχ* jest z heb. קָרָן ‘drink offering’ (Klein 1987: 419); Kowalski 1929, KRPS, Mardkowicz 1935 brak.

²¹⁴ Heb. (postbiblical) טֹב ‘1. praise. 2. improvement, betterment. 3. excellence, superiority, advantage. 4. choice part’ (Klein 1987: 635), brak w słownikach karaimskich.

²¹⁵ M *eřarbiź da ... ajtyrbyz kajam feńriřińa*.

²¹⁶ M *oľ atařyan iři anyn tuǵal*.

²¹⁷ M *Ki bařlyřtan ajryřsy eřti biźni*.

²¹⁸ M Ostatnia litera na końcu tego wyrazu wygląda jak *j*, jeśli przyjąć, że jest to niepełnie wydrukowane *n*, można ustanowić odczyt *ummalardan* ‘z gmin; ze wspólnot’, zwłaszcza że E 21 jest *ümařlardän*, a G 7a *ümmätlärdän* ‘ts’. Firko-
vičius (1991: 44) zastąpił ten wyraz wyrazem *uluslarda* ‘u narodów’. Podobny błąd chyba występował w tekście, z którego korzystał Firkovičius, skoro podał on wyraz zakończony na *-a*.

²¹⁹ M *kuvanajyx da řatyřlanajyx da bijańajik da kuvanajyx da sarnajyx kućlu mařtavřar była*.

²²⁰ M *da žanym kuvanadyr Adonaj była, bijańadir*.

²²¹ M *ej Adonaj kim řeniń kibik kutřaryvču*.

²²² Heb. מֶלֶךְ ‘king, sovereign’ (Klein 1987: 350), por. KRPS (415) gdzie hkar. *melex* (мелэх) podane jest jako wyraz arabski, co jest oczywistym błędem chociażby dlatego, że pożyczka ar. miałaby postać *melik*.

²²³ M *řeniń kelir saja rast da jarlyǵařlanıyan ... da atřanıyan*.

[18a]

[M 15] artyk ašma šeńda²²⁴ bajdbak el barysy eksilir. [NB] Da ułusuj barłary cadyklar²²⁵ dunjaya đejin méréšlarlar jerni ornatyłmyš butayym iši²²⁶ kudratłarymyn korkajma. [Isa 60:22] Oł kiči uma bołur mińga da andan kičirak kučlu ɣanlykka meń Adonaj ajtańeń eđer žexutlu bołsałar Jisra'el vaɣtyndan burun keltirirmiń melex mašijaɣny da eđer žexutlu bołmasałar da vaɣtynda žaɣtłatyrmyń any²²⁷.

2. Tłumaczenie polskie²²⁸

[1a]

[M 3] porządek małego Hallelu. [Psa 71:16] *Przybędę słauić moc Pana Boga, rozslawię sprawiedliwość Twoją tylko.* Przybędę wspominać moc Pana Boga, rozslawię sprawiedliwość Twoją tylko. [Psa 45:18 (SH 45:17)] Wspominam Twoje imię po wszystkie pokolenia, przeto narody dziękować będą Twojemu imieniu od początku do końca świata. [Psa 77:12] Wspominam wielkie czyny Boga, wspominam dawne Twoje cuda. [Psa 77:13] Głoszę wszystkie Twoje czyny, mówię o Twoich wielkich czynach. [Psa 77:14] Boże, Twoja droga jest w świętym niebie, któryż bóg jest tak wielki jak nasz Bóg? [Psa 77:15] Ty jesteś Bogiem czyniącym cuda, objawiłeś narodom swą potęgę. [Psa 77:16] Zbawiłeś swą potęgą naród swój, synów Jakuba i Józefa po wsze czasy. [Neh 9:7] Ty jesteś Panem Bogiem, któryś wybrał

[1b]

Abrama, wywiódł go z Ur Chaldejczyków i nazwałeś Abraham. [Neh 9:8] Uznałeś, że ma serce wierne Tobie, by zawrzeć z nim przymierze i dać ziemię Kananejczyka, Chittyjczyka, Amoryjczyka, Peryzyjczyka, Jebuzjczyka i Girgaszyjczyka jego potomstwu; spełniłeś swoje obietnice, gdyż jesteś sprawiedliwy. [Neh 9:9] Widziałeś ucisk naszych ojców w Egipcie i słyssałeś ich wołanie nad Morzem Sitowia. [Neh 9:10] Pokazywałeś znaki i cuda

²²⁴ M *ašma šeniń ašyra*.

²²⁵ Heb. קִדְיָוָה '1. just, righteous. 2. pious, virtuous. 3. right, correct' (Klein 1987: 541), por. Kowalski (1929: 175) *caddyk* ~ *cadyk*.

²²⁶ M *Da ułusuj bołurlar barłary rašłar ... butayym jaratɣany*.

²²⁷ Isa 60:22 został poszerzony o *ajtańeń eđer žexutlu ... žexutlu bołmasałar; M meń Adonaj vaɣtynda žaɣtłatyrmyń bu navilikni*.

²²⁸ Hagadę starałem się przetłumaczyć możliwie jak najwierniej, ale tak, by nie przekroczyć granicy prostoty i stylistycznej nieporadności.

faraonowi i całemu jego narodowi na jego ziemi, wiedziałeś bowiem, że przynieśli mu zgubę; uczyniłeś sobie imię aż po dziś dzień.

[2a]

[NB] Tak oto dałeś znać Abrahamowi, naszemu ojcu, o ucisku jego potomstwa na ziemi, która nie jest ich, jak [M 4] napisano w Twoim Prawie. [Gen 15:13] Wtedy rzekł (Bóg) do Abrama: „Wiedz o tym dobrze, że Twoi potomkowie będą obcymi w krainie, która nie jest ich; czterysta lat zatrudniali ich jak niewolników i uciskali.

[3a]

[Gen 15:14] Osądzę państwo, któremu będą służyć i przez to wyjdą z wielkim majątkiem”. Jest zapisane: [Gen 15:18] W tym dniu zawarł Pan przymierze z Abramem, mówiąc: „Twojemu potomstwu dam tę ziemię od Rzeki Egipskiej po wielką rzekę, rzekę Eufrat”. [Psa 105:23] Izrael przybył do Egiptu i Jakub mieszkał w kraju Chama. [Psa 105:24] Rozprzestrzenił swój naród bardzo i uczynił go silniejszym od jego prześladowców. [Psa 105:25] Odmienił ich serca, by krzywdzili naród, by źle czynili jego narodowi. [Exo 1:11] Ustanowili nad nim starszych poborców podatkowych, aby męczyć go ciężarami; [naród] wznosił miasta skarbcze dla faraona, Pitom i Ramses. [Exo 1:12] Im bardziej uciskali go, tym bardziej mnożył się i tym bardziej rozprzestrzeniał się, aż sprzykrzyli im się synowie Izraela. [Exo 1:13] I zmuszali

[3b]

Egipcjanie synów Izraela do pracy przemocą. [Exo 1:14] Uczynili ich życie gorzkim ciężką pracą, gliną, ceglami, wszelkimi robotami na polu, które wykonywali dla nich pod przemocą. [NB] Następnie faraon i Egipt wydał dwa dotkliwe rozporządzenia przeciw naszym przodkom. [NB] Pierwsze rozporządzenie dla położnych. Jak napisano, [Exo 1:15] władca Egiptu powiedział położnym, z których jedna miała na imię Szyfra, a druga Pua. [Exo 1:16] Powiedział, „Gdy będziecie odbierać poród u Izraelek, baczcie na miejsce porodu; jeśli będzie chłopiec, zabijcie go, jeśli będzie dziewczynka, niech żyje.” [NB] Jednak

[4a]

nie posłuchały rady ani rozporządzenia jego. Jak napisano, [Exo 1:17] położne bały się Boga i nie czyniły tak, jak powiedział im władca Egiptu, i pozostawiały chłopców przy życiu. [NB] Drugie rozporządzenie wydał

wszystkiemu swemu ludowi publicznie, zezwalając zabijać synów Izraela i topić ich w Nilu. Jak napisano, [Exo 1:22] rozkazał faraon swemu ludowi, [M 5] mówiąc „Wrzucajcie do Nilu wszystkich urodzonych chłopców, a wszystkie dziewczynki pozostawiajcie przy życiu”. [NB] Prawo mówi o nich: [Eze 16:4] Oto twoje narodziny: w dniu urodzin nie obcięto ci pępownicy, nie obmyto cię wodą do czystości, nie natarto cię solą, nie owinięto cię w pieluszki. [Eze 16:5] Nikt nie zlitował się nad tobą, by spojrzeć na ciebie, by choć jednej (posługi) nie pożałować ci; porzucono cię na twarz na polu

[4b]

w poniewierce w dniu, w którym się narodziłeś. [NB] Bóg widział tę niegodziwość i zmiłował się nad nami, jak Prawo wyjaśnia poprzez proroctwo jego proroka. [Eze 16:6] Przekroczyłem przez ciebie i widziałem, jak wałałaś²²⁹ się we krwi; i powiedziałem ci: „We krwi Paschy żyć będziesz”, i powiedziałem ci: „We krwi obrzezania żyć będziesz”. [Psa 105:5] Pamiętajcie o jego cudownych czynach, które czynił, o znakach prawach Jego ust²³⁰. [Psa 105:6] Potomstwo Abrahama, Jego sługi, synowie Jakuba, Jego wybrańca. [Psa 105:7] On jest Panem Bogiem, Jego prawa są wszędzie na ziemi. [Psa 105:8] Będzie pamiętał o swym przymierzu do (końca) świata, (jak) obwieścił, [Psa 105:9] które zawarł z Abrahamem, a swą przysięgę potwierdził Izaakowi. [Psa 105:10] I potwierdził ją jako przykazanie Jakubowi, Izraelowi jako wieczne przymierze, [Psa 105:11] mówiąc: „Tobie dam ziemię”

[5a]

Kanaanu jako wasz należny udział (w dziedzictwie). [Psa 105:12] Gdy byli niewielkim ludem, niewielu żyło tam. [Psa 105:13] Wędrowali z królestwa do królestwa, od jednego państwa do drugiego narodu. [Psa 105:14] Nie pozwolił, by ktokolwiek krzywdził ich, i z ich powodu karcił władców. [Psa 105:15] Nie tykajcie moich pomazańców, nie czyńcie nic złego moim prorokom. [Jos 24:2] Rzekł Jozue do całego narodu: „Tak powiedział Pan, Bóg Izraela »Po drugiej stronie rzeki od początku mieszkali wasi ojcowie, Terach ojciec Abrahama i ojciec Nachora i służyli innym bogom. [Jos 24:3]

²²⁹ Jak wiadomo, kar. nie odróżnia rodzajów; tłumacząc w rodzaju żeńskim na polski zgodnie z heb. oryginałem, choć jest tu wzmianka o obrzezaniu, któremu poddawano chłopców, nie dziewczynki.

²³⁰ T i M *bujruyunun* dosł. ‘jego rozkazu’; użyte dla unikania rzeczowników antropomorficznych, w oryginale פיִו ‘jego ust’, por. Zajączkowski (1929: 14).

Wówczas wziąłem waszego ojca Abrahama z tamtej strony rzeki i kazałem mu iść przez całą ziemię Kanaanu. I rozmnożyłem jego potomstwo, dałem mu Izaaka. Izaakowi dałem Jakuba i Ezawa, a Ezawowi dałem górę Seir w dziedzictwo

[5b]

a Jakub i jego synowie wywędrowali w dół do Egiptu. [Jos 24:5] Potem posłałem Mojżesza i Arona [M 6] i razilem Egipt (plagami), które im uczyniłem, a później wywiodłem was». [M 6] [Exo 2:24] Bóg wysłuchał ich wołanie i wspomniął przymierze z Abrahamem, Izaakiem i Jakubem. [Exo 2:25] I spojrział Bóg na synów Izraela i uznał (Bóg). [Exo 3:7] I powiedział Pan: „Sporządziłem i zobaczyłem udrękę mojego narodu, który jest w Egipcie, usłyszałem wołanie z powodu ich ciemności, poznałem więc ich ból. [Exo 3:8] Dlatego zstąpiłem by wybawić ich z rąk Egipcjan i wywieść ich z tej ziemi do ziemi dobrej i rozległej, do kraju płynącego mlekiem i miodem, Kanaanajczyka, Chittyjczyka, Amoryjczyka, Peryzyjczyka, Chiwujczyka i Jebuzjczyka.

[6a]

([Exo 3:9] Gdyż oto doszło do mnie wołanie synów Izraela i widziałem ich ucisk, jak uciskają ich Egipcjanie.) [Exo 3:10] Więc chodź teraz, wyślę cię do faraona, a ty wywiedź mój naród, synów Izraela, z Egiptu. [Exo 3:11] A Mojżesz rzekł do Boga: „Kimże ja jestem, że bym miał iść do faraona i wywieść synów Izraela z Egiptu?” [Exo 3:12] (Bóg) odrzekł: „Bądź z tobą, a znakiem tego, że ja cię wysłałem, gdy będziesz wywodził naród z Egiptu, będzie to, że będziecie na tej oto górze sprawowali służbę”. [por. Míc 6:4] Gdyż wywiodłem was z ziemi egipskiej, z domu niewolników, ocaliłem cię i posłałem do ciebie Mojżesza, Arona i Miriam. [Psa 105:26] Posłał Mojżesza, swego sługę, (i) Arona, gdyż wybrał go. [Psa 105:27] Pokazali im znaki i świadectwa²³¹ w krainie Chama. [NB] Jak napisano w Prawie, [Exo 3:19] ja wiem, że władca Egiptu nie pozwoli wam odejść, (chyba że zmuszony) silną

²³¹ Dosł. ‘położyli w nich czyny ich znaków i znaki’.

[6b]

ręką. [Exo 3:20] Więc wyciągnę rękę²³² i rażę Egipt cudami, których dokonam; a po tym was wypuści. I napisano: [Exo 6:5] Oto usłyszałem wołanie synów Izraela, których Egipcjanie zatrudniali jako niewolników, i wspominałem moje przymierze. [Exo 6:6] Dlatego powiedz synom Izraela: „Ja jestem Panem i uwolnię was spod ciężarów Egiptu, wyzwolę was z niewoli, ocalę was wyciągniętym ramieniem²³³ wielkimi plagami [Exo 6:7] i obiorę was sobie za (mój) naród, będę dla was Bogiem, a wy poznacie, że ja jestem Pan, wasz Bóg, [M 7] który wyciągnął was spod ciężarów Egiptu. [Exo 6:8] Potem przyprowadzę was do kraju, który przysiągłem ręką swą²³⁴

[7a]

aby dać ją Abrahamowi, Izaakowi, Jakubowi; dam ją wam jako dziedzictwo, ja Pan”. [Exo 4:22] Powiedz faraonowi, że Pan tak powiedział: Izrael jest moim synem pierworodnym. [Exo 4:23] Powiedziałem więc tobie: Przyślij swego syna, by mi służył. Zaprawdę, ja zgładzę twego syna pierworodnego. [Exo 7:4] Faraon nie wysłucha was, lecz ja wyciągnę rękę²³⁵ nad Egipt i wywiodę moje zastępy, mój naród, synów Izraela {z Egiptu przez wielkie plagi. [NB] Oto dziesięć wielkich plag}, którymi poraził Pan faraona i Egipt z powodu swego narodu, by sławić Jego imię.

[NB] Pierwsza plaga to krew. (Jak) napisano, [Exo 7:20] Mojżesz i Aron uczynili tak, jak Pan rozkazał. (Aron) uniósł swą laskę i uderzył w wody Nilu tak, że na oczach

[7b]

faraona i na oczach jego sług zamieniły się wszystkie wody Nilu w krew.

[NB] Druga plaga to żaby. Jak napisano, [Exo 8:2] Aron wyciągnął rękę nad wody Egiptu i wydobył żaby, a one pokryły ziemię egipską. [NB] Trzecia

²³² *ošoł xyššymymny*, tzn. ‘ten mój gniew’; *xyššymym* ‘mój gniew’ jest tu użyty w celu uniknięcia wyrazu antropomorficznego ׳ד ‘moja ręka’, zob. Zajączkowski (1929: 17).

²³³ *sunułyan kuvat była*, dosł. ‘wyciągniętą mocą’; *kuvat* ‘moc, siła’ jest tu użyty w celu uniknięcia wyrazu antropomorficznego ׳רִיבָּ ‘ramieniem’, zob. Zajączkowski (1929: 20).

²³⁴ *kudratymdan*, dosł. ‘z mojej potęgi’; *kudratym* ‘moja potęga’ jest tu użyty w celu uniknięcia wyrazu antropomorficznego ׳ד ‘moja ręka’, zob. Zajączkowski (1929: 19).

²³⁵ *ošoł xyššymymny*, tzn. ‘ten mój gniew’, zob. wyżej.

plaga to wszy. Jak napisano, [Exo 8:13] uczynili tak, a Aron wyciągnął swą rękę z laską i uderzył w proch ziemi i pojawiły się wszy na ludziach i bydłe; wszystek proch ziemi zamienił się we wszy w całym kraju egipskim.

[8a]

[NB] Czwarta plaga to bąki bydłęce. Jak napisano, [Exo 8:20] Pan uczynił tak i bąki naszły dotkliwie dom faraona i dom jego sług, i cały kraj egipski został zniszczony przez bąki.

[7b]/[8a]

[NB] Piąta plaga to zaraza. Jak napisano, [Exo 9:6] o poranku Pan sprawił, że wszystkie bydło Egipcjan padło, a z bydła synów Izraela nie padła ani jedna sztuka.

[9a]

[M 8] [NB] Szósta plaga to wrzody. Jak napisano, [Exo 9:10] wzięli sadzy z komina, stanęli przed faraonem, Mojżesz sychnął sadzą w powietrze, a wówczas na ludziach i bydłe pojawiły się wrzody i czyraki. [NB] Siódma plaga to grad²³⁶. Jak napisano, [Exo 9:23] Mojżesz wznosił swą laskę ku niebu, Pan zesłał grzmoty²³⁷, spuścił grad i ogień na ziemię egipską. [NB] Ósma plaga to szarańcza. Jak napisano, [Exo 10:13] Mojżesz wyciągnął swą laskę nad ziemię egipską, a Pan przygnał na kraj wiatr wschodni (który wiał) cały dzień i całą noc; nastał ranek, a wschodni wiatr przywiał szarańczę. [NB] Dziewiąta plaga to ciemność.

[9b]

Jak napisano, [Exo 10:22] Mojżesz wyciągnął swą rękę ku niebu i nastąpiła ciemność i mrok²³⁸ w całym kraju egipskim przez trzy dni. [NB] Dziesiąta plaga to zgładzenie i zabicie pierworodnych. Jak napisano, [Exo 12:29] o północy Pan zgładził wszystkich pierworodnych w ziemi egipskiej, od pierworodnego syna faraona, który zasiadał na tronie, po pierworodnego jeńca, który siedział w więzieniu, i wszystkie pierworodne sztuki bydła. [Exo 12:30] Faraon i wszyscy jego słudzy wstali tej nocy i nastąpiło wielkie wołanie, gdyż nie było domu, w którym nie byłoby zmarłego. [Exo 12:31]

²³⁶ Dosł. 'lód'.

²³⁷ Dosł. 'głosy'.

²³⁸ Dosł. 'mgła'.

Wezwał Mojżesza i Arona wieczorem i rzekł: „Wydźcie spośród mojego narodu, wy, synowie Izraela; idźcie i służcie

[10a]

Panu, jak mówiliście. [Exo 12:32] Weźcie też swoje owce i bydło, jak obiecaliście²³⁹, idźcie i błogosławcie mnie też. [Psa 66:8] Chwalcie naszego Boga, o narody, tak by głos chwały był słyszalny”. [Psa 66:9] On jest utrzymującym nasze dusze przy życiu, nie pozwolił naszym nogom poślizgnąć się. [NB] Dlatego nasz Pan Bóg rozkazał nam przez [M 9] prorocstwo naszego pana Mojżesza: [Deu 26:5] (Zacznij i) powiedz przed Panem Bogiem »Mój ojciec był biedakiem w Aramie. Udał się do Egiptu i żył tam z nielicznym ludem, lecz stał się wielkim ludem, mocnym i licznym. [Deu 26:6] Lecz Egipcjanie czynili nam zło i dręczyli nas, nakładając na nas ciężkie roboty. [Deu 26:7] Wołaliśmy więc do Pana, Boga naszych ojców, a Pan wysłuchał naszych głosów i ujrzał naszą udrękę, trud i ucisk.

[10b]

[Deu 26:8] I wywiódł nas Pan z Egiptu silną ręką²⁴⁰ i wyciągniętym ramieniem²⁴¹, wielką grozą, znakami i cudami«. [Psa 105:1] Dziękujcie Panu, wzywajcie go po imieniu, rozgłaszajcie wśród narodów Jego wielkie dzieła, [Psa 78:41] gdyż pokazał w Egipcie swe znaki i cuda na polu Soanu [Psa 78:42] i przemienił w krew ich rzeki i wody płynące tak, by nie można było z nich pić, [Psa 78:43] zesłał na nich bąki, które ich gubiły, i żaby, które ich niszczyły. [Psa 78:44] I oddał ich plony chrząszczom, a wysiłki szarańczy. [Psa 78:45] Raził gradem ich winnice, a gaje figowe piorunami. [Psa 78:46] Ich trzody wystawił na grad, a wielkie bydło na ogień²⁴². [Psa 78:47] Zesłał na nich swój gniew i wściekłość; gniew, wściekłość i ucisk jest tym, co zesłali fałszywi prorocy. [Psa 78:48] Pozostawił drogę²⁴³ swej wściekłości, nie szczędził dusz od śmierci i życia od zarazy.

²³⁹ Dosł. ‘mówiliście’.

²⁴⁰ Dosł. *kudrat* ‘siła; moc’, użyte tu dla heb. יָד ‘ręka’ w celu zapobieżenia antropomorfizmowi.

²⁴¹ Dosł. *kuvat* ‘siła; moc’, użyte tu dla heb. יָרֵעַ ‘ramię’ w celu zapobieżenia antropomorfizmowi.

²⁴² Dosł. ‘iskrom’.

²⁴³ Dosł. ‘wyprostował ślad swemu gniewowi’.

[11a]

[Psa 78:49] Poraził wszystkich pierworodnych w Egipcie, pierwsze owoce mocy w namiotach Chama”. [Exo 11:10] Mojżesz i Aron uczynili te wszystkie cuda przed faraonem, ale Pan utwardził serce faraona, a on nie puścił synów Izraela ze swej ziemi. [Exo 12:1] Pan rzekł do Mojżesza i Arona, mówiąc: [Exo 12:2] „Ten miesiąc²⁴⁴ będzie dla was początkiem wszystkich miesięcy, pierwszym miesiącem w roku. [Exo 12:3] Powiedzcie całej wspólnotie Izraela, mówiąc, że dziesiątego dnia tego miesiąca każdy ma wziąć sobie jagnię dla swojego domu, każdy po jagnięciu dla swojej rodziny²⁴⁵. [Exo 12:4] Lecz jeśli dom jest zbyt mały na jagnię (by je zjeść), niech weźmie je z sąsiadem, który jest najbliżej jego domu, wedle liczby osób; niech policzą wedle tego, kto ile zje z jagnięcia. [Exo 12:5] Jagnię ma być bez skazy, roczny samiec z jagniąt lub kóz.

[11b]

[M 10] [Exo 12:6] Niech będzie przechowane u was do czternastego dnia tego miesiąca, a całe zgromadzenie Izraela zarznie je między dwoma wieczorami. [Exo 12:7] Niech wezmą trochę krwi i oznaczą nią odrzwia i nadproża tych domów, w których będą je jeść. [Exo 12:8] Niech jedzą mięso pieczone na ogniu w nocy oraz niech jedzą je z praśnikami i gorzkimi ziołami. [Exo 12:9] Nie jedzcie z niego nic, co jest surowe, ani gotowane w wodzie, lecz pieczone na ogniu, z głową, nogami²⁴⁶ i wnętrznościami. [Exo 12:10] Nie zostawiajcie nic z tego do rana, pozostałości spalcie w ogniu. [Exo 12:11] Jedzcie tak oto: wasze biodra przepasane, obuwie na nogach, laska w ręku. Jedzcie w pośpiechu, to Pascha dla Pana. [Exo 12:12] Przejdę przez

[12a]

kraj Egiptu w tę noc i wyniszczę wszystkich pierworodnych w ziemi egipskiej od człowieka do bydłęcia i ja, Pan, rażę plagami wszystkie bożki Egiptu. [Exo 12:13] Znakiem dla was będzie krew na domach, gdzie mieszkać²⁴⁷. Gdzie zobaczę krew, zlituję się nad wami i nie dotknie was zagłada zniszczenia w ziemi egipskiej, gdy będę razić. [Exo 12:14] Niech będzie ten dzień pamiątką dla was, świętujcie go dla Pana przez wszystkie pokolenia,

²⁴⁴ Tu i dalej dosł. ‘nów; nowy miesiąc’.

²⁴⁵ Dosł. ‘swych ojców’.

²⁴⁶ Dosł. ‘z kolanami’.

²⁴⁷ Dosł. ‘gdzie wy tam’.

świętujcie go na wieki jako przykazanie. [Exo 12:15] Jedzcie mace przez siedem dni, lecz przedtem od pierwszego dnia po siódmy dzień usuńcie kwas z waszych domów, gdyż każdy spożywający kwas będzie wydalony z Izraela. [Exo 12:16] Święte czytanie ma być pierwszego i siódmego dnia, żadnej pracy nie wykonujcie tego dnia, tyle tylko, ile do jedzenia. Każdy człowiek może wykonywać tylko to, co konieczne. [Exo 12:17] Zachowajcie

[12b]

(zwyczaj jedzenia) mac²⁴⁸, gdyż w tym oto dniu wywiodłem wasze zastępy z ziemi egipskiej; zachowajcie ten dzień przez wszystkie pokolenia jako wieczne przykazanie. [Exo 12:18] Pierwszego miesiąca, od wieczora czternastego dnia po wieczór dwudziestego pierwszego dnia jedzcie mace. [Exo 12:19] Przez siedem dni [M 11] kwas nie może znajdować się w waszych domach; każdy, kto zje potrawę zakwaszoną, będzie wydalony ze wspólnoty izraelskiej, zarówno obcy, jak i mieszkaniec tej ziemi. [Exo 12:20] Nic zakwaszanego nie jedzcie przeto, we wszystkich swych siedzibach jedzcie mace. [Exo 12:42] Oto noc czuwania w intencji dla Pana, który wywiodł ich z ziemi egipskiej; to jest noc czuwania dla wszystkich synów Izraela po wszystkie pokolenia w intencji dla Pana”. [Exo 12:43] I rzekł Pan do Mojżesza i Arona: „Takie jest przykazanie na Paschę, że nikt obcy nie może jej jeść. [Exo 12:44] Ale wszyscy niewolnicy, kupieni

[13a]

za pieniądze, powinni być obrzezani i jeść ją. [Exo 12:45] Przybysz i najemnik nie mogą jej jeść. [Exo 12:46] Trzeba jeść w domu, nie wolno wynosić mięsa z domu na zewnątrz, nie wolno też tam łamać kości. [Exo 12:47] Niech cała wspólnota izraelska tak czyni. [Exo 12:48] Jeśli obcy zamieszkuje razem z tobą i chce świętować Paschę dla Pana by się zbliżyć, dokonaj obrzezania jego i wszystkich mężczyzn, a będą jak miejscowi tej ziemi; niech żaden nieobrzezany nie spożywa jej. [Exo 12:49] Niech jedna wykładnia będzie dla miejscowego i obcego, mieszkającego z tobą”. [Exo 12:21] Mojżesz wezwał wszystkich starców Izraela i rzekł im: „Wybierzcie i weźcie sobie po baranku dla wszystkich rodów i zarżnijcie go na świętą Paschę. [Exo 12:22] Potem

²⁴⁸ Dosł. ‘zachowajcie mace’.

weźcie kropidło²⁴⁹ i zanurzcie we krwi, która jest w naczyniu, pomażcie²⁵⁰ nadproża i odrzwia

[13b]

krwią z naczynia i do rana niech nikt z was nie wychodzi przez drzwi. [Exo 12:23] Gdy Pan będzie przechodził, by porazić Egipt, zobaczy tę krew na nadprożach i odrzwiach, nie pozwoli sile niszczycielskiej²⁵¹ wejść do waszych domów, by dokonać zagłady. [Exo 12:24] Zachowajcie ten czyn jako przykazanie dla was²⁵² i dla waszych synów na wieki. [Exo 12:25] Gdy przybędziecie do tej ziemi, którą Pan da wam, jak zapowiedział, zachowajcie ten zwyczaj²⁵³. [Exo 12:26] Kiedy wasi synowie zapytają was: »Co to za zwyczaj?«, [Exo 12:27] powiedzcie: »To ofiara Paschy dla Pana, który zlitował się nad domami synów Izraela, gdy raził

[14a]

Egipt, a nasze domy ocalił«. Wtedy ludzie pokłonili się i uderzyli czołem. [Exo 12:28] Synowie [M 12] Izraela odeszli i uczynili, jak Pan nakazał Mojżeszowi i Aronowi. [Exo 13:6] Przez siedem dni jedź mace, a na siódmy dzień niech będzie święto (na cześć) Pana. [Exo 13:7] Niech jedzą mace przez siedem dni i niech nie będzie nigdzie w granicach twojej (siedziby) nic kwaśnego ani zakwaszonego. [Exo 13:8] Wyjaśnij swemu synowi tego dnia mówiąc: „To z powodu tego, co Pan uczynił dla mnie, gdy wychodziłem z Egiptu”. [Exo 13:9] Niech to będzie dla ciebie znakiem na rękę i pamiątką między oczami, po to by Prawo Pana było na twoich ustach, gdyż Pan wywiódł cię silną ręką²⁵⁴ z Egiptu. [Exo 13:10] Zachowuj więc to przykazanie o tej porze, z roku na rok. [Deu 6:20] Gdy o świcie twój syn spyta cię, mówiąc, „Co to za przepisy,

[14b]

nakazy i prawa, które Pan nasz Bóg wam nakazał?”, [Deu 6:21] powiedz swemu synowi: „Byliśmy niewolnikami faraona w Egipcie, a Pan wywiódł nas

²⁴⁹ Dosł. ‘wiązkę-kropidło’.

²⁵⁰ Dosł. ‘dotknijcie’.

²⁵¹ Dosł. ‘niszczycielowi’.

²⁵² Dosł. ‘dla ciebie’.

²⁵³ Dosł. ‘pracę; służbę; posługę’.

²⁵⁴ *kudrat była*, dosł. ‘potęgą’, wyraz użyty w celu uniknięcia wyrazu antropomorficznego $\text{ṯ}^{\text{ḥ}}\text{ṣ}$ ‘ręką’, zob. wyżej.

z Egiptu silną ręką²⁵⁵. [Deu 6:22] Bóg pokazał znaki i wielkie, a okrutne cuda faraonowi i całemu jego domowi w Egipcie na naszych oczach. [Deu 6:23] A nas wywiódł stamtąd, by dać nam tę ziemię, którą obiecał naszym ojcom. [Deu 6:24] I nakazał nam Pan spełniać te wszystkie przykazania, aby bać się Pana Boga naszego i aby nam dobrze czynił, aby zachował nas przy życiu po wsze dni jako dziś dzień. [Deu 6:25] Naszą zasługą będzie, jeśli zachowamy (zasadę) przestrzegania tych wszystkich przykazań wobec

[15a]

Pana naszego Boga, które nam nakazał. [Exo 10:2] Po to, byś mógł obwieścić swemu synowi i synowi syna, (by usłyszeli na własne uszy) to, co uczyniłem w Egipcie poprzez moje znaki, które im ukazałem, żebyście wiedzieli, że ja jestem Panem. [Psa 78:3] Co słyszeliśmy i co poznaliśmy, co nasi ojcowie opowiadali nam. [Psa 78:4] Nie ukrywajmy przed ich synami, przyszłym pokoleniom, żeby byli głosicielami chwały Pana i jego potęgi, cudów, które czynił, [Psa 135:8] jak to, że poraził pierworodnych w Egipcie, od człowieka po bydłę. [Psa 136:10] Pogromcy Egiptu, jego pierworodnych, gdyż jego łaska jest na wieki. [Psa 136:11] I wywiódł Izrael od nich, gdyż jego łaska jest na wieki. [Psa 136:12] Mocną ręką i wyciągniętym ramieniem²⁵⁶, gdyż jego łaska jest na wieki. [Psa 107:15] Niech dziękują Panu za jego łaskę i cuda, które czynił dla synów

[15b]

człowieczych. [Psa 99:3] Niech dziękują Jego imieniu, ono jest wielkie, groźne i święte. [Psa 9:2] Dziękuję Panu całym sercem i głoszę Jego wszystkie cuda. [Psa 9:3] Będę się radować i cieszyć Tobą, [M 13] śpiewać pieśni (ku chwale) Twojego imienia, O Boże Najwyższy. [Psa 9:4] Gdy moi nieprzyjaciele powrócą, pierzchną w tył przed Tobą i znikną. [Psa 9:5] Bowiem Ty uczyniłeś mi sprawiedliwość i wyrok, siadłeś na tron, o sprawiedliwy Sędzio! [Psa 9:6] Przeklnij państwa, wygub bezbożnych, wymaż ich imiona po wieczne czasy. [Psa 124:6] Niech będzie pochwalony Pan, który nie wydał nas ich zębom na rozszarpanie. [Psa 68:20] Niech będzie pochwalony Pan, który co dzień okazuje nam swą łaskę, On jest Bogiem, naszym miłosierdziem na zawsze. [Psa 68:21] On jest Bogiem miłosierdzia dla nas,

²⁵⁵ Jak wyżej.

²⁵⁶ *Ķučlu kudrat była da sunułyan kuvat była*, dosł. 'silną mocą i wyciągniętą potęgą', zob. wyżej.

Bogiem miłosierdzia i łaski, Panem Bogiem, który może ocalić od śmierci. [NB] Niech będzie pochwalony nasz Bóg, Bóg naszych ojców, który czynił cuda i wielkie czyny²⁵⁷,

[16a]

znaki i cuda naszym ojcom w tamtych czasach i w tamtych dniach, amen. [NB] Potem wybawił ich, dając im szeroką swobodę. [NB] Wyzwolił ich spod przemocy ich ciemężców, dając wolność. [NB] Ocalił ich spod samowoli faraona, władcy Egiptu, dając pokój. [Deu 4:34] Znakami, cudami, wojskiem, silną ręką i wyciągniętym ramieniem²⁵⁸ i wielką grozą. [Psa 105:37] Wywiódł ich ze srebrem i złotem, [NB] radością, uciechą, weselem, zadowoleniem, z niewoli na wolność. [NB] Wiódł ich prosto, bowiem ich wybrał Pan, by byli dla niego wybranym narodem. [NB] Wyniósł ich, uczynił wielkimi na wyżynach²⁵⁹. [NB] A ich wrogom sprawił plagi i wielką zemstę. [NB] Ucisających umieścił pośrodku głębokiego miejsca.

[16b]

[NB] A ich będzie miłował (swym) miłosierdziem na zawsze. [NB] Zabrał ich stamtąd i przywiódł ich do góry Synaj niczym pannę młodą. [NB] Dał im swe czcigodne prawo w udziale [NB] wraz z przykazaniem i zarządzeniami oraz wielkim prawem. [NB] Nakazał im świętować radosne i wesołe święta. [NB] Dlatego musimy mówić: „Niech będzie pochwalony On i pochwalone imię Jego, jak też wszelkie błogosławieństwa wznoszone wysoko po wieki wieków, po wsze żywoty, na zawsze”. [M 14] [NB] Powiedzmy jeszcze: „Niech będzie pochwalony nasz Bóg, który zachował nas przy życiu, który wzmocnił nas i pozwolił nam dotrzeć w zdrowiu do tego czasu, amen”. [NB] Niech więc Pan nasz Bóg, Bóg naszych ojców, Bóg potężny i groźny, pospieszy oraz podąży do nas w naszym czasie i twoim czasie i w czasie wszystkich synów domów Izraela

[17a]

i przyjmie wszystkie dobre i miłe, pocieszające wieści, które zostały wyznaczone, wypowiedziane i zapisane z ust wszystkich proroków i mających widzenia. [NB] Niech nas uczyni godnymi dojrzeć chwile naszego powodzenia

²⁵⁷ Dosł. ‘moce’.

²⁵⁸ *Kučlu kudrat była da sunułyan kuvat była*, zob. wyżej

²⁵⁹ Dosł. ‘w górę w górę’.

[NB] i zobaczyć dni naszego zbawienia i plony naszego Mesjasza. [NB] Pójdźmy tam do Syjonu do Pana naszego Boga w czasie świąt wędrownych i w czasie świąt i dni świętych, radując się i weseląc radością z naszego miasta Jeruzolimy. [NB] I całą radością z ołtarza i świątyni. [NB] Tam złożymy ofiary paschalne, całopalne oraz intencje, dary i ofiary pitne. [NB] Złożymy dzięki i obwieścimy chwałę Stworzyciela światów. [NB] On jest Bogiem, do którego wołamy, doskonałe są Jego czyny. [NB] On jest tym, który spieszy z ocaleniem do doskonałych. [NB] Bowiem najpocześniejszymi

[17b]

i najzacniejszymi uczynił nas pośród wszystkich narodów. [NB] Później wybrał nas spośród innych społeczności. [NB] Dlatego też radujmy się, cieszymy, weselmy, radujmy i śpiewajmy wielkimi śpiewami. Mówmy też, [Psa 35:9] niech moja dusza raduje się z Panem, niech weseli się ocaleniem. [Psa 35:10] Niech moje wszystkie członki powiedzą: „Panie, nie ma wyzwoliciela nędzarsza silniejszego od Ciebie i łupieżcy biednego”. [NB] Jest napisane: „Raduj się wielce, o społeczności Syjonu, wołaj, o wspólnota Jeruzolimy; zaprawdę, Twój władca, król Mesjasz przyjdzie do ciebie; prawy i wyzwolony nędzarsz, który dosiada osła i muła, dziecięcia osła.” [NB] Zaprawdę, na te wzgórza (wchodziły) stopy zwiastuna, obwieszczającego pokój; obchodź swoje święta, Judo, spełniaj swoje intencje, gdyż nie będzie więcej

[18a]

[M 15] nawiedzał cię niegodziwiec, wszyscy (niegodziwi) ludzie zostaną zgładzeni. [NB] Cały Twój naród to sprawiedliwi po wieki, odziedziczą ziemię; gałązka zasadzona jest dziełem moich rąk²⁶⁰, aby piękniała. [Isa 60:22] Mała społeczność wzrośnie po tysiąckroć, a mniejsza od niej stanie się potężnym państwem; ja Pan, to mówię; jeśli Izrael zasłuży, sprowadzę przed czasem króla Mesjasza, lecz jeśli nie zasłuży, uczynię to w swoim czasie.

²⁶⁰ Dosł. *kudratłarymynyn* ‘moich mocy’, zob. wyżej.

III Słowniczek²⁶¹

A

abak 'bożek; bóg'
 ačuv 'gniew'
 ačy 'gorzki'
 ačytadoyon 'zakwaszony'
 adam '1. człowiek. 2. ktoś; ktokolwiek'
 Adonaj 'Pan'
 aɣadoyon 'płynący'
 aɣałyk 'starszy'
 aɣyn 'płynący'
 Aharon 'Aron'
 aja- 'szczędzić'
 ajak 'noga'
 ajt- 'mówić'
 ajtył- 'być mówionym'
 akłapły 'nieobrzezany'
 ał- 'brać, wziąć'
 ałar 'oni; one'
 ałej 'tak'; ~ artyk 'tym bardziej'
 ałyɣš 'błogosławieństwo'
 ałyɣšla- 'błogosławić'
 ałny- 'przed': ałnyja, ałnyjda 'przed tobą', ałnyjdan 'sprzed ciebie', ałnynda 'przed (nim)', ałnyndan 'sprzed (niego)'
 ałtyn 'złoto; złoty'
 ałtynčy 'szósty'
 ałyvču 'biorący'

ameń 'amen'
 anača 'położna'
 anar ZOB. oł
 ančak 'jedynie; tylko'
 anda 'tam'
 andan 'stamtąd'
 anłat- 'tłumaczyć; wyjaśnić'
 ant 'przysięga'
 antef- 'przysięgać; obiecać'
 any ZOB. oł
 anyn ZOB. oł; ~ üčuń 'dlatego';
 ara: arasyna 'między, pośród'
 Aram 'Aram'
 arbe-čegirfka 'szarańcza'
 art- 'zwiększać się, rosnąć, mnożyć'
 arttyr- 'robić coś dalej, więcej; rozmnożyć'
 artyk 'więcej; bardziej'
 aruvluk 'czystość'
 astry 'bardzo; nader'
 aš- 'przejść; przekroczyć'
 aša- 'jeść'
 ašał- 'być jedzonym'
 ašavču 'jedzący'
 ašyɣyštyk 'pośpiech'
 ašyra 'przez, poprzez'
 at 'imię'
 ata 'ojciec; przodek'
 atłanyvču 'wsiadający (na grzbiet zwierzęcia)'
 av|uz ~zu 'usta'

¹ Hasła obejmują słownictwo wersji podstawowej, czyli T. Słowa karaïmskie mają podane tylko podstawowe znaczenia, w jakich występują w tekście. Zmiany wygłosowe haseł podano wtedy, gdy takie przypadki zachodzą w tekście.

avałdan 'od początku'
 avanłyk ~yy 'niegodziwość'
 avaz 'głos'
 awlak 'rozległy, przestronny; szeroki'
 Avraham 'Abraham'
 Avram 'Abram'
 avur 'ciężki; ciężko; dotkliwie'
 az 'mało; niewieleu'
 azatłyk 'wolność'
 azyyna 'mało, troszkę; niewiele'
 aziż '1. miły. 2. święty. 3. zacny';
 ~ oxumak 'święte czytanie'

B

baya 'żaba'
 bayatyr '1. mężny. 2. potężny'
 bayatyryk '1. wielki czyn; męstwo.
 2. moc, potęga'
 bajdbak 'niegodziwy; niegodziwiec;
 nicpoń'
 bajłan- 'wiązać; przepasać'
 bałk- ~ya '1. patrzeć. 2. dogłądać'
 bał 'miód'
 bała 'dziecko; młode'
 bałczyk 'głina'
 bar 'wszystko; wszelki'; ~ysy
 'wszyscy'
 bar- 'iść'
 baš 'głowa'
 bašła- 'zacząć; zacząć się'
 bašłyk ~yy 'początek'
 bašur- 'bić czołem; kłaniać się'
 battyr- 'topić; pogrążyć'
 bav 'wiązka'
 bazłyk 'pokój'
 bel 'biodro'

belañ- 'owijać w pieluchę; przewijać'
 belgi 'znak'
 belgirtil- 'być oznakowanym; być
 wyznaczonym'
 ber- 'dać'; ~madi 'nie pozwolił'
 beričvu 'dający'
 bešniči 'piąty'
 bež- 'naprzykszyć się; mieć dość;
 czuć wstręt'
 bij 'władca; król'
 bijań- 'cieszyć się, radować, weselić'
 bijańć 'uciecha, radość, wesołość'
 bijańćli 'radosny, wesoły'
 bijik 'wysoki'
 bijlik 'państwo'
 bil- '1. wiedzieć. 2. dowiedzieć się.
 3. poznać'
 bildir- 'powiadomić'
 bir 'jeden; pewien'
 bir-đa 'zaden; nikt'
 birğa 'wraz; razem'
 biri 'jeden; pewien'
 birińči 'pierwszy'
 biš- 'gotować'
 biširil- 'być gotowanym'
 biř 'wesz'
 bitiš 'plon; plód'
 biž 'my'
 boł- 'stawać się, zostawać; być'
 borłałyk '1. winna latorośl. 2. win-
 nica'
 bu 'ten'; ~nun 'tego'
 bujrul'k ~yu 'rozkaz; rozporządze-
 nie; też 'usta'
 bujur- 'rozkazać'
 bulej 'tak; w ten sposób'
 burk- 'pryskać, opryskać, spryskać'
 burun 'wcześniej, przedtem'

burunyu 'pierwszy'
 burunrak 'przedniejszy; pocześ-
 niejszy'
 buta|k ~yy 'gałąź; gałązka'
 buvun '1. członek (ciała). 2. staw'
 buz 'lód'; *tu* 'grad'
 była 'z'

C

cadyk 'sprawiedliwy'
 Cijon 'Syjon'
 Co'an 'Coan'

Č

čabor 'kropidło'
 čayyr- 'wołać; wzywać'
 čajałyk 'zguba; zniszczenie'
 čajpa- 'niszczyć'
 čajpał- 'być zniszczonym'
 čajpavču 'niszczący; niszczyciel'
 čatyr 'namiot'
 čelk ~gi 'granica'
 čebar 'miły'
 čegirtka 'szarańcza'
 čeriv 'zastęp; wojsko'
 čuvur- 'odwracać; odmieniać; zamie-
 niać'
 čuvurul- 'odwrócić się; odmienić się,
 zamienić się'
 čyban 'wrzód'
 čyyar- 'wywieść, wyciągnąć'
 čyyaryvču 'wywodzący; wyprowa-
 dzający'
 čyyyš 'wyjście'

čyj 'surowy; surowizna'
 čy|k- ~ya 'wychodzić'

D

-doyon wykładnik imiesłowu wyra-
 żającego czynność trwałą
 da 'też; i'
 dayy 'i, też; jeszcze'
 debexa 'ofiara'
 dejin 'do'
 devir 'świątynia'
 dor 'pokolenie'
 dort 'cztery'
 dortuńču 'czwarty'
 dunja 'świat': ~ya dejin 'na zawsze;
 na wieki'
 dušman 'wróg, nieprzyjaciel'

E

e- 'być'; czasownik posiłkowy, np.
 w artaredi 'mnożył się'
 ečki 'koza'
 eger 'jeśli, jeżeli'
 egirmi 'dwadzieścia'
 eh 'ej'
 ej 'ej!, hej!'
 eki 'dwa'
 ekińči 'drugi'
 eksil- *tu* 'być usuniętym, wydalo-
 nym; być zgładzonym'
 eksit- *tu* 'usunąć; uprzątnąć'
 el 'kraj'
 elči 'poseł, wysłannik; prorok'
 emga|k ~gi 'trud'

Emori ‘Amoryjczyk’
 eń- ‘1. zstąpić; zejść na dół; 2. wędrować w dół; udawać się na południe’
 eńdi ‘jeszcze’
 erk ‘władza; wola; ~ ber- ‘pozwolić’
 erkak ‘mężczyzna; *tu* ‘samiec’
 er ‘mężczyzna’
 ertań: ~ byładan ‘z rana’
 eša ‘jeśli jest’
 ‘Esav ‘Esaw’
 eša|k ~gi ‘osioł’
 ešif- ‘słyszeć; wysłuchać’
 ešiftir- ‘dawać słyszeć’
 ešiftiričvu ‘dający słyszeć’
 eť ‘mięso’
 eť- ‘czynić, uczynić’
 eťik ‘obuwie; buty’
 eťičvu ‘wykonawca’
 eťtir- ‘kazać czynić’

F

firjat ‘krzyk; wołanie’

G

Girgaši ‘Girgaszyjczyk’
 gorulđa- ‘grzmieć’

H

halegińa ‘teraz’
 hańeša por. hamńeša ‘zawsze; na zawsze’

hamńeša por. hańeša
 har ‘každy’
 harip ‘obcy’
 heć ‘nic; żaden’
 heχań ‘ołtarz’

X

χabar ‘wieść, wiadomość; ~ beričvu ‘powiadamiający’
 χajyfsun- ‘litować się; żałować’
 χańeć ‘kwas’
 Xam ‘Cham’
 χańlyk ‘1. królestwo. 2. państwo’
 χasil ‘rodzaj szarańczy’
 χatna: ~ kył- ‘obrzezać’
 χazna ‘skarb, skarbiec; ~ šahar ‘miasto skarbiec’
 Xiti ‘Chittyjczyk’
 Xivi ‘Chiwwijczyk’
 χokuńlu|k ~gu ‘przemoc; ~ była ‘przemocą’
 χor: ~ eť- ‘gardzić; krzywdzić’
 χorlu|k ~yu ‘poniewierka; krzywda’
 χyž ‘święto’
 χyššym ‘gniew; *tu* ‘ręka’

I

ič; ičińa ‘1. do wewnątrz, do środka. 2. wnętrzości’
 ičil- ‘być pitym’
 ij- ‘wysłać, posłać’
 ijil- ‘być wysłanym, posłanym’
 ijyn ‘zgromadzenie; gmina’
 ilk ‘pierwszy; pierwocina’

inamły 'wierny'
 inďal- 'być wołanym'
 inġir 'wieczór'
 inġirlik 'gaj figowy; figowiec'
 iś 'praca; dzieło; czyn'
 iż 'śląd'; *tu* 'droga'

J

jaj- 'roprzeźrenić'
 jajył- 'rozprzeźrenić się'
 jałčy 'najemnik'
 jałyż 'jedynie'
 Jam Suf 'Morze Sitowia'
 jaman 'zły'; ~ elči 'fałszywy prorok';
 ~ eł- 'czynić zło; czynić coś złego'
 jan 'bok'
 janyj 'nów; nowy miesiąc'; *tu* 'mie-
 siąc'
 jara- 'stosować'; ZOB. jaryu
 jara: ~ eł- 'pozwolić'
 jaratuvču 'Stworzyciel; Stwórca'
 jaryu 'wyrok'; ~ jara- 'sądzić; osą-
 dzać'
 jarły 'biedak; biedny'
 jarłyyaś 'miłosierdzie; litość'
 jarłyyašla- 'okazać miłosierdzie;
 okazać litość'
 jarłyyašlan- 'doświadczyć miłosier-
 dzia; doświadczyć litości'
 jarty 'pół; połowa'; ~ oł kečada
 'o północy'
 jas-jasnamak 'błyskawica'
 jasak 'podatek'; ~ [ałyvču] poborca
 podatkowy'
 jašyr- 'ukrywać, zatajać'
 jat 'obcy'; ~ el 'obcy lud, obcy ludzie'

javdur- 'zesłać deszcz, grad itp.'
 jaz- 'pisać'
 jazył- 'być (za)pisanym'
 Ja'akov 'Jakub'
 jaχšy 'dobry'
 jedi 'siedem'
 jedińči 'siódmy'
 jel 'wiatr'
 jem 'jedzenie'
 jer '1. ziemia. 2. miejsce. 3. kraj; kraina'
 jerli 'miejsce'
 Jerušałajim 'Jerozolima'
 jesir 'niewolnik'
 jetištir- 'doprowadzić; pozwolić
 dojść'
 Jevusi 'Jebuzyczyk'
 Jicχak 'Izaak'
 Jisra'el 'Izrael; Izraelici; izraelski'
 Jisra'elka 'Izraelka'
 joγaryy 'wysoki'
 joγary 'w górę; wysoko'
 joyedi 'nie było'
 Johošu'a 'Jozue'
 joł 'droga'
 jomakła- 'opowiadać'
 Jośef 'Józef'
 joχ 'nie ma'
 Juhuda 'Juda'
 juk 'ciężar'
 jukła- 'obarczać'; *tu* 'okazać'
 jułu- 'ocalić'
 jurak ~gi 'serce'
 juru- 'iść, chodzić; wędrować'
 juruł- 'kazać iść, chodzić; kazać
 wędrować'
 juvuk 'bliski'
 juvuł- 'być mytym'
 juvur: ~ kył- 'zbliżyć'

juvut- 'zbliżyć'; *tu* 'składać ofiarę'
 już 'twarz'
 jył 'rok'
 jyłlyk '-roczny'
 jyrtuv 'rozdarcie'

K

kabuł: ~ eł- 'przyjąć'
 kabułłuk 'przyjęcie; akceptacja'
 kadim '(wiatr) wschodni'
 kajam: ~ eł- 'ustanowić; utrwalić,
 utwierdzić; wzmocnić'; antyn
 ~ eł- 'potwierdzić przysięgę'
 kajt- 'wracać'
 kała 'panna młoda; narzeczona'
 kałdyr- 'zostawić, pozostawić'
 kan 'krew'
 kapła- 'pokryć'
 karanja 'kara; plaga'
 karanlyk 'ciemność; ciemny'
 karyā- 'przekląć'
 kart 'stary; starzec'
 Kasdim 'chaldejski'
 kat: ~yna 'obok'
 kattyr- 'utwardzić; usztywnić'
 katy 'twardy; okrutny; dotkliwy'
 katyr 'muł'
 katyś: ~ kijik 'bąk bydlęcy'
 kaḡyr 'wściekłość; gniew'
 keča 'noc'
 keđargi 'w tył'
 kel- 'przyjść'
 keltir- 'przyprowadzić'
 keñaś 'rada'
 Kena'an 'Kanaan'
 keñaśa 'ten sam'

ķeraķli 'potrzebny; konieczny'
 keś- 'ciąć; obcinać'; ~ti šert 'zawarł
 przymierze'
 kesil- 'być (ob)cietym'
 ki¹ '1. że. 2. który; jaki'
 ki² '1. ponieważ; gdyż; bowiem.
 2. gdy, kiedy. 3. jeśli. 4. jednak'
 kibik 'jak'
 kiči 'mały'
 kijik zob. katyś
 kim '1. kto. 2. który; co'
 kiñdi|k ~gi 'pępek'; *tu* 'pępowina'
 kirpić 'cegła'
 kiši '1. osoba. 2. człowiek'
 kiši-đa 'nikt'
 kła- 'chcieć'
 kočuv 'przeprawa (brodem); *tu* 'po
 drugiej stronie (rzeki)'
 koj 'owca; baran'
 koj- '1. położyć. 2. ustanowić'
 kojuvču 'kładący'; ~ žanymyżny
 tirlikta 'utrzymujący nasze du-
 sze przy życiu'
 kók 'niebo'; *tu* 'powietrze'
 kok zob. kók
 koł 'ręka; ramię'
 komiñ 'komin'
 kondar- '1. prowadzić, gnać. 2. kiero-
 wać'
 kondar- 'wznosić; budować'
 konšu 'sąsiad'
 kop 'dużo; wielu'
 kor- '1. widzieć. 2. spojrzeć'
 kora 'według, wedle; zgodnie z'
 kork- 'bać się, lękać się; przestraszyć
 się'
 korkaj- 'pięknieć'
 korkunčtu 'straszny'

korkuv 'lęk, strach, przerażenie; groza'
 korum 'widzenie'; ~ koručvú 'mający widzenie'
 koruń- 'widać; być widzianym'
 koručvú: ZOB. korum
 kotar- 'głosić, obwieścić'
 kotaryvču 'głosiciel'
 kořur- 'podnieść, wznieść, unieść'
 kořurul- 'być podniesionym, wznie-
 sionym, uniesionym'
 koź 'oko'; ~larića 'na jego oczach'
 kozu 'jagnię'
 kuć 'siła, moc'
 kućlu 'silny, mocny'
 kudrat 'moc; siła'; *tu* 'ręka'
 kuł '1. sługa. 2. niewolnik'
 kułak 'ucho'; ~łaryča 'na jego wła-
 sne uszy'
 kułtu|k ~yu 'służba; praca'; ~ eř-
 'służyć'
 kuńuš 'srebro; srebrnik, pieniądz'
 kuń 'dzień'; ~ uzun(nu) 'cały dzień'
 kutkar- 'ocaleć, zbawić, wybawić'
 kutkaryvču 'zbawiciel; wybawiciel;
 wyzwoliciel'
 kuvan- 'cieszyć się, radować się'
 kuvanadoyon 'radujący się, cieszący
 się'
 kuvanč 'uciecha, radość'
 kuvančly 'radosny'
 kuvat 'moc; siła; potęga', też 'ramię'
 kuvđur- 'spalić'
 kužur 'kwas'
 kyčkyr- 'krzyżeć; wołać'
 kyjas 'liczba'
 kyjna- 'męczyć; uciskać, dręczyć,
 ciemiężyć'

kyjnavču 'dręczyciel'
 kyjyn 'udręka, męka, cierpienie'
 kył- 'czynić; robić'
 kyłuvču 'czyniący; robiący'
 kyłyn- 'być czynionym; być robio-
 nym'
 kyr- 'niszczyć; razić; zabijać, zgła-
 dzić'
 kyranč 'plaga; mór; pogrom; znisz-
 czenie, zagłada'
 kys- 'uciskać'
 kystavču 'ciemieżca, dręczyciel'
 kysyky|k ~yy 'ucisk; ciemiężenie'
 kyz '1. dziewczyna, dziewczynka. 2.
 córka'

M

maca 'maca'
 maja ZOB. meń
 mał 'majątek; dobra'
 manč- 'zanurzyć'
 maror 'gorzkie zioła'
 mašijax 'Mesjasz'
 mařtav '1. chwała, pochwała. 2. błogo-
 sławieństwo'
 mařtavlu '1. (po)chwalony. 2. błogo-
 sławiony'
 melex 'król'
 meń 'ja'; maja '(do) mnie'; meni
 'mnie'
 merešla- 'dziedziczyć'
 merešlik 'dziedzictwo; spadek'
 Mićri 'Egipt; egipski'
 Mićrili 'Egipcjanin'
 miła 'obrzezanie'
 miń 'tysiąc'

Mirjam 'Miriam'
 miškiń 'ubogi; nędzny, nędzaryz'
 Moše 'Mojżesz'
 mo'eđ 'święto'
 muna 'oto; zaprawdę'

N

Naḥor 'Nachor'
 navi 'prorok'
 navili|k ~gi 'proroctwo'
 nijet 'zamiar, intencja'
 Nil '1. Nil. 2. rzeka'
 nišan '1. znak. 2. cud'
 né 'co'
 néčik 'jak'
 néki 'to co'
 néś 'cud; dziw'
 néśeḥ 'ofiara pitna'

O

očar 'przybysz; osiedlenie'
 odverja 'odrzwia; ościeżnica'
 oḫu- 'czytać'
 oł '1. ten. 2. on, ona, ono. 3. oddaje
 heb. rodzajnik określony; anar
 'jemu'; andan 'od niego'; any
 'jego'; anyn 'jego'
 'oła 'ofiara całopalna'
 ołtur- '1. siedzieć. 2. mieszkać; prze-
 bywać'
 ołturuś 'siedziba; miejsce zamiesz-
 kania'
 on 'dziesiąć'
 on dōrtuńcu 'czternasty'

onarmalk ~yy 'powodzenie'
 onunču 'dziesiąty'
 ornatył- 'sadzić; posadzić, umieścić'
 orta 'środek': ~jyzda 'pośród was';
 ~łaryndan 'pośród nich'; ~syna,
 ~synda, 'pośród', ~syndan 'spo-
 śród'
 or|un ~nu 'miejsce'; torar ~unlar
 'miejsce porodów'
 ošoł 'ten; oddaje heb. rodzajnik
 określony'
 ot 'ogień'
 ovołań- 'walać się'

Ö

öč 'zemsta'
 öl- 'umrzeć; zdechnąć, paść'
 ölať 'zaraza; pomór; epidemia'
 öłtur- 'zabić'
 ölu 'martwy'
 ölum 'śmierć'
 ömur 'życie'
 ömurluk 'wieczny; dożywotni'
 öra tur- 'wstać, powstać; [iść] prosto'
 öž '1. (on) sam. 2. swój; ~uńa 'sobie'
 öżań 'rzeka'
 öžga 'inny'

P

par'o 'faraon'
 Përat 'Eufrat'; öžani P~nyn 'rzeka
 Eufrat'
 Përizi 'Peryzyczyk'

Ėesaχ ‘pascha’
 Pitom ‘Pitom’
 publicĖne ‘publicznie’
 Pu‘a ‘Pua’

R

Ra‘amšeś ‘Ramses’
 raχmeĖla- ‘zmiłować się’
 -rak przyrostek stopnia wyższego
 raša‘ ‘bezbożny, bezbożnik’
 rast ‘sprawiedliwy; prawy’
 rastły|k ~γγ ‘sprawiedliwość; pra-
 wość’
 regalim ‘święta wędrownie’
 resim ‘przykazanie’
 ribbimiż ‘nasz pan’

S

saγγyn- ‘pamiętać; pomnieć’
 saγγyndyr- ‘wspomnieć’
 saγγynmakłyk ‘pamiętka; wspo-
 mnienie’
 saγγyš ‘myśl; zamiar; jaman ~ ‘zły za-
 miar’
 saja: ZOB. šen
 sajła- ‘wybrać’
 sajłanmyš ‘wybrany; wybraniec’
 sajyn ‘każdy; üv ~ każdy dom
 sakła- ‘przechować; zachować’
 saklav ‘przechowanie; zachowanie’
 sał- ‘zarząć; dokonać uboju’
 sałyš- ‘liczyć’
 sanły ‘liczebny; o liczbie’
 sarna- ‘śpiewać’

sarnav ‘śpiew’
 saruv ‘nakaz; przepis, przykazanie’
 sary- ‘obwieścić; zawiadomić; soż
 ~dy ‘obwieścić’
 satyn: ~ ał- ‘kupić’
 savłuk ‘zdrowie’
 savut ‘naczynie’
 Sinaj ‘Synaj’
 siż ‘wy’
 soj- ‘zarząć; dokonać uboju’
 sondrada ‘potem; później’
 sondrayy ‘późniejszy’
 sopχα ‘sadza’
 sor- ‘pytać’
 sortun ‘po; andan ~ ‘po tym; potem’
 Suf ZOB. Jam
 sun- ‘wyciągnąć; podać; ~armień
 ošoł χyššymymny ‘wyciągnę
 rękę’
 sunuł- ‘być wyciągniętm; być
 podanym’
 suv ‘woda’
 syγγyr ‘bydło; krowa’
 syjły ‘szcigodny; szanowny; zacny’
 syndyr- ‘łamać’
 syzlav ‘ból’
 šegizińci ‘ósmy’
 Še‘ir ‘Seir’
 šeń ‘ty; saja ‘tobie; šeniń ‘twój;’
 šeńĖa ‘u ciebie; šenĖań ‘od
 ciebie’
 soż ‘słowo’
 soźla- ‘mówić; powiedzieć’
 šurf- ‘wymazać, wykreślić’
 šurĖulmuš ‘pomazaniec’
 šuruń- ‘1. wlec się. 2. potykać się’
 šuf ‘mleko’
 šuvak ‘kość’

Š

šahar 'miasto'
 šara'at 'przepis'
 šatyr'lan- 'radować się, cieszyć,
 weselić'
 šatyr'lyk 'radość, uciecha, zadowo-
 lenie'
 šavayāt 'łaska'
 šem 'imię'
 šerť 'przymierze'
 ševayāt ZOB. šavayāt
 ševaχ 'chwała'
 Šifra 'Šyfra'
 šiš'lañ- 'piec się na ogniu'
 šukur: ~ eť- 'dziękować; składać
 dzięki'

T

tabuľ- 'znajdować się'
 taj- 'poślizgnąć się'
 taja|k ~γγ 'łaska; kij'
 taľavčũ 'łupieżca'
 tamaša 'cud; cudowny'; ~ iš 'cudow-
 ny czyn'
 tamašaľyk 'cud'
 tan '1. ranek. 2. świt'
 tap- 'znaleźć'
 tar: ~ ɓeričvũ 'prześladowca; cie-
 miężca'
 tar'lyk 'bieda; nędza'
 taseť- 'niszczyć; wygubić'
 taspoľ- 'zniknąć; być zniszczonym'
 tašľa- '(po)rzucić; wrzucić'
 taš'lan- 'być (po)rzuconym; być
 wyrzuconym'
 tav 'góra'
 tavus- 'kończyć'

taχť 'tron'
 řek 'tylko; ale'
 řeñri 'Bóg'
 řerañ 'głęboki'
 řeraχ 'Terach'
 řezľa- 'spieszyć'
 tij- 'tykać; dotknąć'
 tijiš 'należność; należny udział'
 tiri 'żywy'; ~ boľsun 'niech żyje'; ~
 tut- 'utrzymywać (pozostawiać)
 przy życiu'
 tiril- 'żyć; mieszkać'
 tiriličvũ 'zamieszkujący; żyjący'
 tirki 'ofiara'
 tirlik 'życie'
 tiš 'ząb'
 tiž 'kolano'; tu 'nogi'
 toγuzunčũ 'dziewiąty'
 řola- 'płacić'
 tomaľčyk 'czyrak; wrzód'
 topra|q ~γγ 'gleba; proch'; ~γγyn oľ
 jerniñ 'proch ziemi'
 tora 'Prawo; Tora'
 řora 'prawo'
 řorači 'sędzia'
 řorar ZOB. orun
 řorať- tu 'odbierać poród'
 řuğal 'doskonały; bez skazy'
 tuman 'mgła'; tu 'mrok'
 řuñ 'noc'
 tunγuč 'pierworodny'
 řu|p ~bu 'spód'; jułkari ~buñďań
 'spod ciężarów'
 tur- 'wstać; powstać'
 tut- 'trzymać; utrzymywać'; tiri ~
 'utrzymywać przy życiu'
 tuv- 'rodzić się'
 tuvar 'bydło; trzoda'

tuvmuš *tu* 'narodziny'
 túvul 'nie'
 túz 'pole'
 túżał- 'prostować'
 tuzłan- 'być solonym'; *tu* 'być na-
 tartym solą'
 tynčłyk 'pokój'
 tynła- 'słuchać'
 tyškary 'zewnątrz'; ~ya 'na zewnątrz'

U

učkun 'iskra'; *tu* 'ogień'
 ułan '1. syn. 2. chłopiec'
 ułłu 'wielki; duży'
 ułus 'naród; lud'
 uma 'gmina; wspólnota; społeczność'
 Ur 'Ur'; ~ Kasdim 'Ur Chaldejczyków'
 ur- 'bić; uderzyć'
 urłuk ~yu '1. nasienie. 2. potomstwo'
 uruv 'rodzina; ród'
 ušpu 'ten oto'
 uv|uł ~|łu 'syn'
 uvunčtu 'pocieszający'
 uzunnu: ZOB. kuń uzun

Ü

üč 'trzy'
 üčuń 'dla'
 üčuńču 'trzeci'
 ügufła- 'karcieć'
 üluš 'dział; udział'
 ümał 'gmina; wspólnota; społecz-
 ność'
 üšť 'wierzch'; ~ odvérja 'nadproże'
 üšť: ~uńa 'na niego'; ~umužga 'na
 nas'; oł tav ~uńa 'na tej górze'

üv 'dom'
 üvraťu 'nauka; wykładnia'

V

vayda 'pora; termin'
 vale 'lecz'
 vatyvču 'uderzający; pogromca'
 vayt 'czas'
 volnost 'wolność; swoboda'

Z

zaman 'czas'
 zaχmeť 'wysiłek; trud'
 zoχe: ~ eť- 'uczynić godnym, zasłużo-
 nym'
 zułumła- 'krzywdzić; uciskać; cie-
 miężyc'
 zyndan 'więzienie'
 zynharła- 'nakazać, przykazać'
 żeimer 'pieśń pochwalna; hymn'; ~
 oχu- 'śpiewać pieśni'
 žeχut 'zasługa'
 žeχutlu 'mający zasługi; zasługują-
 cy; zasłużony'

Ž

žan 'dusza'
 žaχtła- 'spieszyć'
 žaχtłat- 'pośpieszyć'; *tu* 'zrobić coś
 w czasie'
 žaχtłatyvču 'pośpieszający'
 žym'at 'gmina (religijna); wspólnota,
 społeczność'

Wykaz skrótów

ar.	–	arabski
heb.	–	hebrajski
hkar.	–	halickokaraïmski
kar.	–	karaïmski
kaz.	–	kazachski
kkar.	–	krymskokaraïmski
pol.	–	polski
stturk.	–	staroturkijski
tkar.	–	trockokaraïmski
turk.	–	turkijski
zachkar.	–	zachodniokaraïmski
AJ	–	Aqtay i Jankowski 2015
E	–	rękopis z Edynburga
F	–	Firkovičius 1999
G	–	druk z Gözlöv
KRPS	–	Baskakow, Zajączkowski i Szapszał 1974
KRS	–	Syzdykova i Husain 2001
M	–	Malecki 1900
O	–	Pirik 1901
T	–	rękopis z Wilna

Znaki edytorskie

()	–	tekst zbyteczny
[]	–	tekst poprawiony przez wydawcę
{ }	–	tekst dodany przez wydawcę z innych źródeł
{ }	–	tekst dopisany na marginesie

Bibliografia

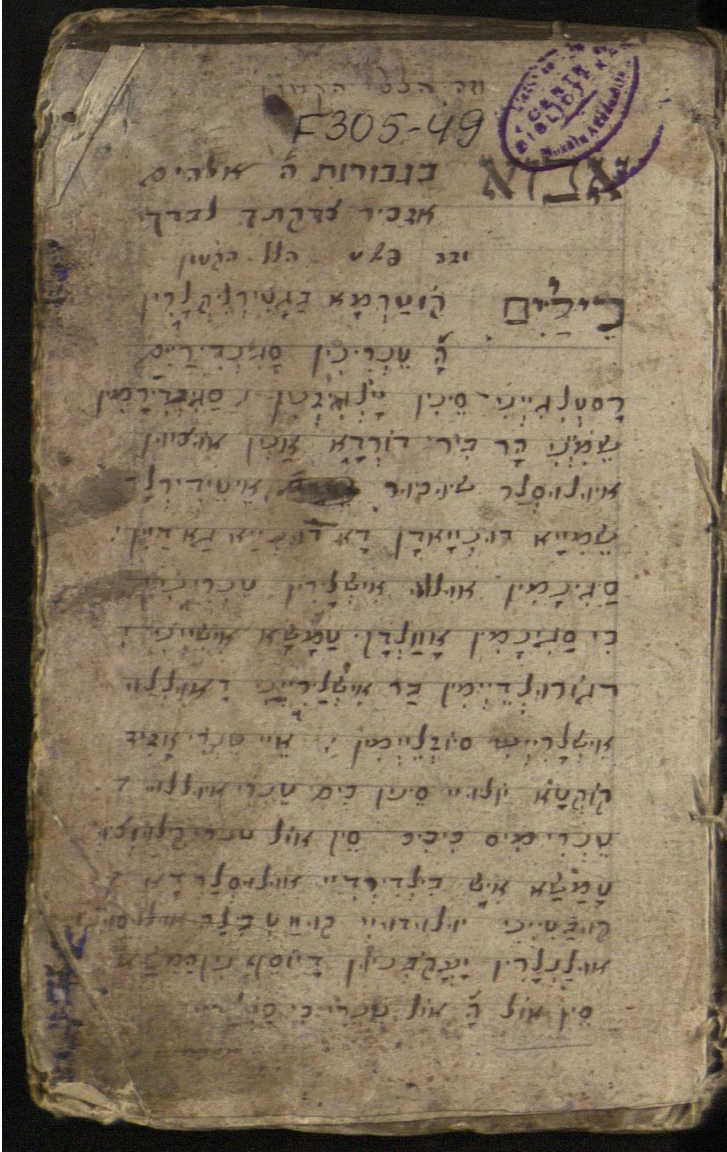
- Altbauer, Moshé. 1980. O tendencjach dehebraizacji leksyki karaïmskiej i ich wynikach w Słowniku karaïmsko-rosyjsko-polskim. *Harvard Ukrainian Studies* 3-4,1, 51-60.
- Anonim. 2003. *An Introduction to Karaite Judaism: History, Theology, Practice, and Custom*. New York: Al-Qirqisani Center for the Promotion of Karaite Studies.

- Aqtay, Gulayhan i Henryk Jankowski. 2015. *A Crimean Karaim-English Dictionary. 10 000 entries*. Poznań: Department of Asian Studies.
- Baskakow, N. A., A. Zajączkowski i S. M. Szapszał (red.) 1974. *Karaimsko-russko-połskij slovař. Słownik karaimsko-rosyjsko-polski*. Moskwa: Russkij jazyk.
- Clauson, Sir Gerard. 1972. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford UP.
- Comey, Arie i Naomi Tzur. 2006. *New User-friendly English-Hebrew Hebrew-English Dictionary*. Tel Aviv: Achiasaf Publishing House.
- Firkovičius, Mykolas. 1998. *Karaj diñliliarniñ jalbarmach jergialiari. 1 bitik: Ochumach üčiuñ kieniesada*. Vilnius: Baltos Lankos.
- Firkovičius, Mykolas. 1999. *Karaj diñliliarniñ jalbarmach jergialiari. 2 bitik. Ochumach üčiuñ adieť vahdalarynda*. Vilnius: Baltos Lankos.
- Firkowicz, Szymon. 1935. *Koľtchalar. Krótkie modlitwy karaimskie*. Wilno: The author's publication.
- Henderson, E. 1826. *Biblical Researches and Travels in Russia, including a Tour in the Crimea and the Passage through Caucasus*. London: James Nisbet.
- Jankowski, Henryk, Gulayhan Aqtay, Dorota Cegiołka, Tülay Çulha i Michał Németh. 2019a. *The Crimean Bible. Vol 1: Critical edition of the Pentateuch, Five Scrolls, Psalms, Proverbs, Job, Daniel, Ezra and Nehemiah*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag [Turcologica 119].
- Jankowski, Henryk, Gulayhan Aqtay, Dorota Cegiołka, Tülay Çulha i Michał Németh. 2019b. *The Crimean Bible. Vol 2: Translation*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag [Turcologica 119].
- Klein, Ernest. 1987. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the Hebrew Language for Readers of English*. Jerusalem, Tel Aviv: Carta Jerusalem, The University of Haifa.
- Kowalski, Tadeusz. 1929. *Karaimische Texte im Dialekt von Troki*. Kraków: Polska Akademja Umiejętności.
- Syzdykova, R. G. i K. Š. Husain (red.). 2001. *Kazahsko-russkij slovař. Okolo 50000 slov*. Almaty: Dajk-Press.
- Malecki, Pinaħas. 1900. *Seder hallel haq-qaťan ke-minhag benei miqra' godeš*. Vilna: Piroźnikov [stopka rosyjska: Maleckij, F. A. 1900. *Seder" Gallel' Gakkatan". Slavoslovie na pashu po obrjadu karaimov*]. Viľna: I. Ī. Piroźnikov].
- Mardkowicz, Aleksander. 1935. *Karaj sez-bitigi. Słownik karaimski. Karaimisches Wörterbuch*. Łuck: Richter.
- Olach, Zsuzsanna. 2013 *A Halicz Karaim Translation of Hebrew Biblical Texts*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Peter, ks. Michał i ks. Marian Wolniewicz (red.). 2003. *Pismo Święte Starego i Nowego Tešťamentu. Stary Tešťament. Tom pierwszy*. Poznań: Księgarnia Św. Wojciecha.
- Polliack, Meira (red.). 2003. *Karaite Judaism. A Guide to its History and Literary Sources*. Leiden, Boston: Brill.

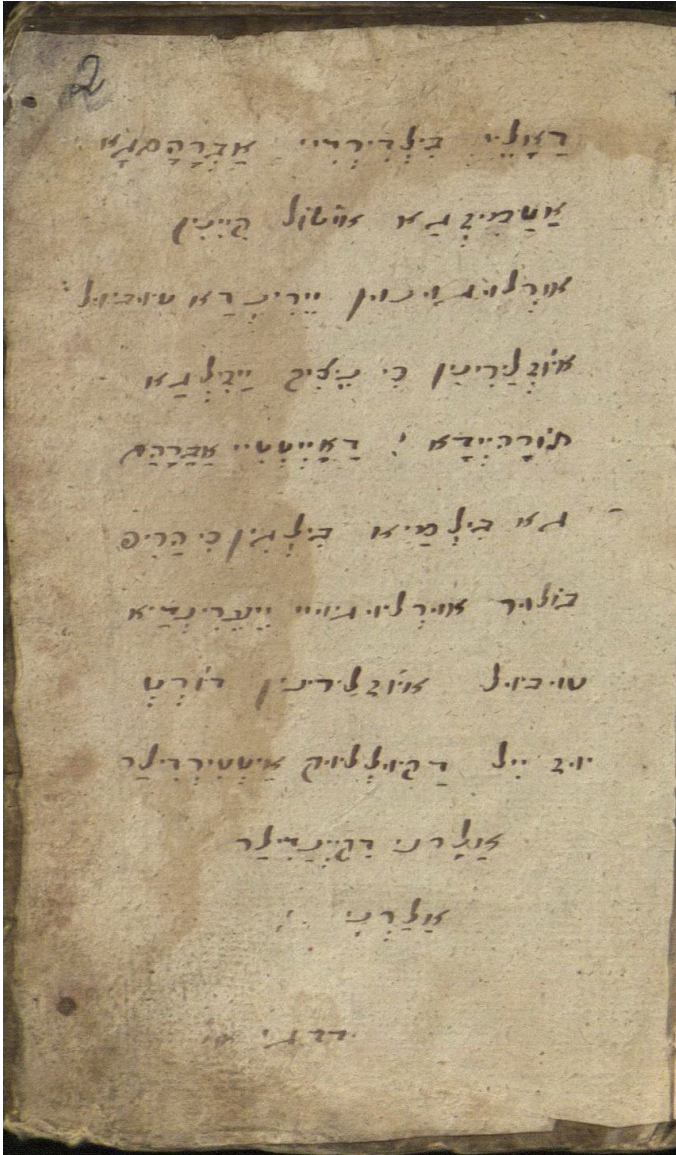
- Poznański, Samuel. 1909. Die karäische Literatur der letzten dreissig Jahre (1878–1908). *Zeitschrift für Hebräische Bibliographie* 13, 110–18, 140–51, 180–81.
- Poznański, Samuel. 1913. Karäisch-tatarische Literatur. *Keleti Szemle* 13, 37–47.
- Pirik, Šelomo Avraham. 1901. *Haggada u hallel haq-qaṭan le-‘erev pesaḥ ke-minhag haq-qara’im ‘im ha’taqa be-šefat rusit*; stopka rosyjska: Pirik”, S. A. 1901. *Gagada t.e. skazanie na pashu po obrjadu karaimov”*. *Karaimskij tekst” s” doslovnym” russkim” perevodom”*. Odessa: A. M. Dyhno].
- Sirghani, Jeshua. 1903. *Seder haggada šel ḥag hap-Pesaḥ kefi minhag ha-Yerušalaim haq-qara’im* [opublikowana także w Budapeszcie, zob. Walfish 2003: 942 oraz Walfish i Kizilov 2011:462, nr 5395].
- Sklare, David. 2003. A Guide to Collections of Karaite Manuscripts. W: Polliack, Meira (red.), 893–924.
- Trevisan Semi, Emanuela. 1991. A Brief Survey of Present-day Karaite Communities. *The Jewish Journal of Sociology* 33,2, 97–100.
- Urbaniak, Paulina. 2001. *Wpływy arabskie w języku karaimskim*. Poznań [niepublikowana rozprawa magisterska, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Katedra Orientalistyki].
- Walfish, Barry D. 2003. Karaite Press and Printing. W: Polliack, Meira (red.), 925–959.
- Walfish, Barry Dov, and Kizilov, Mikhail. 2011. *Bibliographia Karaitica: An Annotated Bibliography of Karaites and Karaism*. Leiden: Brill.
- Wehr, Hans. (red. J. Milton Cowan). 1980. *A Dictionary of Modern Written Arabic. Arabic-English*. Beirut, London: Librairie du Liban, MacDonald & Evans.
- Yaron, Y., A. Qanaï, 2000. *Passover Haggadah: According to the Custom of the Karaite Jews of Egypt*. Pleasanton: The Karaite Jews of America.
- Zajączkowski, Ananiasz. 1926. Literatura karaimska (Szkieb bibliograficzny). *Mysł Karaimska* 1,3, 7–17.
- Zajączkowski, Ananiasz. 1929. Unikanie wyrażen antropomorficznych w przekładach karaimskich. *Mysł Karaimska* 2,2 (7), 9–24.
- Zajączkowski, Ananiasz. 1932. *Sufiksy imienne i czasownikowe w języku zachodniokaraimskim (Przyczynek do morfologii języków tureckich). Les suffixes nominaux et verbaux dans la langue des Karaims occidentaux (Contribution à la morphologie des langues turques). Avec résumé français*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Zajączkowski, Włodzimierz. 1962. Die arabischen und neupersischen Lehnwörter im Karaimischen. *Folia Orientalia* 3, 177–212.

Faksimile: rkp. F305-49

Ryc. 1. F305-49: 1a

Ryc. 3. F305-49: 2a

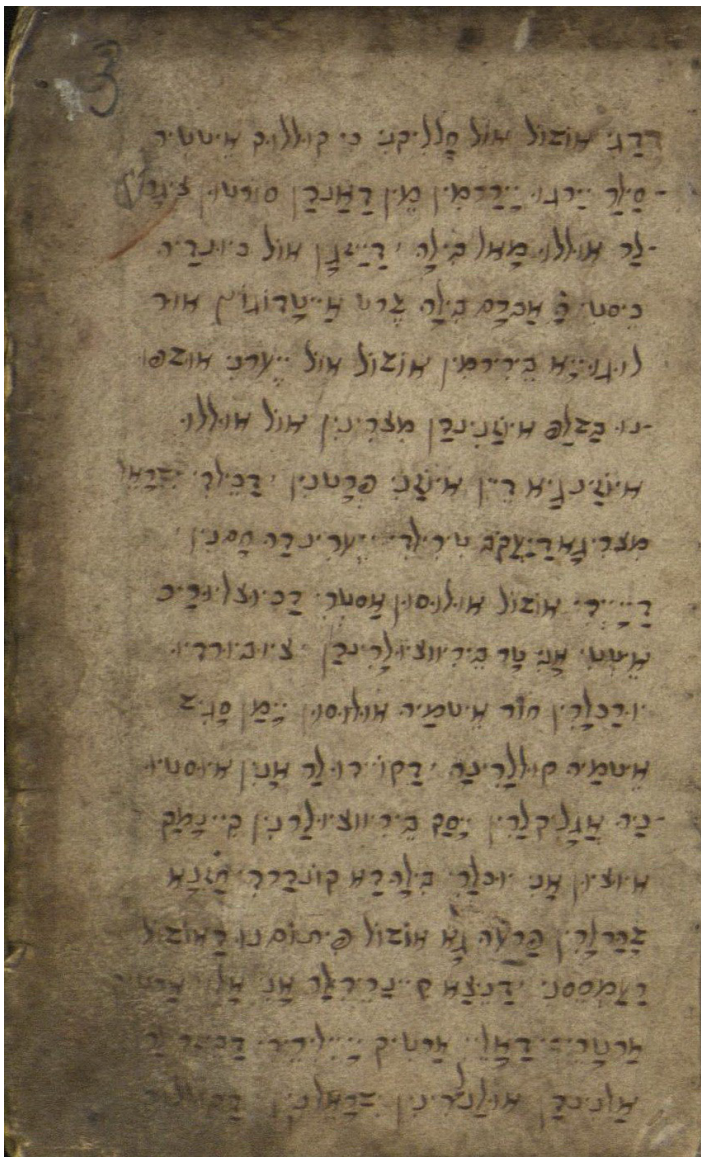
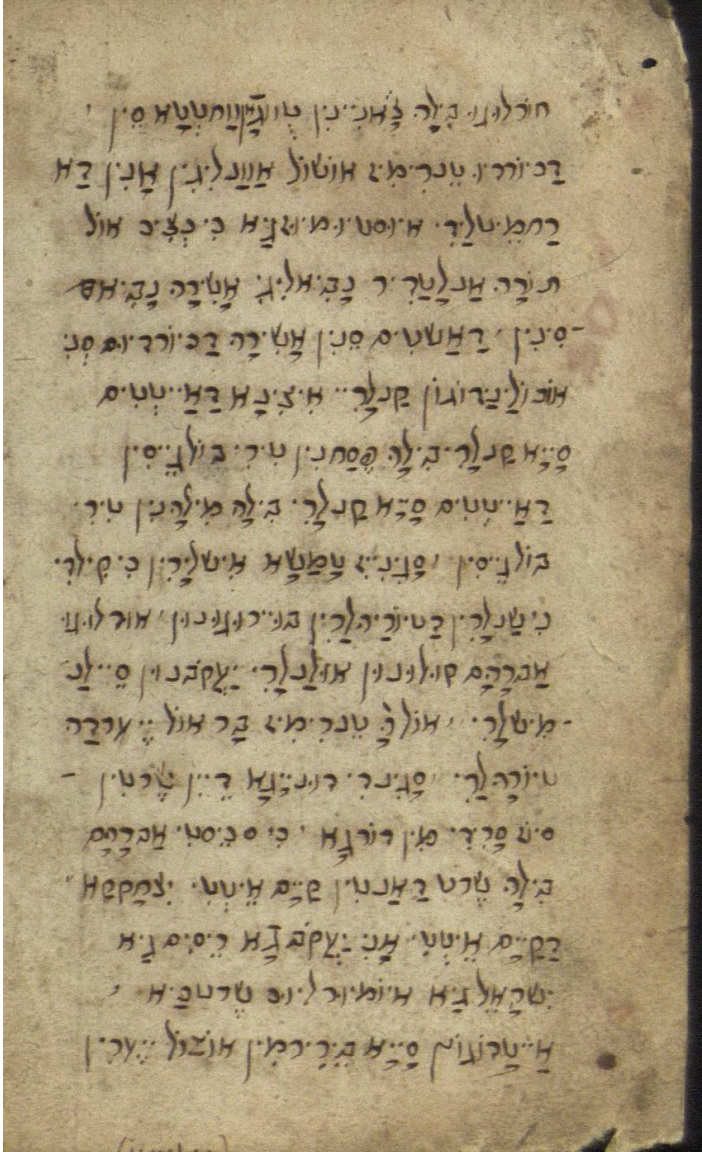
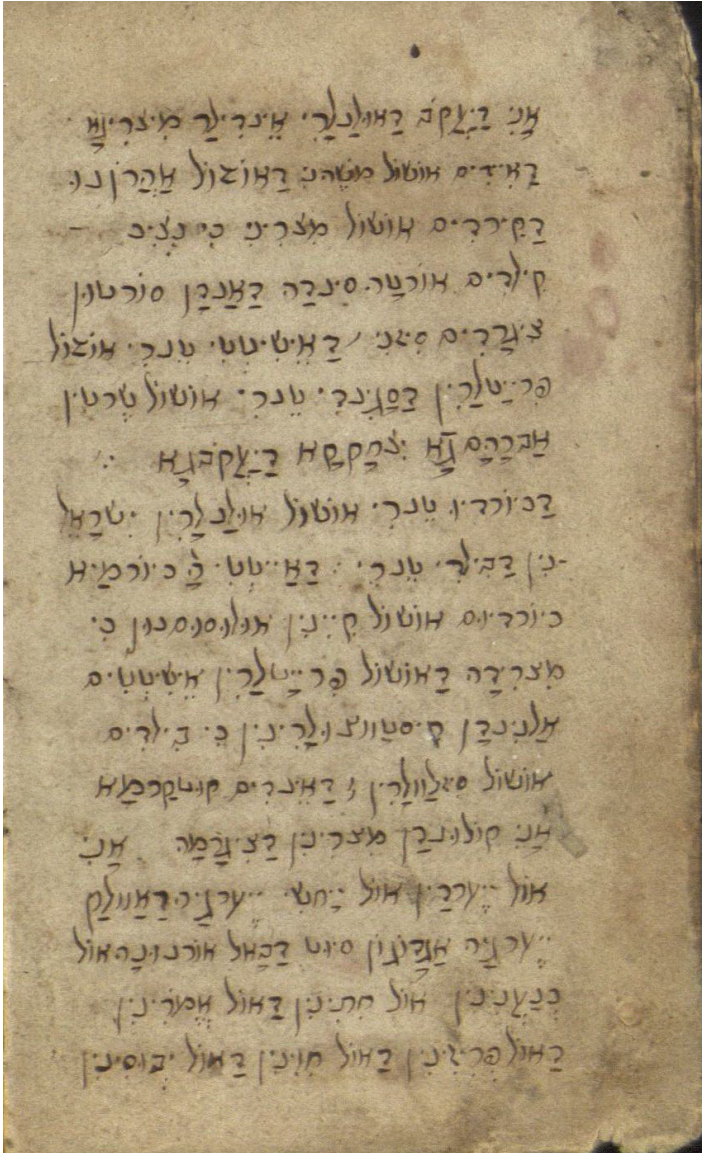

Рис. 4. F305-49: 3a

Ryc. 7. F305-49: 4b

Ryc. 9. F305-49: 5b

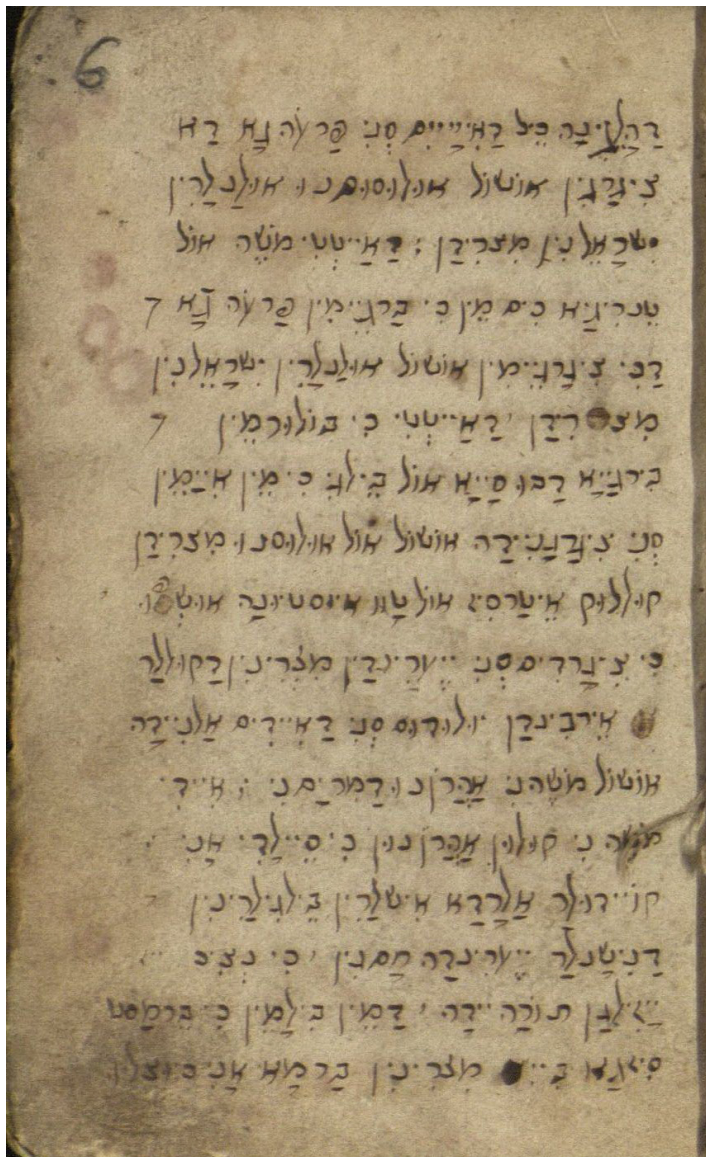
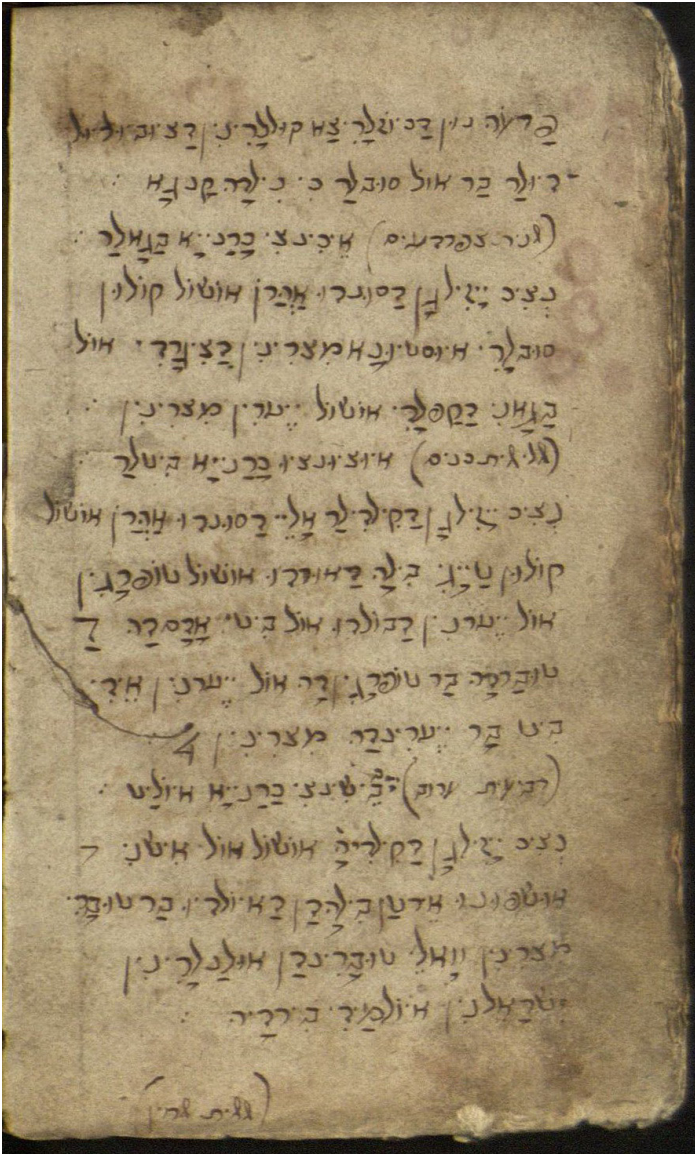

Рис. 10. F305-49: 6a

Ryc. 13. F305-49: 7b

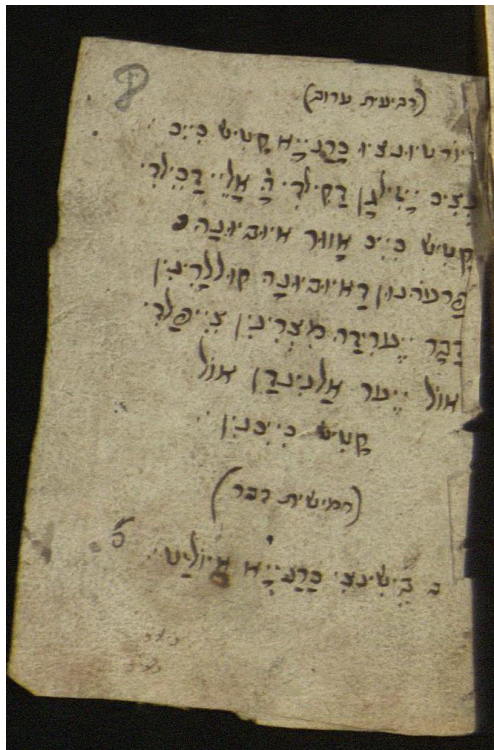
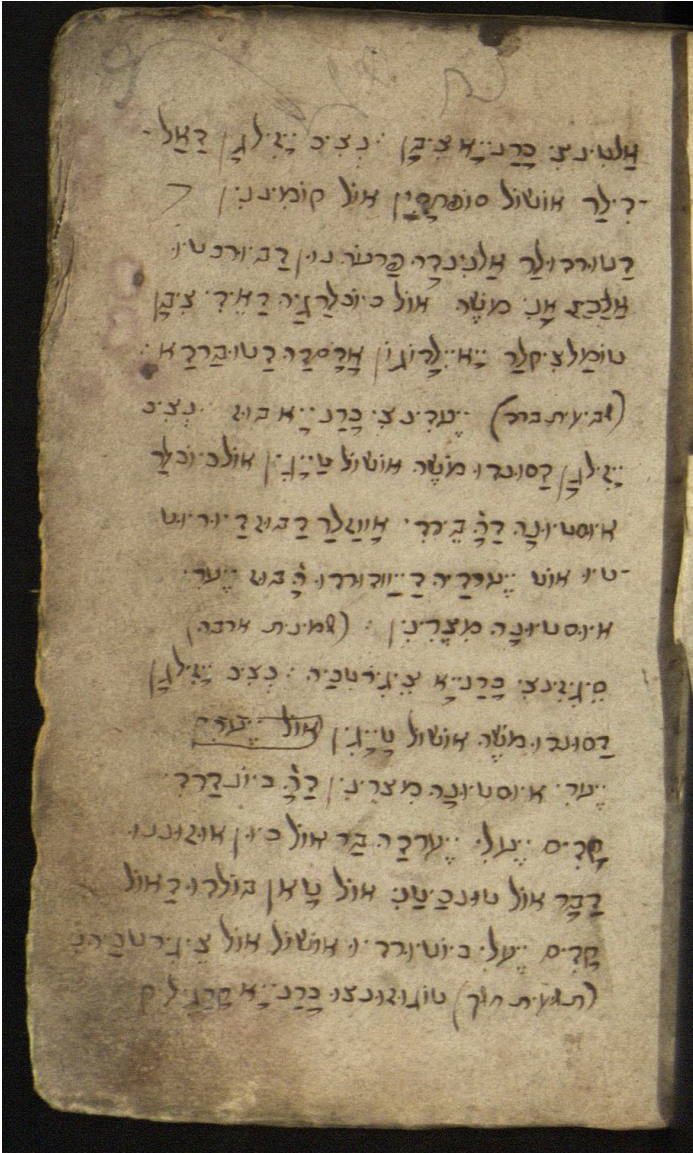

Рис. 14. F305-49: 8a

Ryc. 15. F305-49: 9a

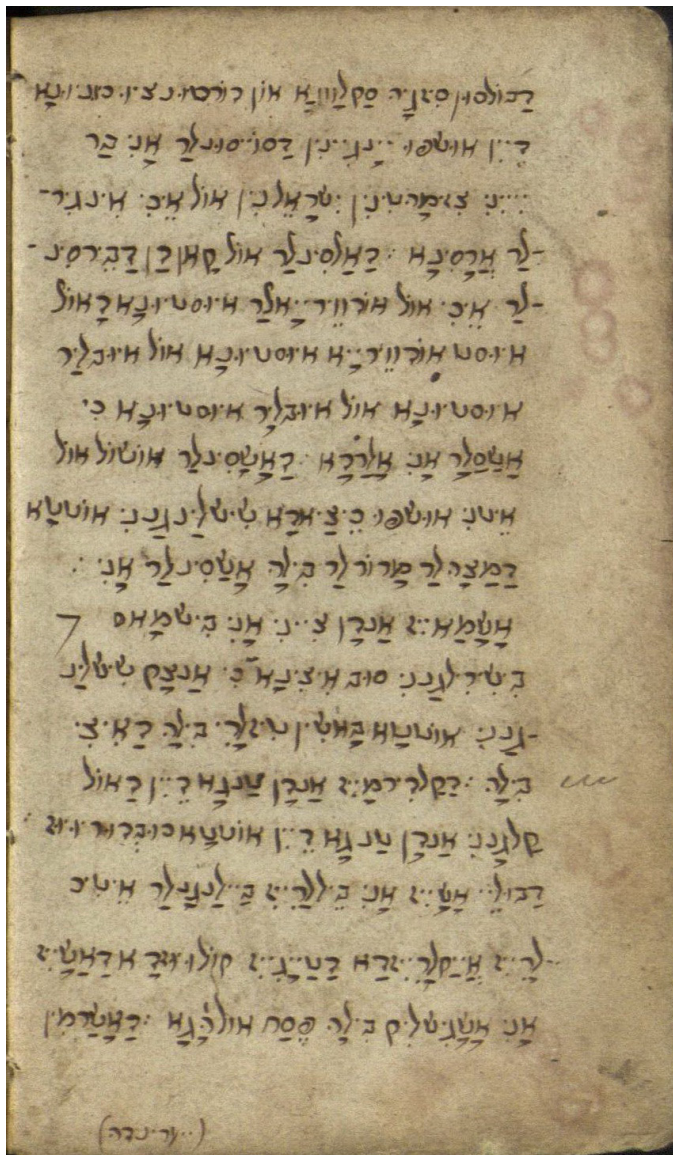

Рис. 20. F305-49: 11b

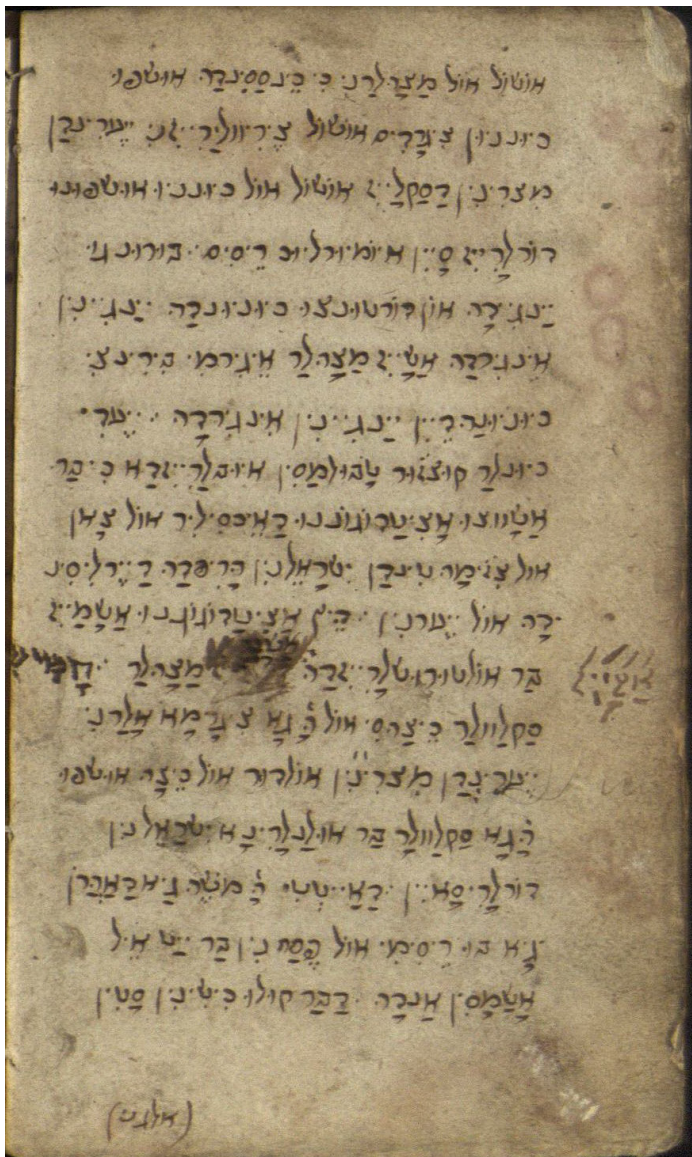
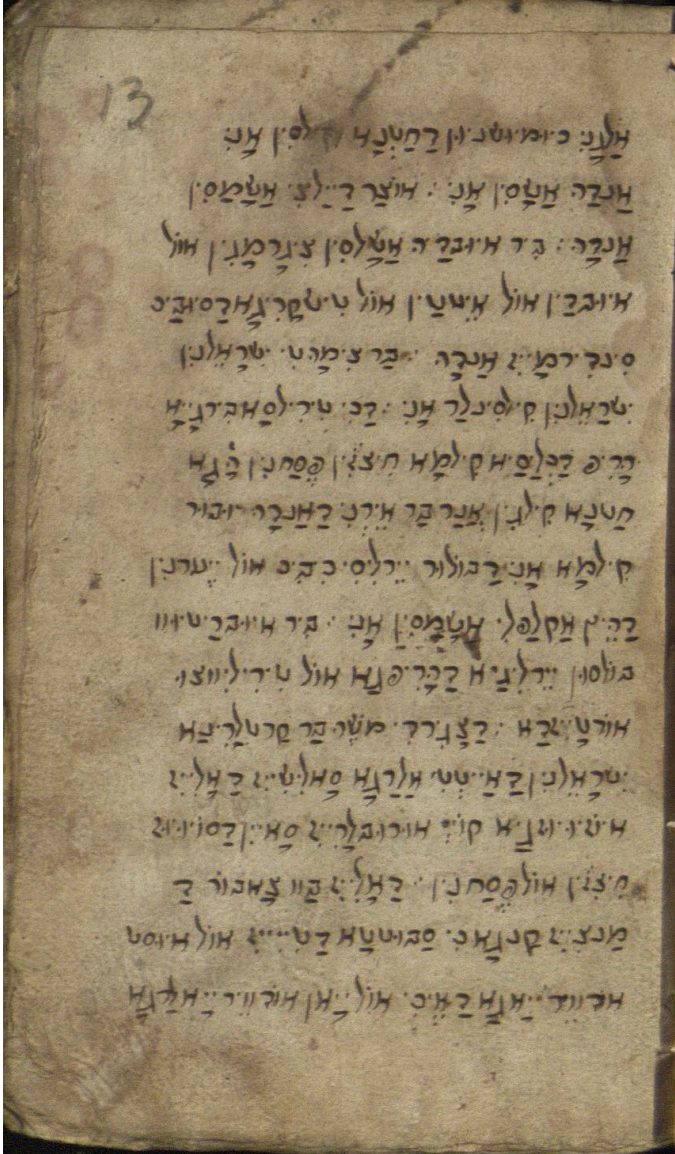

Рис. 22. F305-49: 12b

Ryc. 23. F305-49: 13a

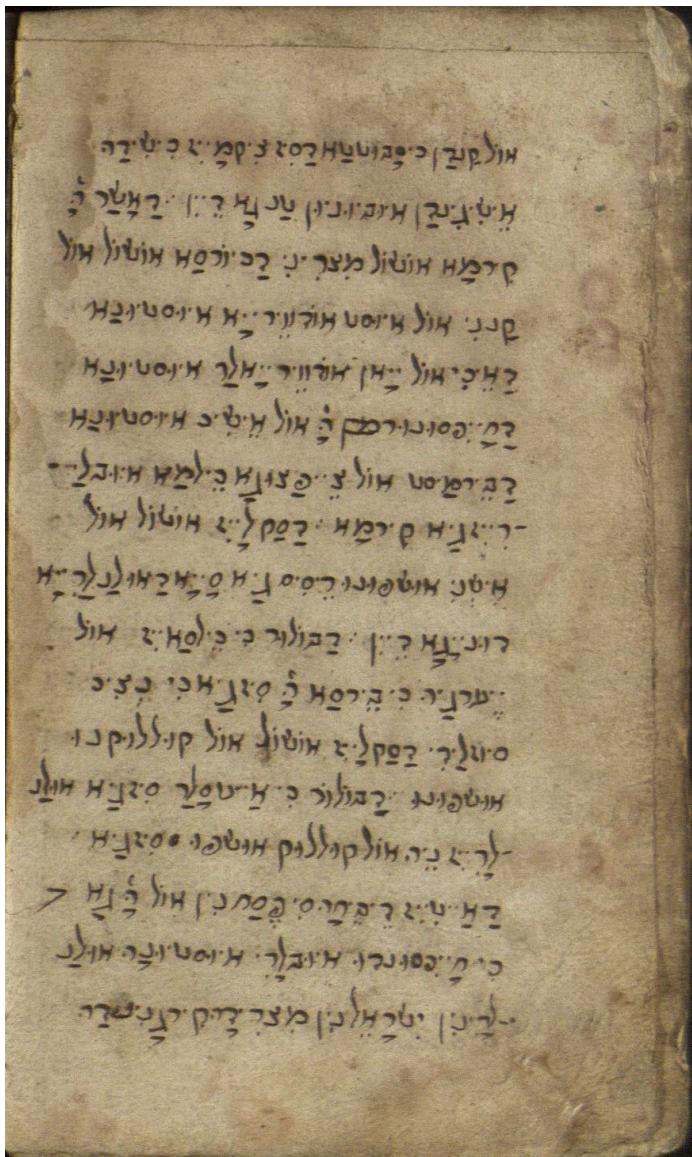
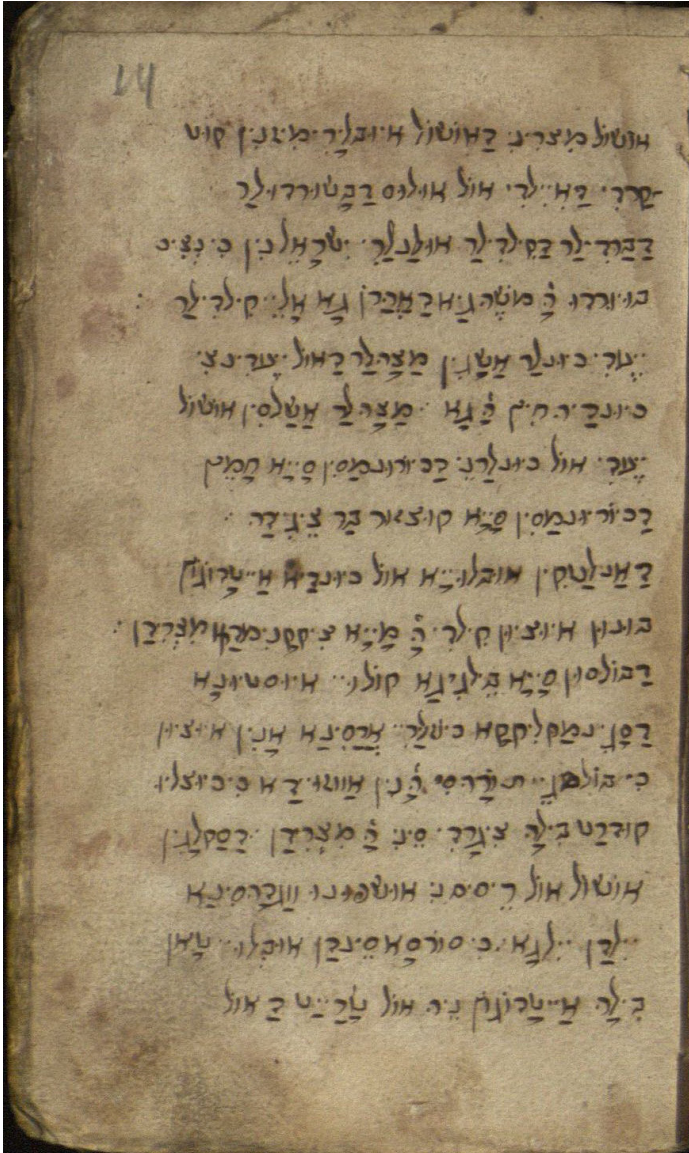
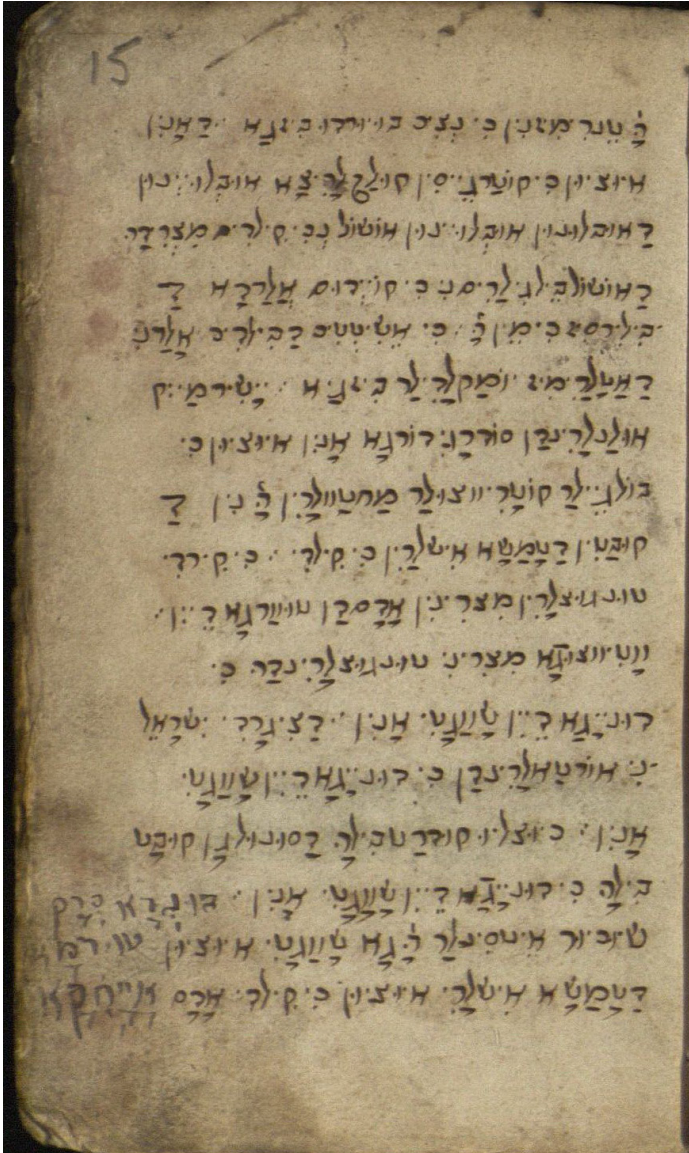

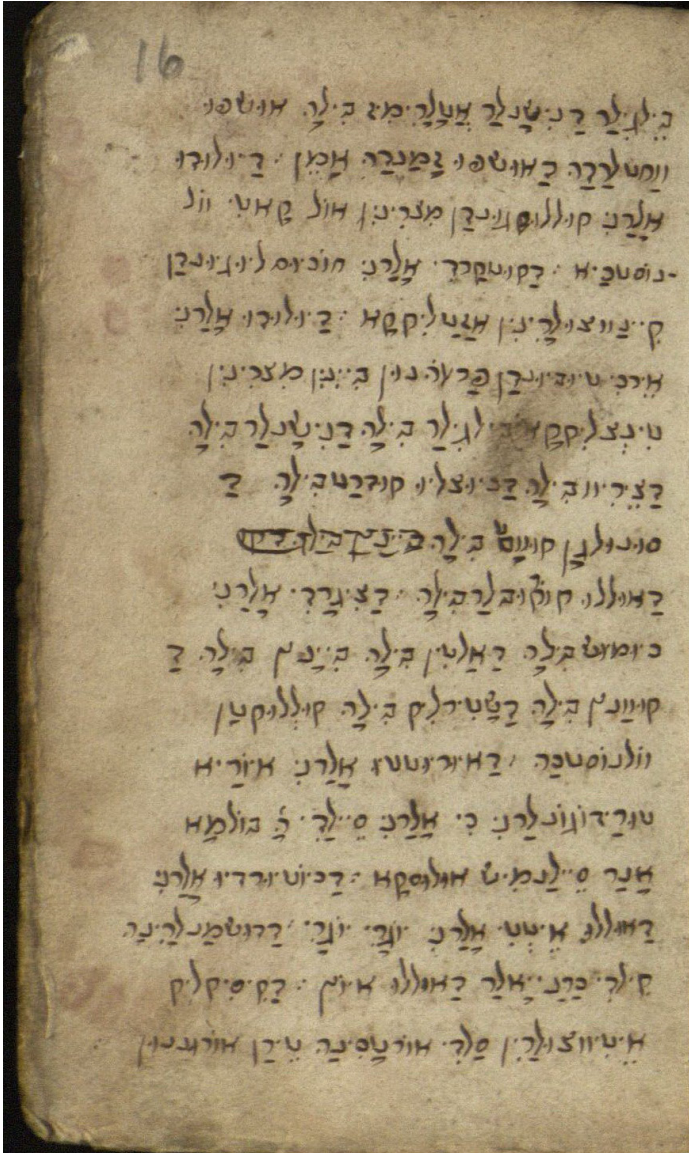
Рис. 24. F305-49: 13b

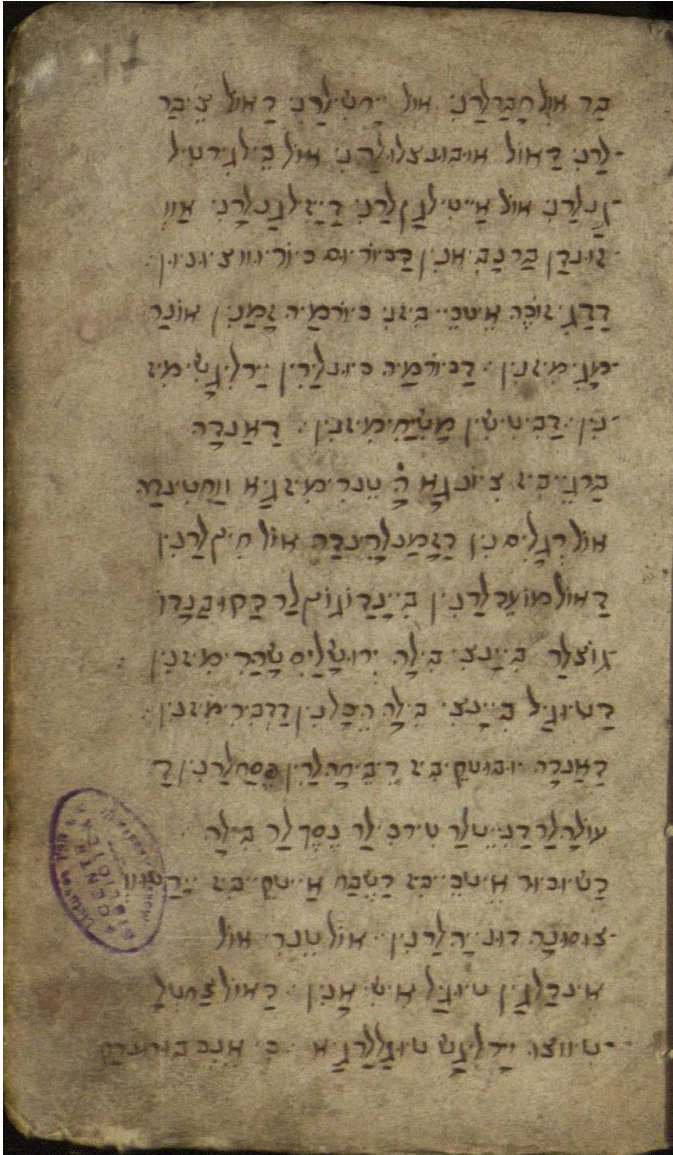
Ryc. 25. F305-49: 14a

Ryc. 27. F305-49: 15a

Ryc. 29. F305-49: 16a

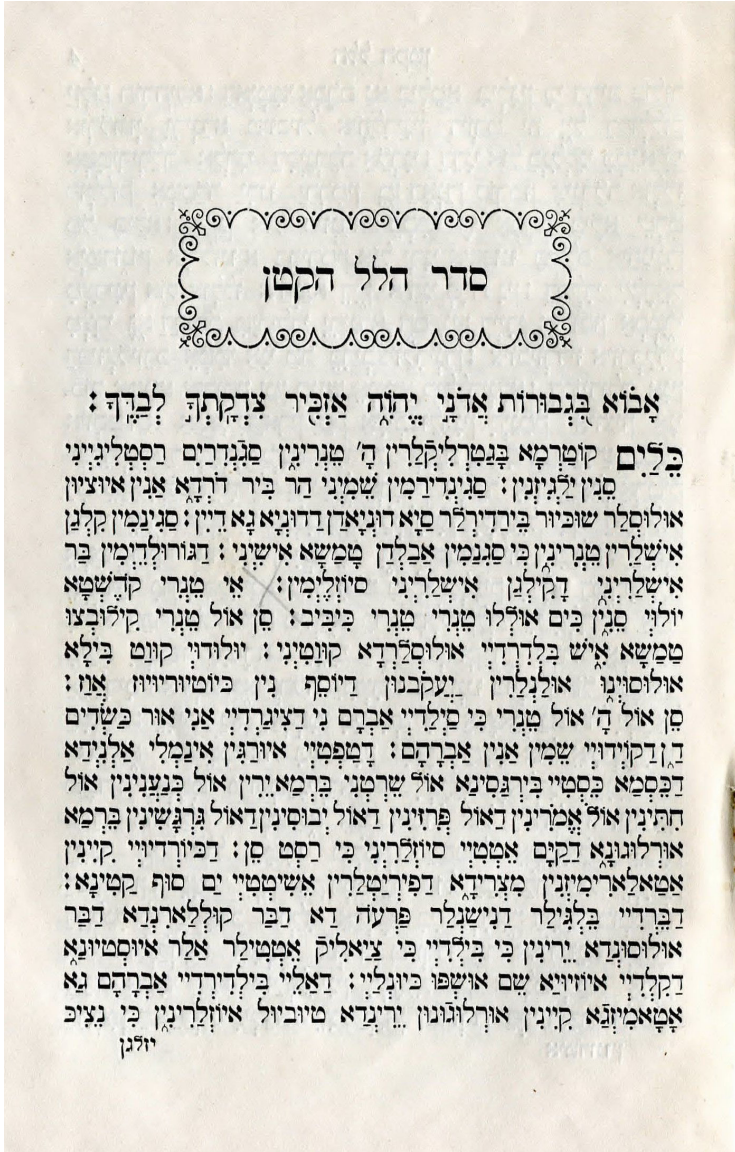

Ryc. 31. F305-49: 17a

ה' אלהינו מלך העולם הנותן לנו שטון
 ושלמה רצונה וברכה ושכל נהיה בדברו
 אמין ותעלה המוציא
 ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם
 המוציא לחם ע"פ הארץ אמין
 ועוד תהיה מצה ומרר ותאמר
 ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם
 אשר קדשנו במצותיו וצונו על
 אכילת מצה ומרר אמין
 ואלו יטענו ואמרו כן מברכים לן ומפדנים לבל תעלה
 וזו היא ברכת המזון
 ערב לבל ורחמינו על כל מעשיו: ע
 ברוך אתה ה' הן את רכל אמין
 וכל היסבים בלוחן ממוינים לענות אמין
 ברוך אתה ה' חסדו וחסדו וחסדו לבני
 אדם כי הטבע בפעל
 סוקר ונפעל רעבה מלא טוב: לא בוש
 בעת רעה ובמי רעבון יטענו:

Ryc. 34. F305-49: 18b

Faksimile: Malecki (1900: 3-15)

Ryc. 34. Malecki (1900: 3)

הלל הקטן

4

יזלגן תורה ודא: דא'טטי אברם גא בילמא בילגין כי תריב בולור
 אורדוגין ירינא טיוביול איזלרנין דיורט יוז ייל דקוללוק
 אטטירילר אלרני דקנרלר אלרני: דני אול בילקני פלמא פי
 קוללוק אטסלר ירגו יברמין מן באגן סורמון צירלר אולו
 מל בילא: דוגן אול פיונרא פסמי ד' אברם בילא שרמ
 אטדוגין אורלוגיא ברירמין אול ירגו אשפונג בשלפ איזנעבן
 מצרינין אול אולו איזנעא דגן איזני פרת גין: דפלדי ישרא
 מצרי גא דשקב טירילדי ירינא חם גין בידי אלוסון אטטרי
 דפיוצירכ אטטי אני טר בריבעילרנין: ציובירדיו איזנעלרין
 כור אטמא אלוסון זמן סגיש אטמא קוללרנינא: דקוללר אנן
 איוסטיונא אנאלקלרין יסק אליבעולרנין קנמק איזנין אני
 יזלרנינא דקנרדיו בנא שחרר פרעה גא פתם נו דרעמסני:
 דפי נעא קנעא אדילר אני אלי ארטיק ארטו אדי דאלו ארטיק
 גליר אדי דבולרר אלעבן אלעלרנין ישראל גין: דקוללוק
 אטטירילר אוללרנין ישראל גין חופיסליופ בילא: דאצי
 אטטירל טירלכלרניא אבור איש בילא בילציק בילא דכירפניאלר
 בילא דבר איש בילא טיונדא בר קוללוקלרין פי קוללר אלר
 בילא קסטו אשנא: דאפי קמי בירוקלר פירוק אטטיר
 אטלרמיו איוסטיונא פרעה דמצרי: פורונג פירוק אול אטטיר
 אשנא: גציש זגאן דא'טטי בני מצרינין אנעאלרנא אול ישראל
 פאלרנא: כי שמי אול ביריסנין שפרה דשמי אול איפניציסנין
 פועה: דא'טטי טיורטפנינדא אול ישראל פאלרני דבניו אול
 טיורר אורנילר איוסטיונא אגר אובל אול דאולטיווריוני אני
 באגר קיו אול דמירי פולסון: דקפול אטטירילר גנשין
 דפירודגון: גציש זגן דקורקטולר אול אנעאלר אול פנירין
 דקלמדילר פי גציש טיולדי אלרנא בני מצרינין דמירי טוטטולר
 אול אלעלרני: אפניציו פירוק בוורדו בר אלוסונא אטקרא
 דובר אטטי קגין אלעלרנין ישראל גין איזלטיוורמא אלרני
 דפטטרמא אלרני גילרא: גציש זגאן דפיוורדו פרעה בר אלוסונא
 איטדוגין

Ryc. 35. Malecki (1900: 4)

הלל הקטן

6

דקורדים מצריני כי נציפ קלדים ארטסגנדא דאנבן סרטון ציגורדים
 סיוני: דאשיטמי טגרי אינצקורמקלרין דסגנדי טגרי שרטון
 פסילגנני אכרדם בילא יצחק בילא בושקב בילא: דפירדיו טגרי
 אולגלרין ישראל גין בילדי טגרי: דאשיטמי ה' פירמא פירדיום
 קיינין אלוסומנון כי מצרי דא דפיריטלרין אשיטמים אלגנבן
 קסטוצולרינין כי בילמין סולגלרין: דאגדים קומקראמא אני קולונבן
 מצרינין דציגראמא אני אור ירדן אור ירדן אור ירדן אור ירדן אור ירדן
 אנדוגון סיוט דבל אורנגא אור פנענינין דאור חתי גין דאור
 אמרי גין דאור פרוז גין דאור חתי גין דאור יבוס גין: דהלגניא
 מונא פריטי אולגלרינין ישראל גין בילדי מונא דדני פירדיום אור
 קיסקליקני כי מצריליר קיסדירלר אלרני: דהלגניא פל דאיים
 סני פרעו, גא דציגרינין אלוסומנון אולגלרין ישראל גין מצרינין
 דאשיטמי משה אור טגרינא פים מן כי פרגמיין פרעה גא דפי
 ציגרימיין אולגלרין ישראל גין מצרינין: דאשיטמי כי פולורמין
 בירגא דבו סיא אור בלגי כי מן אידים סני ציגרגנדא אור
 אלוסומנון מצרינין קוללוק אטרסיו אור טגרינא אור טו אוסטינא אשפוי:
 כי צגורדים סני יריגדן מצרינין דקוללר אויבויגדן ילודום סני
 דאידים אלגניא משהני אהרן נו דמרים ני: אידי משה ני קולון
 אהרן נו כי סילדי אני: קוידולר אלרדא אשגלרין בלגלרינין
 דנישגלר יריגדא חם גין: כי נציפ ונן תורהנא: דמן בילמין
 כי ברמסט סיונא ביי מצרינין ברמא אני פיוצלויו קור בילא:
 דסוגרמין חששיממני דקברמין מצריני בר טמשא אישפרים
 בילא כי קילרמין ארטסגנדא דאנבן סרטון איר סיוני. דינן דדני
 מן אשיטמים אנצקורמנין אולגלרינין ישראל גין כי מצריליר
 קוללוק אטטידיירלר אלרני דסגנדים שרטימני: אנין אויציון
 אומקין אולגלרינא ישראל גין מן ה' דציגרימין סיוני יופלרי
 טויבויגדן מצרינין דקומקראמין סיוני קוללוקלרגן דיולורמין סיוני
 סונולגן קוט בילא דאוללו טויראר בילא: דאלרמין סיוני אויוימא
 אלוסחא דבולורמין סיונא טגרינא דבילורסיו כי מן ה' טגריני
 אור

7

הלל הקטן

אול ציגריקצו סיגני יוכלרי טיובינדן מצריגין: דפלטירימין סיגני
 אול ירגא כי אנט אטמים קודרטמן ברמא אני אברקם גא יצחק
 בא דיעקב גא דברירמין אני סיגא מרסליב מן ה': דאטמין פּרעה
 גא בולא אטמי ה' אובלום טונגוועום ישראל: דאטמין סיא
 איגין אובלום נו דקוללוק אטמין מיא דפּלמיראסי אימא אני מונא
 מן אילטיוורמין אובלויגו טונגוועונו: דטנלמסט סיגא פּרעה
 דברירמין חששומני מצריגא דציגרימין צריבלרימני אולוסומנו
 אולגלרין ישראל גין יריגדן מצריגין איללו טיוראלר בילא: דאלר
 און קרינגלר כי קרדי ה' אלר בילא פּרעה נו דמצריני אולוסו
 איוציון דקטרמק איוציון שמין אגין:

בורונגו קירנץ קן: גצייב יוגן דקלדילר אלאי משה דאחרן כי
 גצייב בוורדו ה' דפויטיורדיו קולון טינק בילא דאורדו אול סובלרני
 כיניס דא כיוזרניצא פּרעהנון דפיוולריצא קוללריגין דציוויורדיוולר
 בר אול סובלר כי נילדא קנגא:

אבינציי קירנץ בנאלר: גצייב יוגן דסונדו אחרן קולון סובלרי
 אוסטיונא מצריגין דצקטי אול בנא דקפלדי ירין מצריגין:

איוציונציי קירנץ ביטלר: גצייב יוגן דקלדילר אלאי דסונדו
 אחרן קולון טיגני בילא דאורדו טופריגין אול ירגין דבולדו
 אול ביט אדם דא דטובר דא בר טופריגני אול ירגין בולדו ביט בר
 יריגא מצריגין:

דיורטיונציי קירנץ קמיש ציבין: גצייב יוגן דקלדי ה' אלאי
 דקלדי קמיש ציבין כיופ אסטרי אויבוינא פּרעה נון דיויבוינא
 קוללריגין דבר יריגא מצריגין צפּלדי אול יר אלנגדן אול קמיש
 ציבין גין:

בישניציי קירנץ אולמט: גצייב יוגן דקלדי ה' אול סיונוו אשפנו
 מן בילא דן דאילדיו בר טונרי מצריגין גלא טונרנדן
 אולגלריגין ישראל גין אולמדי בירדא:

אלמינציי

הלל הקטן

8

אלמנצי קורניץ ציפן : גצים יונן דאלדילאר סופחאסין אול
טויטיונגלייכניין דטורדולר אלגנדא פרעה נון דביורפטיו
אני משה אול בויפלרנא דבולדו ציפן טומליציקלר יאלדוגון
אדם דא דטוברדא :

ידניצי קורניץ פון : גצים יונן דסונדו משה מאגין אול בויפלרנא
דה' ברדי אולר דפון דילגלי אוט ירנא דיגדורדו ה' פון
ירי אויסמינא מצרינין :

סגיונצי קורניץ צגירטפא : גצים יונן דסונדו משה מאגין ירי
אויסמינא מצרינין דה' בויגברדי קדים ילון ירנא בר אול
ביון אוונגו דבר אור בצאני אול פון בולדו דאור קדים יל
ביוטורדו אור צגירטפא ני :

טונגונצו קורניץ קרנגיליק : גצים יונן דסונדו משה קולון
אול בויפלרנא דבולדו קרנגיליק טומן בר ירוגנדא מצרינין
אויץ בוינלר :

אוננצו קורניץ טונגונצולרני קרמא דאילטיוורמא : גצים יונן
דבולדו ירטי אול בצאנא דה' קרדי בר טונגונצו ירנא
מצרינין | בשלפ טונגונצונדן פרעה נון אול אולטורובצונן סכטי
אויסמינא טונגונצונא דיין אור יסיר נין פי אול ינדן אויבדא דבר
טונגונצון טוברנין : דטורדו פרעה בצא איל דבר קולרני דבר
מצרילילר דבולדו אולסו פריט מצרינא כי יקאדי איוב כי בולמני
אנדא איוליו : דאגברי משה ני דאדרן טו בצא דאישטי טוריוו
ציניין ארטאסינדן אלוסומנון בני סיו דני אילנברי ישראל נון
דבריו קולרוק איטיוו ה' נא סיוצגניונא פורא : דני קויווונגו דני
סיורוני אליוו כי גצים סיולריוו דברניו דאלגשלייו דני מני די :
מכטב בריוו אולסלר טגרימינא דאשיטטוריוו און בירא
מכטבין : אול קויובצו גנימוני טירליפכא דגרמדי טומא
אקארמינא : אגין אויציון בויורדו ביונא ה' טגרימוני נביא ליני
אשירא

Ryc. 39. Malecki (1900: 8)

9 הלל הקטן

אשירא משה רבימינו: דבשליגין דאימקין אלגנדא ה' מנרנין
 ארם לי אידו ירלי אמם דאנדי מצרינא דטורילדי אנדא אז אל
 בילא דבולדו אנדא אוללו כנליק פא פיוצילוי דפיופ: דמן
 אמטילר ביונא אול מצרילר דקנבילר ביוני דפרדילר
 אוסטומויונא קפי קולוק: דפרט אמטיופ ה' גא מנרסינא
 אמאלרמוני דאשוסטי ה' אומוני דפיורדיו קונמוני דאקונמוני
 דקיסללימוני: דציונדי ביוני ה' מצרי הן פיוצילוי קודרט בילא
 דסונולגן קונט בילא דאוללו קורקוב בילא דבלגילר בילא
 דנישנלר בילא: שופיור בריו ה' גא ציריוו שמינא בילדיריוו
 אולסלרדא קלגן אישלו: פי קודו מצרי דא בלגילריוו דנישנלריוו
 טיוונדא צען ניו: דציונדי קנא גיללריוו דאין סובלריוו פי
 איצלמילר: אידו אלרדא קטיש ציפין דטווסטו אלרני דנא
 דצופדי אלרני: דפרדי הסילא ביטשילרין דחמטלרין צירטפא
 גא: קרדי פו בילא פורלליקלריוו דאנג'ירליפארין יוסטמק בילא:
 דציונא פרדי פונא טורלרין דמללרין אוצקונרנא: אידו אלרדא
 קחיר אצובון חששים דקחיר דפרליק אלמגי ימן אלצירניו:
 טיווידיו יו אצובנא אמדי אוליום הן גללרין דטורליפארין
 אולטפא ציונא פרדי: דקרדי פר סונגנין גו מצרי דא אלפין
 פיוצלרנין צטורלרנינא חס ניו: דמושה דאחרן קלדילר פר אול
 נישנלרני אשפורני אלגנדא פרעה גון דקמטלרני ה' אינונין פרעה
 גון דאמדי אולגלרין ישראל גין ירינדין: דאיסטו ה' משה גא
 דאחרן גא ירינא מצרינן אומדונין: אול יננין אשפו סונא
 בשלנין ינגילרנין פורונגו אל סונא ינגילרניא אול ילנין: סיווליוו
 פר גמשתניא ישראל גין אטדונין אוננצו פיונינדא אשפו
 ינגנין דאלסלר איולרניא בישי קוי אויבו סיון אמאלרנין קוי אויב
 סיון: דאגן אז פולסא אלי אול אויבנין פרפלי פולמקטן קוי
 דאלסין אול דקונשוסו אל יוטקרק אויבניא קויסינא פירא
 גללרנין בישי ימונא פירא אולשיניו אול קונו: קוי טיונל ארפכ
 ילליק בלאסי פולסין סונא אול קוילרדן דאול אצפילרדן אליוו:
 דבולסין

הלל הקטן

10

דבולסין סיוגא סקלכנא און דירטיונציו פיונינא דין אשפו ינגינין
 דסיוסגלר אני פר איני ג'מתינין ישראל נין אול אפי אינגירלר
 ארסיגא: דאלסגלר אול קנדן דפרסיגלר אפי אול גלר¹ איוססיונא
 דאר איוסט אישי² איוססיונא אול איובלר איוססיונא פי
 אשרלר אני אלר דא: דאשסיגלר אול אפי אשפו כצאדא
 ששלגנני אטמא דמצהלר קרלר גילא אשסיגלר אני: אשמיז
 אנדן ציוני אני בישמא בישירלגן ני סוב איניא פי אנצח ששלגנני
 אטמא פשין טוילרני גילא דאיני גילא: דקרדומיו אנדן טנגא
 דין דאר קלנגני אנדן טנגא דין אטמא פוברדוריוו: דבולא
 אשיו אני גללריוו פילנגלר אטפלריוו אקלריוו דטגיוו
 קוליוו דאשיו אני אשיקמק ביצא פסת אול ה' גא: דאשרמין
 ירי אשרא מצרנין אשפו כצאדא דקרמין פר טונגניו נר ירינדא
 מצרנין אדם דן דטובר גא דין דפר טגרילרנדא מצרנין קילרמין
 טיוורלר מן ה': דבולור אור קן סיוגא פלנינא אול איובלר
 איוססיונא פי סז אנדא דביורסס אול קנני דתיסוטרמין איוססיווונא
 דבולמסט סיונדא קירנין ציפונא קרנגמא ירינדא מצרנין:
 דבולסין אול ביון אשפו סיוגא סגמקלקמא דתינאימיו אני היג'
 ה' גא דרלריוו סין איומורליופ רסים תינאימיו אני: ידיפונלר
 מצה לר אשיו טב יובק אול בורנגו ביונא אול בורנגו ביונדן
 אול ירינצי ביונא דין אפסיוו אצמקנני איובלריווין פי פר
 אשכצו חמין ני דאבסיליר אול גא אול ישראל דן: דאר בורנגו
 בונדא איוו אוכומק דאר ירינצי ביונדא איוו אוכומק בולסין
 סיוגא הן איש קילמסין אלרדא טב גאפי אשרלר הר ג'נגא
 אול ילניו קלנסין סיוגא: דסקליוו חיונין אול מצהלרנין פי
 פנססנדא אשפו ביונגיון ציגרידים צריבלריוויו ירינדן מצרנין
 דסקליוו אשפו ביונגיוו דרלריוונא איומורליופ רסים: בורנגו
 ינגנדא און דירטיונציו פיונינדא ינגינין אינגירדא אשיו מצהלר
 אול אירמו בירנצי פיונינא דין ינגינין אינגירדא: ידי בונלר

אצירונן

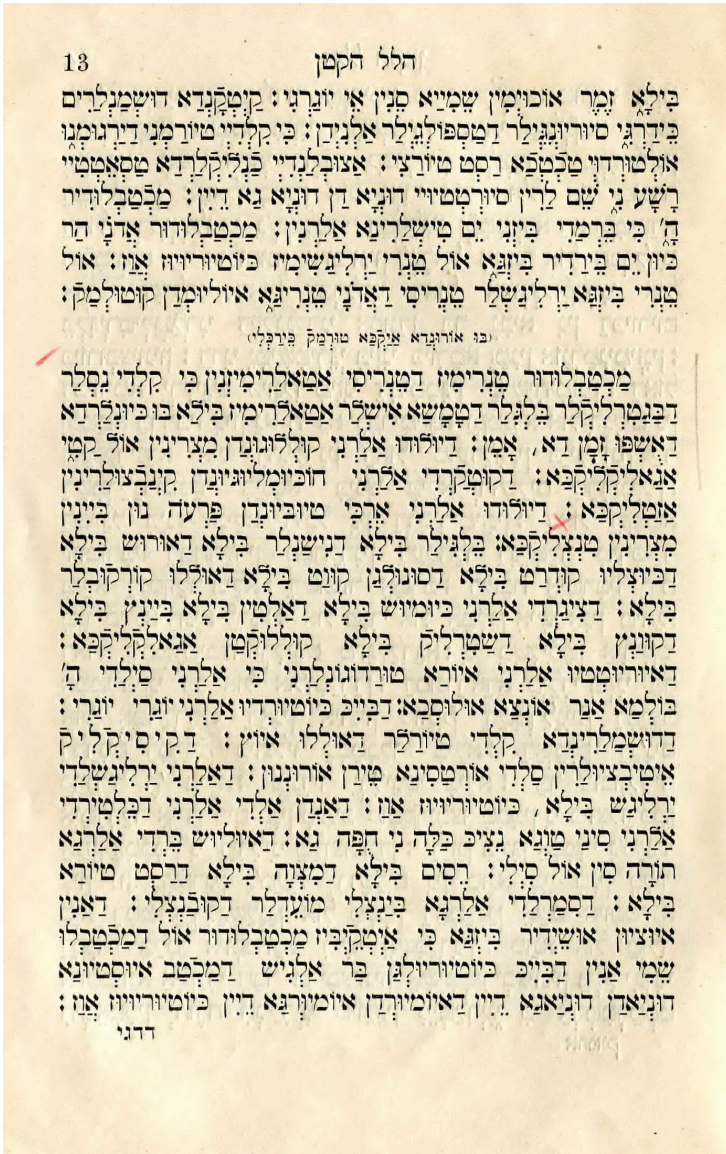
1) Дверные косяки. 2) Перекладня, Притлоока.

אֶיזְדוּדָתוֹן טַבּוּלְמִסִּי אִיּוֹבְלָרִיּוּבָא כִּי בַר אֲשַׁבְצוּ אֶיִזְמִדוּתוֹן נוּ
בְּאֶסְלִיר אִל גֵּאָה אִל גְּמַשְׁתִּינְדוֹן יִשְׂרָאֵל נִין גְּרִיבְדָא בְּרִלִיסִינְדָא
אִל יִרְנִין: הִינּוּ אֶיִזְמִדוּתוֹן נוּ אֲשַׁמְטוּ בַר אִלְמִוּוֹשְׁלָרִיּוּבָא אֲשִׁינּוּ
מִצְלָלְר: סְקִלְבְּלִר כִּיִּצְאִסִי אִל ה' גֵּא צִנְרָמָא אִלְרִי יִרְנִין
מִצְרִינּוּ אִלְדוֹר אִל כִּיִּצְאִ אֲשַׁפּוּ ה' גֵּא סְקִלְבְּלִר בַר אִוְלַנְלָרִינָא
יִשְׂרָאֵל נִין דְּרִלְרִי סִינּוּ: בְּאֶמְטִי ה' מִשָּׁה גֵּא דִאֲהֲרִן גֵּא בַר רִסְמִי
הִינּוּ אִל פֶּסְחִינּוּ בַר יֵט אִל אֲשַׁמְטִין אֲנִי: דְּבַר קוּלוּ כִּישִׁינּוּ
סְמִין אֲלַנְי כִּיִּמְוִשְׁנִין דְּחַמְנָא קִלְגִין אֲנִי אִל וְקֶמְטָא אֲשַׁמְטִין אֲנִי:
אִוְצַר דְּרִלְצִי אֲשַׁמְטִין אֲנִי: בִּיר אִיּוֹבָא אֲשַׁלְסִין צִנְרָמִין אִל
אִיּוֹבָן אִל אֲמִטִין מִשְׁקָרִינָא דְּסִיּוּבַּ סְנִדְרִמִּיּוּ אֲנָא: בַר גְּמַשְׁתִּי
יִשְׂרָאֵל נִין קִלְסִינְלִר אֲנִי: דְּכִי טִירִלְסָא בִירְנָא גְרִיב דְּכִלְסָא
קִלְמָא הִינּוּ פֶּסְחִינּוּ ה' גֵּא וְחַמְנָא קִילְמָא אֲנִי בַר אִר דְּבִיל
וְקֶמְטָא יִבְבוֹר קִלְמָא אֲנִי דְּבִילוֹר וְרִלְסִי כִּיִּבִיב אִל יִרְנִין דְּהִין
אֲקֶלְפִי אֲשַׁמְטִין אֲנִי: בִּיר אִירְטִיּוּבַּ פּוּלְסִין וְרִלְצִי דְּגִרְבָּא אִוְצַר
טִירִלְכִיִּצְיִנָא אִרְטִיּוּבָא: דִּאֲנִדְרִי מִשָּׁה בַר קִרְטָרִין יִשְׂרָאֵל
נִין בְּאֶמְטִי אִלְרָנָא טִרְטִינּוּ דִּאֲלִינּוּ אִיּוּוִיּוּבָא קִין אִוְרִיבְלָרִינּוּ סִינּוּ
דְּסִוּוּיִוּוּ הִינּוּ אִל פֶּסַח נִין: דִּאֲלִינּוּ בַּב אִיּוּבַּ דְּמַנְצִינּוּ קִנְנָא כִּי
סוּמְטָא וְדִמְטִי אִל אִיּוּסְטָא אֲשִׁיכְפָא דִּאֲבִי אִל גִּנְרָנָא אִוְצַר קִנְדוֹן
כִּי סוּמְטָא דְּסִין צִקְמִינּוּ כִּישִׁרָא אֲשִׁינְגִדוֹן יִוְבוּגִין מַנְנָא דִּינּוּ:
דִּאֲשִׁיפּוּ כִּיִּטִּר ה' קִרְמָא מִצְרִינּוּ דְּכִיּוּרְסָא אִל קִנְנָא אִל אִיּוּסְטָא
אֲשִׁיב אִיּוּסְטִינָא דִּאֲבִי אִל יִנְלִר אִוּסְטִנָא דִּאֲמִלִר
ה' אִל אֲשִׁיב אֲשִׁירָא דְּכִרְמִסְט אִל צִפְוִוְטִנָא כִּירְמָא אִיּוֹבְלָרִיּוּבָא
קִרְמָא: דְּסִקְלִינּוּ אִוְצַר סִיּוּנִי אֲשַׁפּוּנוּ רִסִּים גֵּא סִיָּא בְּאִוְלַנְלָרִינָא
דִּוּנָא גֵּא דִּיּוּן דְּבִילוֹר כִּי כִלְסִיּוּ אִוְצַר וְרָגָא כִּי בִּירִד ה' סִיּוּנָא כִּי
גְצִיב סִוּוִלְרִי דְּסִקְלִינּוּ אִל קִרְלִקְנִי אֲשַׁפּוּנוּ: דְּבִילוֹר כִּי אֲמִסְלִר
סִיּוּנָא אִוְלַנְלָרִינּוּ גְרִיר אִל קִרְלִקִּי אֲשַׁפּוּ סִיּוּנָא: דִּאֲמִינּוּ דְּכִהֲסִי
פֶּסְחִינּוּ אִוְצַר ה' גֵּא כִּי מִפְסִנְדוֹ אִיּוֹבְלָרִי אִיּוּסְטִינָא אִוְלַנְלָרִינּוּ
יִשְׂרָאֵל נִין מִצְרִינָא קִרְנִנְגָּא מִצְרִינּוּ דִּאִיּוֹבְלָרִי מִיּוּנִי קוּמְקִרְדִי
דִּאִלְרִי אִל אִוּלוּם דְּבִשְׁאֲוִוְרוּ: דְּכִרְדִּילִר דְּקִלְדִּילִר אִוְלַנְלָרִי
יִשְׂרָאֵל

הלל הקטן

12

ישראל גין פי נציב בוורדו ה' משה גא דאָהרן גא אלאי קלדילר :
 ידי פונער אשגין מצהלך דאול ירנצי פונדא הוג' ה' גא : מצהלך
 אשגין ידי אל פונערדא דפירונגסין סיא חמין דפירונגסין
 סיא אצירונגן פּר צינדא : דאָלטקין אובלניא אול פונדא אַטדוגין
 בונטן אוציון קלדי ה' פּיא ציקננימא מצריבין : דבולסין סיא
 בלגנא קולו אוסטיונא דסגנמלקבא פּיוצריי ארסינא אגין
 אוציון פי בולגא תורהסי ה' גין אבוניא פי פּיוצליו קודרט בילא
 צינדרי סני ה' מצריבין : דסקלגין אול רסים גי אשפּונג וּגְדִסְנִיא
 יָדָן וְלֵבָא : פי סורסא סגנן אובלני סין בילא אַטדוגין גא אל
 שעטער דאול רסים לר דאול טווראלר פי בוורדו ה' טגרימיו
 סיונא : דאָלטקין אובלניא קוללר אדיב פּרעה גא מצריבא דצינדרי
 פּיוני ה' מצריבין פּיוצליו קודרט בילא : דפּרדי ה' בלגיסר דנישער
 אוללילר דימילר מצרי דא פּרעה דא דפּר אויבונדא פּיוצלרימיונא :
 דפּיוני צינדרי אגנן בלטרמפּ אוציון פּיוני פּרמא פּיונא אול ירני
 פי אַטטאטטי אטלרימיונא : דפּיוורדו פּיונא ה' קלמא פּר אל
 רסימלרי אשפּלרי קורקבא ה' טגרימיונן יקשי פּולמא פּיונא פּר
 אול פּיוצלרי טרי טוטמא פּיוני אשפו פּיונליי : דוכות פּולור פּיונא
 פי סקלסק קלמא פּר אול מצוהני אשפּונג אלננדא ה' טגרימיונן
 פי נציב פּיוורדו פּיונא : דאגין אוציון פי יומקלגיסין קולקלריצא
 אובליונן דאובלונגן אובליונן גא פי קלדים מצריבא דבלגילרימני
 פי קידום אלנדא דפּילגיסין פי מן ה' : גא פי אשטטיב דפּילפי
 אלרני דאטאלימיו יומקלדילר פּיונא : ישרמיוק אולגלרינדן
 אלרני סגנדי דגא פי בולגילר קוסריבצור מכתבלרין ה' גין
 דפּיוציון דטמשא אישלרין פי קלדי : פי קרדי טונגין לרין מצריגין
 אדם דן טוכרנא דיין : קורובצונא מצריגין טונגילרין פי דונא
 גא דיין שונטי אגין : שופור פּרסינלר ה' גא שונטי אוציון דטמשא
 אישלרי אוציון פי קלדי אדם אולגלרינא : שופור פּרסינלר שמינא
 סגין איללו דקורקונצרו אגין אול : שופור פּרמין א' ה' פּר איורגים
 בילא יומקלגיון פּר טמשא אישלריני : גונגין דקונגין סגין
 בילא

13

הלל הקטן

בילא זמר אכונמיין שמניא סנין אי יוגרני: קנטקנדא דושמבלרים
 פירני סיורינגילר דמספולגילר אלניבן: פי קלדיי טיורטני בירטמנו
 אולטורדיי מלמכא נסט טיורצי: אצובלדיי פנליקלדיא מסאממי
 רשע גי שם לרין סיורטמיווי דוניא דן דוניא גא דיין: מלמבלודיר
 ה' כי פרמדי ביוני ים טישלרינא אלרנין: מלמבלודיר אדני הר
 כיון ים בירדיר ביונא אול טגרי ירליגשימיו פויטוריווי און: אול
 טגרי ביונא ירליגשילר טגריס דאדני טגרינא אוליומנדן קוטולמק:

(בו ארונדא אקפא טרמק פירבל)

מלמבלודיר טגרימיו דמגריסי אמאלרימיונין כי קלדי גסלר
 דפנטרליקלר בלגלר דמקשא אישילר אמאלרימיו בילא פויטורנא
 דאשפו זמן דא, אמן: ביוודו אלרני קולאונגנדן מצרנין אול קטני
 אצאליקלדיקפא: דקופקלדי אלרני דובימליוניגנדן קונבצולרנין
 אופלקפא: ביוודו אלרני ארבי טוביגנדן פרעה גון ביינין
 מצרנין טנאליקפא בלגילר בילא נטישילר בילא דארוש בילא
 דביואליו קונרט בילא דסונגלני קונט בילא דאדלו קורקובלר
 בילא: דצירדי אלרני פוימיוש בילא דאלמין בילא ביינין בילא
 דקוננין בילא דשטרליק בילא קוללוקטן אצאליקלדיקפא:
 דאוריוטמיו אלרני אורא טורדונגלרני פי אלרני סילדי ה'
 בולפא אגר אונצא אולסקא: דבייס פויטורדיי אלרני יוגרי יוגרי:
 דרושמלרינא קלדי טיורטר דאיללו איין: דקיסיקלדיק
 אימבציולרין סלדי אורטסינא טירן אורונגון: דאלרני ירליגשילדי
 ירליגש בילא, פויטוריווי און: דאגנדן אלדי אלרני דבלמירדי
 אלרני סיני טונא גצייב פלה גי חפה גא: דאוליוש בירדי אלרנא
 תורה סין אול סילי: רסום בילא דמצנה בילא נרסט טיורא
 בילא: דמפרלדי אלרנא בנגילי מונדלר דקובנגילי: דאנין
 אינציון אושדיר ביונא פי אימקביו מלמבלודיר אול דמלמבלו
 שמו אנין דבייס פויטורילגן פר אלגיש דמלמב אימסטינא
 דונאנדן דונאנא דיין דאוימירנדן אימירנא דיין פויטוריווי און:
 דדי

Ryc. 44. Malecki (1900: 13)

הלל הקטן

14

דדני איטיק מכטבלוהור סגרימיז פי טירליכטא טוטטמו ביוני
 דקמליקטא טוטטמו ביוני דמישטירדי ביוני בוליקטא אשפו
 זמן גא אמן: אלאי בולגיי קבולזוק אלגנדן ה' סגרימיזין
 דסגריסיגין אמאלרימיזין אול סגרי אול אוללו אול בגמיר
 דאול קורקונצלו בי ג'המלטהיי דמיולגיי נקמטמירא דא נקמטמירא
 דוקמטמירא פר אולוסונן אויביוניזן ישראל גין פר אול חפרלרני
 אול יקשירני דאול צפרלרני דאול אווונצולקלרני אול
 בלגירמילגנרני דוולגנרני אווונדן פר נביא גין דכוריום
 פורובציונין: דדני ימישטירני ביוני כורמא זמנין אוברמיונין:
 דכורמא ירליגש כיוגלרימיזני דביטמגין מישוחימיזין: דאול
 נקמטא בררבוז ציון גא ה' גא סגרימיזא נקמטא אול רגלים גין
 דמגלרנידא אול היגלרני דאול מועלרנין בניידונן לר
 דשטרלנדונגלר בנימא בניצי בילא ירושלים שהרימיזין:
 דמיוג' בניצי בילא היכל גין דדבריימיזין: דאוי נקמטא
 יווסור ביי דבחהלרין פסחלרנין דעלהלר דגייטלר טירבילר
 בילא דנסדלר בילא: דשוכור אטרבין נשכח אטרבין קנים
 סגריס גא דונג' לרנין: אול סגרי אול אמלגן אישי אגין טיוגל:
 דאול ג'המלטיבצו ירליגש טיוגללרגא: פי בשלוקמן איריקסי
 אטמי ביוני פר אול אווסלרדן: דסונדראא סילדי ביוני פר
 אול אמהלרדי: דאגין אווציון קונניק דשטרלנייק דבניג
 דקונניק דסרגיק כיוצלו מכטבלר בילא: דאיטיק דגנים
 קונדיר ה' בילא: בונדיר ירליגשי בילא: פר בובוגרים
 איטרלר אי ה' כים סגין כויב קוטקריבצו מסבין גי כיוצלורקטן
 אגן דמסבין גי דירליני טלוצוסונדן: דיוגן בניגן אסטרי ג'מעותי
 ציון גון קצקרנין ג'מעותי ירושלים גין מונא ביי סגין בליר
 סיא רסט בורלגשלגנן אול מסבין דאמלנגן אשכ אווסטיונא
 דקטיר בלסי אווסטיונא דישו אשכרנין: מונא אול טורר
 אווסטיונא אקלרני חפר בריבציונין אישטמירובציונין בזל קני
 היג'אמבין יהודה היג'לרני טיוגן גייטלרני פי ארמטרמסט
 ארטיק

15

הלל הקטן

אֲרִמְיָק אֲשָׁמָא מְגִין אֲשִׁירָא בְּדַבְקָא אֶל בְּרִיסֵי אֲבָסִילִיר:
 בְּאוֹלוֹסִי בּוֹדִירְלֵר בְּרִלְרִי בְּסִטְלֵר דּוֹנֵאנָא דִּיין מְרִסְלֵרְלֵר
 יְרֵנִי אֲרִנְטִלְמִישׁ בּוֹמְגִים רְטִחְנִי קוֹדְרִטְלֵרְמִנִין בְּיוֹרְכִימָא: אֹול
 בְּיַצִי אֲמָה בּוֹלוֹר מְגֵנָא דְאַנְדֵן בְּיַצִירֵב בְּיוֹצִלִיו בְּגִלְקֵבָא מִן ה' ^{ה'}
 וְקִטְנָא ג'חֲמִלְטֵרְמִין בּוֹ גְבִיאֲרִיבְנִי:

תְּסַמֵן יְהוָה לְאַלְפֵה וְהַצִיעֵר לְגִי עֵצוֹם | אֲנִי יְהוָה בְּעֵתָה אַחִישְׁנָה:
 בְּרוּךְ יְהוָה לְעוֹלָם | אָמֵן | אָמֵן:

ביגדן סון אלגין אול קובושגו קולנא בקלגין בקכה

attla
Janypustank

אֲנִי שַׁבַּת דְּמוֹעֵר אִימְקִין בּוֹ בְּרָכְהִי
עֵת לְהַקְדִישׁ וְיִבְלֹו הַשְּׁמַיִם
 וְהָאָרֶץ וְכָל־צְבָאָם: וְיִבְלֹו
 אֱלֹהִים בְּיוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלֹאכְתּוֹ
 אֲשֶׁר עָשָׂה | וַיִּשְׁבֹּת בְּיוֹם
 הַשְּׁבִיעִי מְכַל־מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר־
 עָשָׂה: וַיְבָרֵךְ אֱלֹהִים אֶת־יוֹם
 הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ כִּי בּוֹ שַׁבַּת
 מְכַל־מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר־בְּרָא
 אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת: בְּרוּךְ אֱלֹהֵינוּ
 מְלֶךְ הָעוֹלָם הַמְבָרֵךְ וְהַמְקַדֵּשׁ
 אֶת עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּחַג הַמִּצּוֹת
 הַזֶּה בְּמוֹעֲדֵי שְׂמֵחָה וּמְקַרְאֵי
 קִדְשׁ אָמֵן: וּבְרוּךְ אֱלֹהֵינוּ מְלֶךְ
 הָעוֹלָם אֲשֶׁר בְּרָא עֵינַי תְּהַפֵּן וּמִיּוֹם מִשְׁפַּח לִבִּי בְּגִי הָאָדָם:
 כְּפִתּוּב וְגִין יִשְׁפַח לִבִּי אֲנוּשׁ לְהַצְחִיל פְּנִים מִשְׁמֵן וְלַחֵם לִבִּבִּי
 אֲנוּשׁ יִסְעֵד: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מְלֶךְ הָעוֹלָם הַמְבָרֵךְ וְהַמְקַדֵּשׁ
 אֶת־יוֹם הַשַּׁבָּת לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל אָמֵן: וּבְרוּךְ אֱלֹהֵינוּ מְלֶךְ הָעוֹלָם
 הַנִּתֵּן לָנוּ שִׁשּׁוֹן וְשְׂמֵחָה וּבּוֹרֵא פְּרֵי הַתְּהַפֵּן. אָמֵן:

ותעשה המוציא